

Василь Земляк

ПІДПОЛКОВНИК
ШИМАНСЬКИЙ

Василь Земляк
ПІДПОЛКОВНИК
ШИМАНСЬКИЙ

ГЕРОІЧНА ПОВІСТЬ

Для старшого
шкільного віку

КИЇВ «ВЕСЕЛКА» 1980

У2
З-53

Повесть известного украинского советского писателя, лауреата Государственной премии УССР имени Т. Г. Шевченко рассказывает о самоотверженной героической борьбе советских людей против фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны, о партизанском движении на Винничине.

Малюнки
АРКАДІЯ НЕЧИПОРЕНКА

В $\frac{70803-107}{M206(04)-80}$ БЗ-31-8.-79.4803010200.

© Видавництво
«Веселка»,
1980, ілюстрації

У вичахлих коминах допізна не могло вгамуватись галасливе галиччя, що водилось тут віддавна. То був лемент народження, який завжди збігався з цвітінням черемхи в Олександрівському саду. В такі ночі Сталін любив постояти біля розчиненого вікна, з-за штори дивитись на вигаслу Москву й почувати себе маленькою, звичайною, навіть дещо пригнобленою людиною, якій все ж не хотілось залишатись такою занадто довго. Важко було примиритися з думкою, що набігала в такі хвилини майже підсвідомо: колись йому доведеться облишити весь оцей звичний світ, а якесь там галиччя в коминах кричатиме вічно, і черемха в Олександрівському саду цвістиме ще безліч весен, та розв'язна музика в «Націоналі» злорадітиме і в найгірші для нас часи. Смуток і ще якесь нез'ясовне почуття, дуже близьке до гризот, охоплювали його в такі хвилини; він зачиняв вікно, бо не мав іншого способу відгородитися од вічного світу, і знову ставав таким, яким уявлявся людству з книги Анрі Барбюса «Сталін» та ще по тих небагаточисель-

них фотографіях, які ось уже цілу епоху з'являлися з залізною періодичністю — двічі або тричі на рік, але так і не могли вдовольнити допитливого людства, бо, власне, нічого нового не відкривали про його життя. Що ж до скульптур, то незважаючи на їх багаточисельність, вони всі були однаково безпомічні і його самого відштовхували своєю недосконалістю.

Генерал, який прийшов на доповідь останнім (Сталін залишав найконфіденціальніші доповіді на кінець), цього разу більше, ніж будь-коли, був вражений своїм, щоправда вже не новим, відкриттям. До нього неквапом ступав стомлений, змучений безсонням, зовсім не такий величний, як на офіціозах, а звичайний чоловік, явно обтяжений, може, не стільки маршальським мундиром, як обов'язками головнокомандуючого. Його обличчя було колись легко вражене віспою, її сліди потім все життя проступали в хвилини неспокою, а рудувате волосся раптово, буквально цієї ночі, вдарила сивина на скронях, сивина, якої раніше генерал не помічав, а художники ще довго й даремно приховуватимуть її од світу.

Він потис генералові руку і байдуже, наче знову забувши про нього, пішов до свого службового столу і якусь мить стояв там мовчки, чекаючи, поки генерал всядеться і відкриє свого портфеля з таємними паперами для доповіді.

Сталін, як і будь-хто на його місці, з підозрою ставився до портфелів (адже точилась жорстока війна), але цей не викликав у нього і найменшого занепокоєння. В його кабінеті

всяк знав своє місце, яке могло визначитись з першої аудієнції, — Сталін мав на те неабияку пам'ять і не любив, коли люди плутали свої крісла. Знаючи це, генерал сів на стілець, вже здобутий ним раніше, сам же хазяїн стояв, зіпершись долонями об стіл так, що генерал не бачив його пальців (один з них був достоту прокурений), а тільки чув зосереджене, а може, нетерпляче їх постукування. Сталін цінував цього генерала розвідки, який з самого початку війни вів спостереження за ставкою Гітлера і про найменші свої відкриття, гідні уваги головнокомандуючого, доповідав особисто йому.

— Цю саму злополучну директиву № 41¹ я одержав ще з двох джерел, з тим же грифом *Ganz geheim*.

— Від союзників? — перепитав генерал з ноткою іронії.

— Не має істотного значення — від кого. Але якщо цей граф і наші таємниці оберігає в такій же мірі, то німці про нас теж знають не менш, ніж ми про них.

— «Цілком таємно» звучить переконливіше, ніж *Ganz geheim*, — посміхнувся генерал. А Сталін подумав, що зловживання цим грифом буде тривати ще довго, поки одні щось приховуватимуть від інших, але ті, що ставлять його на паперах та істинах, можуть лише втішати себе, ніби вони є володарями якихось таємниць, тоді як світ інколи дізнається про все раніше від них самих.

— Я вже вам доповідав, що кілька днів

¹ Директива Гітлера про літній наступ 1942 року на Східному фронті. /Тут і далі примітки автора./

тому Килиможер залишив Східну Пруссію і виїхав у невідомому напрямку. Смоленськ і Лубни, виявляється, були лише вигадкою їхньої розвідки. Килиможер, очевидно, побоювся такого близького сусідства з нами. Поки що він зупинився у Вінниці.

— Це перевірено?

— Ні. Полковник чомусь мовчить.

— У нього ускладнення?

— Навпаки, пробивається в ад'ютанти.

— Порадьте, нехай не поспішає. Найбільша війна ще попереду. Але чому ж мовчить?

— Мабуть, просто не встиг облаштуватись на новому місці. Але в нього появився гарний помічник.

— Його найкращий помічник — сам Килиможер.

— Одержано лист на ваше ім'я...

— Від Килиможера? — пожартував Сталін, хоча з деяких пір справді міг чекати від Гітлера якого завгодно віроломства.

То був лист із безвісті, звичайний, від руки, ще не помічений грифом «цілком таємно». Лист підписаний підполковником Шиманським, який, на жаль, не значився ні в діючій армії, ні серед загиблих смертю хоробрих, а був між тими, про кого надходили родичам оті одіозно-короткі, сповнені прихованого докору повідомлення, як оце, що два місяці тому прийшло в Москву, на Малу Ординку, 36,— дружині Шиманського: «Ваш чоловік підполковник Шиманський В. А. пропав безвісти в лютому 1942 року». Генерал буквально сьогодні вже встиг побувати на Малій Ординці, мав розмову з дружиною Шимансько-

го, яка лишилась з двома малолітніми доньками, але після цього повідомлення не одержує на них ні копійки. Діти прийняли було генерала за батька, і він почував себе дещо незручно,— не думав, що в Шиманського така малеча, і навіть не захопив якогось гостинця.

Сталін помітно спохмурнів, дізнавшись, що підполковник Шиманський пропав безвісти. Раніше він ніколи не сподівався, що в цій категорії опиниться стільки людей, і чим їх пропадало більше, тим непримириміше ставився до них головнокомандуючий, якому вічно їх бракувало.

Підполковник Шиманський не став винятком, хоча вже ненароком вихоплений рядок з його донесення примусив Сталіна розсміятися.

Генерал догадувався, що саме могло розвеселити головнокомандуючого. Він же, генерал, все ще був під впливом зустрічі з дітьми Шиманського, ще ввижались йому їхні очиці, повні розчарування і тієї неприхованої гіркоти, на яку тільки здатні діти, коли в домі появляється довгообіцяний батько, а їм кажуть, що це не він, що це тільки його товариш, а батько прийде колись пізніше, може, завтра, а може, й ніколи. Варто б сказати Сталіну, що діти ні в чому не винні, коли їхні батьки пропадають безвісти, й державі не слід забувати про дітей принаймні до кінця війни. Але генерал не зважився заговорити про це саме зараз, він вже якось сам знайде спосіб допомогти дітям Шиманського та їхній досить вразливій матері, якій не міг не признатись, що її чоловік живий.

Почавши з явною ноткою недовір'я, а може, навіть перестороги, Сталін, читаючи лист, поволі піддався якомусь урочистому почуттю, що промайнуло на його обличчі, можливо, то було почуття гордості за своїх людей, які, виявляється, ніде не перестають бути своїми, навіть у тій безвісті, з котрої прийшов цей лист. Сталіна важко було в чомусь розраджувати, інколи потрібні були цілі роки, щоб він змінював свої переконання. Дух протиріччя міг жити в ньому диявольськи довго, як і у всіх людей, що вважають себе довговічними.

Підполковник свідчив, що кілька днів тому до Вінниці прибув Гітлер разом з генеральним штабом. Поки імперський архітектор Классен приймає від фортифікаторів нову ставку, місце якої поки що не встановлено, Гітлера і все його оточення розміщено в психіатричній лікарні, яку терміново, за одну ніч, було звільнено від хворих. Вивезено і вбито щось біля тисячі чоловік. «Невідомо, — писав далі Шиманський, — чи довго Гітлер пробуде в психіатричці, але поки що він там, для нього обладнано палату 47, в якій тримали раніше буйнохворих. Його персональний поїзд на станції Вінниця. Сюди ж на кілька днів раніше прибули поїзди Герінга і бронепоїзд Гімmlера «Гейдріх» (мабуть, названий так на честь катта Гейдріха, якого нещодавно вбили чехи). Для охорони в районі нової ставки розквартировано дивізію СС «Адольф Гітлер», а на вінницькому аеродромі стоїть біля двохсот нічних винищувачів на випадок нападу з повітря». І далі: «Появилась реаль-

на можливість знищити Гітлера або ж захопити його разом з генеральним штабом. Про всі зміни в районі ворожої ставки ми будемо повідомляти Вам особисто. На випадок моєї смерті це робитиме майор танкових військ, підпільну кличку якого назве наш посланець. З відомих Вам причин він також усно повідомить потрібні координати і можливі засоби зв'язку з нашого боку. Залишаюсь вірним бійцем партії. Підполковник Шиманський».

— Ви звірили підпис? — У Сталінові ожив колишній підпільник.

— Так.

— І почерк?

— Теж звірили.

— Звідки пішов на фронт?

— Звідси, з Москви. Був секретарем парткому в інституті імені Плеханова.

— Сім'я тут?

— Так, на Малій Ординці. Дружина і дві малолітні доньки.

— Живі, здорові?

— Бідують.

— Тепер лише в «Націоналі» не бідують... — Звідтіля все ще просочувалась музика.

Сталін на хвилину задумався.

— Жданов якось говорив мені про підполковника Шиманського з Ленінградського фронту. Льотчика. Загинув під Смоленськом. Це не родич цього Шиманського?

— Ні. Однофамілець.

— А правда, що німці поставили йому пам'ятник за хоробрість?

— Поставили. Це вже другий випадок,

коли вони ставлять пам'ятники нашим героям. Геббельсівські витівки.

— А цьому не поставлять? — посміхнувся Сталін.

— Комісарам вони не ставлять пам'ятників. У них був окремий наказ про наших комісарів...

— З яким не погодився фельдмаршал Лееб. Але коли людина повертається з безвісті, то вона може стати зовсім іншою. Ні, ні, — застерігся Сталін, побоюючись, щоб генерал не витлумачив його буквально. — Але ви самі знаєте, скількох людей не дорухувались. Нам завжди їх буде не вистачати. Війна тільки починається. І хоч як нас не били, але ми виграли її в сорок першому. За одного битого двох небитих дають. Я хотів би побачитись з підполковником тут. Це можливо?

— Звичайно. Але поки що ні в Балті, на Одещині, звідки він родом, ні в самій Вінниці його не виявлено. Строкач¹ не знає про нього.

— А про нову ставку Строкач знає?

— Поки що ні.

— Так краще для нас і для Килиможера. Бо як тільки партизани дізнаються, що він тут, ми їх не стримаємо. В одну ніч вони всі кинуться на ставку, а Килиможер не захоче прийняти бою, сяде в літак і втече. А це нам не вигідно. Сподіваюсь, ви мене розумієте. Я навіть затримав би на деякий час послан-

¹ Строкач Тимофій Амвросійович — начальник Українського штабу партизанського руху під час Великої Вітчизняної війни.

ця Шиманського. Щоб було ganz geheim, як кажуть німці.

— Посланець загинув, коли переходив фронт. Поблизу Воронежа.

— Загинув?

— В останню хвилину був помічений німецьким снайпером. Коли його підбрали, він ще жив, але вже нічого не міг сказати. Крім цього листа, при вбитому виявлено документи, з допомогою яких він пробирався через ворожі тили.

— А то не міг бути сам підполковник? Тут написано: «На випадок моєї смерті...»

— Навряд чи Шиманський ніс би власноручного листа, маючи можливість доповісти про все особисто.

— Посланець теж мав таку можливість...

Генерал нічого не міг заперечити проти такої аргументації, а може, просто вважав це зайвим, знаючи вдачу свого співбесідника. Повернувши генералу донесення з таким виглядом, як повертають щось неприємне чи недоречне, Сталін взяв зі столу недописок (кажуть, він любив дотла списувати олівці й доношувати старі сорочки), підійшов до велетенської карти на стіні й, відшукавши на ній Вінницю, в якій йому самому ніколи не доводилось бути (всю війну він шкодував, що не знав багатьох міст), обкреслив цілий район червоним колом.

Місяць тому саме в цей район мав необережність потрапити генерал Наумов (тоді ще капітан), здійснюючи свій знаменитий рейд через південні степи України. І чомусь саме тут німці вчинили найшаленіший опір, кинули в Черепашинський ліс навіть льотчи-

ків, знявши їх з ближнього аеродрому. Радистка партизанського з'єднання Аня Милова, випадково дізнавшись про ставку від лісника, вже не встигла сповістити про це ні свого командира, ні тим більше — Велику землю. Вона загинула неподалік від бункера, який призначався для Герінга.

Німецькі льотчики з подивом і жахом розглядали фотокартку маленької доньки, знайдену в партизанській сумці матері.

Сталін міг не знати в обличчя усіх безсмертних героїв, та й докоряти йому в цьому не варто, зважаючи на їх незчисленність, зате знав портрети й біографії своїх супротивників. Поява Гітлера саме в цьому районі не була для нього такою вже несподіванкою. Дуже ймовірно, що Гітлеру довелось побувати тут під час окупації України німцями в 1919 році, і він повернувся на знайомі місця, щоправда, вже не ефрейтором, а головнокомандуючим найбільшої армії світу. Сталін не без задоволення відзначив для себе, що він на той час, в дев'ятнадцятому році, вже керував цілим фронтом і тепер має куди більше підстав бути головнокомандуючим такої ж, якщо не більшої, армії. Він вважав абсурдною і демагогічною нову акцію німців при нинішніх засобах зв'язку з штабами, але сам факт перенесення ставки на схід свідчив про неабиякі наміри німецького генерального штабу, вже відомі Сталіну з директиви 41, вірогідність якої тепер не викликала у нього ні найменших сумнівів.

На Спаській вежі куранти відбили третю годину ночі, годину, якої вже не слухала стомлена війною країна. Поснули солдати

в окопах, вгамувалось галиччя, навіть в «Націоналі» згасла музика...

— Головне, не сполохнути його передчасно. Тому треба якомога швидше розшукати цього дотепника Шиманського. Зверніться до українців, вони допоможуть вам. А я тим часом подумаю, що нам робити з Килиможером... Знищити його ми завжди встигнемо. Як ви гадаєте?

— Я прихильник рішучих дій...

— До речі, я теж, але мені це не завжди вдається. А потім не завжди в цьому є необхідність... — посміхнувся Сталін і пішов до опочивальні зодягати шинелю, хоч для військ московського гарнізону вже давно було віддано наказ про перехід на літню форму.

Він довго застібав позолочені гудзики — за багато років звик до своєї солдатської шинелі на гапליках і мимоволі подумав про той день, коли знову зможе перепросити її. Застебнувши останнього гудзика, сказав наче між іншим:

— Може, нам послати туди когось з ваших?

— Дозвольте мені самому... на кілька днів...

— Захотілось побачити німецький трон зблизька? Нічого цікавого. Історія не знає огидніших тронів за німецькі. Вони всі мріяли про наш хліб, і тому їх дуже швидко підточували голодні миші... Коли вас чекати назад?

— Скоро, якщо тільки не зіб'ють мого кукурузника.

— Не треба підніматися високо. Українці

це вмiють робити блискуче*. Полетять, «погостують» у Ковпака і повертаються, слава богу. Поближче до рiдної землi... — досить виразним жестом показав Сталiн. Потiм перевiв погляд на карту, втупився в те коло, що його так неохоче викреслив перед цим, i сказав спокiйно, як мiг' тiльки вiн:

— Що ж. Столицi мiражних iмперiй кочують за своїми iмператорами, i тим гiрше для iмператорiв...

Кавалькада чорних машин миттю вихопилась до Спаських ворiт, вже розчинених, i машину генерала, що приладнувалась до гурту, вперше випустили з Кремля без перевiрки, хоча вiд нiчних патрулiв нiщо не могло приховатись у такi хвилини, коли *pater patriae*¹ залишав свою споконвiчну резиденцiю.

КИЛИМОЖЕР

Нiмецький командуючий був весь зiтканий з нервiв i недолiкiв, але дотла все людське вигнобити в собi не встиг. Тому належав до людей, що легко пiддаються ностальгiї, буквально на другий день пiсля розлуки з батькiвщиною. Вiн, що мари́в пануванням над свiтом, нiяк не мiг звикнути до нового мiсця, страждав безсонням i з заповзятiстю iпохондрика пив порошки, прописанi його незмiнним лiкарем лейб-медиком Мореллем. Цей доктор хоч i не вважався у своєму свi-

¹ Батько вiтчизни (лат.).

ті фігурою першої величини, але міняти його вже пізно, оскільки він знав усі болячки свого хворого, які міг би розголосити при нагоді, а це небажано і навіть до певної міри небезпечно для них обох.

Хворий дотримувався принципу, що стан здоров'я великих людей мусить приховуватись од світу, а тим більше від свого народу. Сам же Морелль, вважаючи цього хворого істотою недовговічною, тримався за Гітлера, керуючись чисто практичними міркуваннями, відомими з часів Гіппократа: славу лікарю створює його клієнтура. Доктор Морелль сподівався після смерті Гітлера мати найбільшу славу в Європі. Та хворим властиво обманювати наймерзенніші сподівання своїх лікарів і вічно вражати їх живучістю. Гітлер теж належав саме до таких хворих, але сьогодні почував себе вкрай розбитим після виснажливої дороги, яка і втішала його, бо свідчила про фантастичні розміри тієї імперії, в якій він вважав себе імператором, а заодно й непокоїла, бо ледь осягав її своєю досить бурхливою уявою. Насправді ж був переконаний, що його імперія в певні години вмещалася в чотирьох стінах, де почував себе самотнім, забутим і непотрібним їй (імперії) до наступного дня, і лише вартові за дверима, яких він теж не міняв з початку війни, нагадували йому, що в цьому тлінному світі він щось, проте, важить. Принаймні для тих, чию відданість любив перевіряти в хвилини безсоння, до того ж умів робити це найвитонченіше. Підійшов до селектора, з допомогою якого міг легко зв'язатися з імперською канцелярією

в Берліні і з будь-яким із своїх вищих штабів тут. Коли вожді не сплять, то все довкола теж мусить не спати. Всі догадувались, звідки це запозичено, але не могли перечити Гітлеру, який порушив віковічні німецькі традиції щодо недоторканності сну. Принаймні він примусив усіх цих мерзотників спати з телефоном під подушкою. Винятком став лише старий фельдмаршал Лееб, якому належить крилата фраза: «В цій країні і собаки проти нас»¹.

Фельдмаршал все життя лягав спати о десятій вечора й наказував своїм ад'ютантам не будити його, навіть якщо цього вимагатиме сам фюрер, за що нібито і був звільнений у відставку. Насправді ж тому передували серйозніші мотиви, аніж посягання на сон фельдмаршала.

Цього разу вибір упав на генерала, якого ніколи не вдавалось застати зненацька, може, тому Гітлер вважав його своєрідним еталоном вірності й одного з небагатьох називав по імені. Вже не раз ловив себе на тому, що звертався саме до нього в хвилини самотності, котру найбільше відчуваєш тоді, коли знімаєш свій віцмундир, відомий занепокоєному людству до найменших подробиць, і вступаєш у звичайні снобістські тапці, які Гітлер завжди плутав лівий з правим. Щой-

¹ Ріттер фон Лееб — командуючий німецькою групою армій. В 1941 році, спостерігаючи атаку своїх танків, він побачив, що їм назустріч біжать якісь дивні істоти. Вони кидались під танки, і ті злітали в повітря. Довідавшись, що то були навчені собаки, фельдмаршал вигукнув оту свою фразу.

но трапилось те саме, і, поки перевзув тапці, генерал вже був на проводі, в трубці почувлось його спросонкувате зітхання.

Чутливість цих апаратів така, що Гітлер спершу почув півнів, які саме перегукувались у Вороновиці, а вже потім Рейнхарда Гелена з так званого «Відділу іноземних армій Сходу».

— Що новенького, Рейнхарде?

— Все спокійно, мій фюрер.

— Ви гадаєте, що Сталін нічого не знає про наше прибуття сюди?

— Я в цьому майже певен.

— А що каже адмірал¹ з цього приводу?

— Я теж жду від нього вістей, але він мовчить.

— Добре було б взагалі обійтися без нього...— А далі — досить прозорий натяк:— Кажуть, ви там непогано влаштувалися.

Вороновицькі півні знову зчинили такий лемент, що генералу довелось затулити долонею мікрофон. Ці клятві українські півні, про існування яких він довідався ще опівночі, можуть зіпсувати йому всю кар'єру.

— Чого ви замовкли? Це правда, що у вас замо́к?

— Замок Можайського. Але на цій землі все занедбане. Ми пізно прийшли, мій фюрер.

— Германський цар Германаріх побував тут майже на дві тисячі років раніше за нас, але був убитий підступними скіфами.

— Більше цього не трапиться, мій фюрер.

¹ Так вони називали в своїх колах шефа абверу Канаріса.

Германаріх не мав таких відданих солдатів, яких маєте ви.

— Але він не мав таких бездарних фельдмаршалів, як Ліст...— Гітлер чекав, що скаже на те генерал. Ліст став об'єктом нападок за невдачі на Північному Кавказі, але генералітет не підтримав Гітлера. — Чи ви теж за Ліста? — раптом вигукнув Гітлер.

— Ні, ні, він завжди нагадував мені маршала Груші, який своєю тупістю погубив Наполеона під Ватерлоо, але врятував нашого Блюхера.

— Прекрасно, Рейнхард, прекрасно, що хоч ви мене розумієте. Бо ця лиса голова Іодль хоче мені довести, що Ліст не залишить нас без бакинської нафти. Вже краще я залишусь без Ліста.

Гітлер засміявся, тепер він може спати спокійно, Сталін не знав про його прибуття сюди. Але ж генерал обманув свого головнокомандуючого...

Буквально сьогодні відділ одержав шифровку від адмірала, в якій нагадується, що про нову ставку Гітлера знають у Москві. Адмірал, мабуть, має там свою агентуру, до якої поки що не підпускає генерала-вискокчу з чисто кар'єристських міркувань. Але це не врятує старого лиса, який став надто могутнім у свій час, а тепер все більше скочувався до персони поп grata в оточенні фюрера, що не терпів поруч впливових і сильних, та ще таких безмежно загадкових людей, як адмірал. Але Гітлер останній телепень, якщо гадає, що в особі Гелена він має щось інше. Запевнення у вірності ні до чого не зобов'язують. Чим їх більше, тим

хисткіше становище тих, кому ті запевнення адресуються.

Гелен мав специфічний недолік всіх розвідників світу, які можуть добре розумітись на історії інших народів, але не дуже компетентні у своїй власній. Після розмови з Гітлером він викликав майора Августа Віцента, якого вважав авторитетом в питаннях історії, і попросив розповісти йому легенду про Германаріха. Август Віцент, вихованець Ієнського університету, зробив це з великим задоволенням, не підозріваючи, на які прикрі роздуми наштовхує нею свого шефа.

— Дорогий Віцент, — сказав генерал, маючи тепер уяву про смерть Германаріха, — я розбудив вас не для того, щоб ви розповіли мені цю злополучну легенду. Я з більшим задоволенням послухав би її завтра за обідом або навіть після війни, де-небудь на кримській віллі. Ви один з небагатьох, хто вільно володіє їхньою мовою. А це для розвідника головне...

— Досі я гадав, що для розвідника головне — гроші.

— Можливо, в мирний час. А зараз війна. Адміралу стало відомо, що один їхній генерал, наш давній знайомий, я б сказав, дуже небезпечний знайомий, залишив Москву і вилетів сюди, в район Вінниці. Проти нас затівається якась небезпечна акція. Це може бути десант, напад з повітря або ж замах на фюрера.

— Звідки вони дізнались, що ми тут?

— Вони не можуть не знати цього хоча б тому, що про це відомо розвідці, яку ви

так самовіддано представляєте в нашому відділі.— Генерал розсміявся:— Сьогодні передайте у «свій» центр, що ви йдете на зв'язок з генералом радянської розвідки. Вірніше, просіть на це дозволу. Ви не можете діяти інакше, опинившись на землі своїх союзників. До того ж це вам нічим не загрожує.

Англійська «Інтелідженс сервіс» все ще гадає, що вона має свою людину в а́бвері, тоді як насправді її функції вже давно перебрав на себе новий Август Віцент, а той, що вигадав для себе це прізвище, додавши до нього прикладку фон, нині сидить в тюрмі Моабіт, в камері заложників. Після провалу йому, капітану, присвоїли звання майора і навіть кличку «Вільгельм Телль» залишили за ним, з тією лише різницею, що новий Август Віцент справді був німцем, кінчав Ієнський університет, вів свою родословну з Верхньої Померанії і томиком Байрона з деяких пір користувався, як хотілося Гелену, а не як вимагала того самовпевнена «Інтелідженс сервіс». Опинившись на землі своїх союзників, колишній Август Віцент, природно, постарався б налагодити з ними зв'язок, щоб діяти спільно з союзниками. Попрохавши на те дозволу свого англійського центру, підставний Август Віцент цим і зайнявся.

Це були дні, коли Гітлер глибоко переживав смерть свого улюбленця Гейдріха, в якого чехи кинули бомбу. Чогось огиднішого за Гейдріха не породжувала ще жодна партія,

але Гітлер вважав його окрасою арійського духу і чи не єдиним можливим своїм спадкоємцем, хоча ще в 1939 році обіцяв це Герману Герінгу. А тим часом розпорядник німецького трону переселився у палату для буйних — побоюючись бомби, він сам облюбував собі цю єдину палату з ґратами.

— Боже мій! — вигукнув він, опинившись тут. — Уявляю собі, що подумає про мене мій народ. Фюрер у будинку божевільних.

— Це не має істотного значення для історії, — заспокоював його камердинер Лінге. — Ваші квартирмейстери дбали передусім про конспірацію, з точки зору конспірації це геніально. Ніхто в світі не догадається, що ми могли поселитись в будинку для божевільних.

— Запевняю вас, Лінге, що мої генерали й фельдмаршали тільки й ждуть, щоб я залишився тут назавжди. Вони гадають, що я їм заважаю. Але повірте мені, Лінге, з усього, що мені пропонують, я відбираю найкраще й відхиляю все, не варте уваги. Мене звинувачують, що я досі не виграв цієї війни. Але хіба не вони робили всі її розрахунки і примусили мене заявити, що це буде блискавична війна?

Лінге дивувався, що люди, котрі справді вважають Гітлера божевільним, не можуть позбавитись його, маючи безліч дивізій і армій, які підлягають фюреру номінально. Отже, в цьому тлінному, мізерному австріяцькому тілі є щось таке, за що тримаються всі оці геніальні роммелі і манштейни. Ідея панування над світом, котру він вдихнув у них. Вона настільки спокуслива, настільки

заволоділа ними всіма, що вони вже не можуть звільнитись ні від неї, ні від її фанатичного автора. Але Лінге відомі й інші слова, сказані Гітлером у хвилину відвертості не для народу, а тільки у вузькому колі своїх прибічників: «Якщо ми навіть не здійснимо цього великого завоювання, то зруйнуємо разом з собою півсвіту. Це я вам обіцяю напевне...» Сам Лінге ніколи не вважав свого фюрера героєм, і не тому, звичайно, що «для камердинера не існує героя»¹, а тому, що знав його ближче інших і краще інших. Він першим назвав його Килиможером (у хвилини потрясінь Гітлер падав навколішки і гриз килими, поки камердинер не одривав його від цього не дуже пристойного способу управління імперією).

На його щастя, Гітлера оточували люди, які вірили його ідеям більше за нього самого. Гімmlер і Ріббентроп привезли сюди своїх верхових коней, на яких сподіваються прогулюватись. Гітлеру уявлялися ті диваки верхи на вулицях цього міста, і він починав так істерично сміятися, що бідний Лінге обливався холодним потом, вигадував якусь причину, щоб вийти, даючи можливість прислужитися іншим, скажімо, доктору Мореллю.

Диваки не появлялися на своїх білих конях, а він теж не міг показатися німцям, що весь день снували по вулицях чужого міста,

¹ Афоризм Гете, проти якого влучно заперечив Гегель: «Звичайно, для камердинера не існує героя; але не тому, що герой не герой, а тому, що камердинер — камердинер».

не міг проїхатись у відкритій машині з піднятою рукою, як належало б зробити справжньому імператорові, що прибуває до своїх доблесних військ. Він навіть мусить триматися далі од вікна, щоб його не впізнали й не зчинили отого пруссацького гвалту, який у принципі йому подобався. Не було параду, не грали оркестри, і війська не знають, що імператор вже тут. Так перевозять на нові місця в'язнів чи злочинців. Він почував себе самотнім, непотрібним і навіть осміяним в цьому будинку, мало придатному для імператорів, якщо тільки їх не вважають божевільними.

Ночами його не полишало майже незнайоме раніше почуття страху, навіяне ще дорогою сюди й доведене до безумства вже тут. Досить було шкрябнути миші десь у кутку, як він зривався з ліжка і кликав лікаря, якому чуже безсоння побороти було так само важко, як свій сон. Морелль вбігав мов ошпарений і дослухався до шарудіння у кутку, куди з жахом показував Гітлер.

— Це миші, мій фюрер,— наче крізь сон посміхався лейб-медик.

— Миші? Невже ми завезли сюди мишей у своїх чемоданах?

— Гризуни водяться на всіх континентах й у всіх державах. Навіть у гестапо, мій фюрер...

— На що ви натякаєте, Морелль? Що гризуни під'їдають мій трон? — Гітлер розсміявся: — Його збудовано з кращих рурських сталей. А потім це мої гризуни, а не чийсь. Колись вони заповнять світ і вигризуть у ньому все живе. Ви ніколи не бачили,

якою лавиною ідуть гризуни, коли віщують нещастя?

— Не мав такої нагоди, мій фюрер.

— А я бачив. Перед першою світовою війною. В Австрії. Незабутня картина. Їх ніщо не могло зупинити. І наслідок: загинула Австро-Угорська імперія. Отак мої гризуни пройдуть по світу, і тоді, докторе, ми залишимося одні — я зроблю те, чого не вдалось ні Германаріху тут, ні Аларіку Готському там, у Римі¹. Я називаю це арійським поширенням...

Доктор хотів сказати, що тирані народжують безліч убивць, які спершу вбивають інших, а потім вбивають самих тиранів. Але він належав до людей обережних та поміркованих, як, між іншим, усі терапевти, й обмежився скромним наріканням на гестапо.

— Я хотів тільки сказати, що доктор Керстен² завжди компетентніший за мене. Я дізнаюсь про все останнім, хоча клопочусь про вас більше за інших, мій фюрер.

Морелль дістав папірець, розданий охороною всім, всім окрім Гітлера. Імператори теж дізнаються про все останніми. То був опис зовнішніх ознак радянського майора, який нібито появився в районі ставки й готує замах на Гітлера. Морелль сказав, що він дізнався про це ще вчора від доктора Керстена. Хворий підійшов ближче до лікаря, за-

¹ Аларік Готський в 410 році зруйнував Рим, але сам теж загинув і був таємно похований готами біля ріки Бузенто в Італії.

² Лікар Гімmlера.

глянув у його зіниці і побачив там маленького загнаного чоловічка. Це чїй не єдині очі, в яких він міг побачити себе отаким маленьким, але те огидне перетворення оплачувалось зараз як ніколи: то були очі Морелля, а не того невідомого майора, який щойно привидівся йому, — то були безневинні, тьмяно-сірі, знайомі Гітлеру до найменших прожилок очі, які примусили його тут же відкинути своє безглузде припущення, що це може бути хтось інший, а не його добрий Морелль.

— Вони вбили Гейдріха. А тепер моя черга. Мої передчуття ніколи мене не обманують... — І кинувся до селектора.

І хоч в гестапо водяться гризуни, які підгризають нишком трон Гітлера, але це було його дітище, і в найскрутніші хвилини він звертався туди, особливо ж, коли хотів протиставити Гімmlера комусь іншому. Цей німецький в політиці доктор Морелль мало розуміється на тій вищій механіці сил, з допомогою яких Гітлер все ще тримає в руках цю велетенську імперію, розчленовану ним самим на кілька менших. Користуючись методом протиставлення, Гітлер в будь-який момент може знищити кожен з них в ім'я тієї імперії, якою неподільно править сам, що б там про нього не думали в світі. Гітлер зв'язався з бронепоездом «Гейдріх», який і являє собою наймогутніший уламок імперії на чолі з Гімmlером. Великий фірер мав терпіння завжди чекати шефа гестапо кілька хвилин, хоча б у такий спосіб задовольняючи самолюбство чорного фірера.

— Як ваш живіт, старина?

Гімmlер хворів спазмами шлунка (немає

нічого жахливішого за політичного діяча з хворим шлунком). Гітлер любляв глузувати з чужих болячок, приховуючи цим свої власні.

— Вам відомо що-небудь про майора?

— Так, мій фюрер. Мої люди напали на його слід у Харкові. Тут він може опинитись через кілька днів, якщо ми його не схопимо. Я радив би вам перебратись в мій поїзд, в якому я тримаю салон для вас. До того ж доктор Керстен вже давно мріє зробити вам масаж, після якого почуваш себе просто новонародженим.

— Ні, старина. Божественні пальці вашого фінна¹ поки що мене не цікавлять. Я завжди відчуваю себе новонародженим. Але, ради бога, піймайте цього майора. Доведіть Канарісу, на що здатне гестапо, яке він ненавидить. Даруйте, що розбудив вас так пізно. Молю бога за ваш живіт. Людина кепсько відчуває себе на світі коли мусить возити з собою лікаря, та ще фінна... Так, Морелль? — запитав Гітлер вже тут, у себе, але відповіді не одержав — Морелль заснув у кріслі.

«Яке щастя бути лікарем Гітлера», — подумав Гітлер, замилюваний своїм лейб-медиком. Той спав тихо, і Гітлер міг вільно розглядати його носа з волоссям, приплюснуті до голови вуха і навіть нігті на пальцях. Хто обрізує доктору нігті на правій руці? Невже сам? А Гітлер вже давно нічого не може робити лівою рукою і щоразу мусить вдаватися до послуг перукаря, який обрізує нігті на правій руці, вважаючи її хворою, і ось уже

¹ Доктор Керстен був фінном за національністю.

за скільки років ніяк не може збагнути або ж звикнути з думкою, що хвора рука не ця, а ліва. Але лікар знає про неї і часто оглядає її. З тієї руки має колись початись великий параліч, який нарешті звільнить Морелля від цієї сваволі, якщо тільки цього не зробить раніше оцей самий загадковий майор, який міг бути поки що лише вигадкою адмірала Канаріса, бо той не мав якогось кращого способу нагадати фюреру про своє існування в Берліні. В цій імперії всяк запуслав свого паперового змія, який будь-що мусив піднятися вище інших і привернути увагу фюрера.

Але майор, вигаданий у тиші берлінських кабінетів, згодом і справді появився в районі ставки.

І Я, РЯДОВИЙ ВІЙНИ

Ніщо в світі не може зрівнятися з лісовими ранками після бою. Сморід спаленого пороху, який ми приносимо сюди на світанку в нечищеній зброї, ще нагадує нам про крики вбитих і поранених; але запах прілого листя, і спів горлиці, й діамантові зблиски першої сон-трави на галявині якось заспокоюють зразу і переносять вас у той нечувано-дивний світ, до якого, мабуть, повертаються навіть душі вбитих, бо кращого притулку їм не віднайти. Про щось марять ще голі дерева — чи не про вічність, і ви з ними теж пускаєтесь у роздуми про вічність, з якою не дуже в'яжеться хропіння стомленого товариша в сусідній землянці, і ви буквально жахаєтесь від

думки, що він теж міг сьогодні не повернутися. Уявляється його хата десь на пагорбі, яка нічого не варта без того хропіння, і вчувається теплий шепіт його дружини, що, може, сниться йому зараз: «Устиме. Устиме. Ти знову ліг на серце. Перекинься на другий бік. Весь ваш рід хропе, де ви тільки взялися на мою голову...» Але тут його зупинити нікому, і один такий вояк без дружини здатний за кілька хвилин розбудити цілий ліс, все оте невсипуще воїнство.

Одного такого ранку, коли табір ще спав після невдалої операції, в якій ми втратили свого кращого гармаша, вже не кажучи про гармату, на яку покладали так багато надій, мене розбудив вістовий Стратіона, п'ятнадцятилітній вогненно-рудий Грицько, який завжди чомусь нагадував мені Гавроша з паризьких барикад. Весь у патронних стрічках, вічно напівпорожніх, і ще в якомусь ремінні невітчизняного походження, яке, мабуть, серйозно заважало Грицькові жити і дихати, він здавався занадто солідним для своїх років, поки не починав говорити.

— Гей, вставайте! Дядько Стратіон кличуть вас до себе.

При цьому він намагався тримати праву руку біля козирка, вигнувши по-дитячому пальчики. Скільки ми не втлумачували йому, що Стратіона не годиться називати дядьком, але він не те що не хотів, а просто не міг спекатись цього звичного слова і ще звертався до Стратіона, коли йшлося про якесь прохання: «Товаришу командир, дядьку Стратіон...» — «Що там, Грицьку?» — посміхався Стратіон і завжди дозволяв Грицькові те, про

що інші не могли б навіть мріяти. Скажімо, йому дозволялося взяти кулеметну тачанку й поїхати на ній у село по свіжі яйця, що з наказу нашого сусіда коменданта Корна заготовлялись для німців. Грицько мав неабиякий вплив на Стратіона, і на те нам всім доводилось зважати.

Ось і зараз він не вийшов з землянки, поки я не взувся, й, оглянувши мене з ніг до голови, натякнув, що мені не вадило б помити чоботи. Я подумав, що коли б трапилось щось із Стратіоном, то Грицько з успіхом міг би його замінити. Але Грицько не був кар'єристом, не прагнув влади над нами, і, може, саме за це ми любили його найбільше.

Передавши мене Стратіонові з рук у руки, він вийшов з землянки і, мабуть, знову взявся майструвати вербові свистки, в яких знаходив велику втіху. Стратіон глянув на мої чоботи, які мені справді варто було помити й наглянцювати. До того ж він був не сам. В землянці сидів ще чоловік, прийнятий сьогодні вночі на нашому так званому лісовому аеродромі, на якому раніше не сідав жоден бодай поганенький літак. Невідомий тримався досить незалежно, курив «Біломор-канал» (щойно відкрита пачка лежала на столі), чого жоден з нас не дозволяв собі в землянці Стратіона. В ній завжди пахло в'яленим сіном, сідельною сирицею і ще чимсь дуже домашнім — не то хатньою цвіллю, не то хлібом, щойно вийнятим з печі, але зараз усі ті дивні пахощі забив дим «Біломор-каналу», яким мене і не догадувались почастивати. Стратіон тим часом ходив по землянці, досить просторій, — взимку, коли вдарили

люті морози, в ній легко вміщався його кінь Хмарочос, тут і досі стояв жолобок, щоправда, перекинутий, бо правив тепер за лежак для Грицька, а коли до Стратіона сходились на раду, то на жолобку було дуже зручно посидіти. Всі знали, що те місце полюбляв гармаш, і навіть якщо він не приходив, то й тоді жолобок залишався вільним. Тепер це триватиме довго, принаймні до нового поповнення, поки жолобок на законних підставах займе якийсь новий канонір. А цього ми навіть не змогли винести з поля бою, і я йоділяв Стратіонову тугу, якої і краплини не було в очах невідомого. Не чув він сміху старого гармаша, не слухав його дотепних побрехеньок в цій землянці, на жолобку; не бачив, яким дияволом ставав гармаш біля своєї велетенської «мортири», коли в її череві вже лежав один з небагатьох набоїв, які влучають тим точніше, чим їх менше. Гармата його була на кінній тязі, бо якихось інших гармат він не визнавав, вважаючи їх безглуздим відхиленням від норми.

Сьогодні німці вперше кинули проти нас танки — річ майже нечувана за тисячу кілометрів від фронту. Два з них гармаш підпустив близько і вдарив прямою наводкою — обидва кинулись геть, але третій, як нам видалось — обережний і боязкий, помстився за те й примусив замовкнути нашу гармату на узліссі.

Без неї наше військо стало легким, як весняні вітри. Бо що роблять ті, хто мав бодай одну таку гармату: тримаються її як воша кожуха, не кажучи вже про ту зайву само впевненість, яку вселяла в нас та гармата.

— Віднині ніякої важкої артилерії,— сказав Стратіон, показавши мені на вільний жолобок.

Коли я сів, то мої кляті чоботи одразу виперлись на авансцену. Невідомий зиркнув на них і посміхнувся. Щоб взути їх, довелося розточити переди. (У німців дуже низькі підйоми, тому піший німець ніколи не може наздогнати пішого нашого, а щодо втечі, то й говорити нічого — ті низькі підйоми роблять німців вічною жертвою під час переслідування.) Латочки були жовті й контрастували з кольором чобіт, чому я й не квапився мити їх.

Стратіон і собі незлобиво зиркнув на мої чоботи з розточеними передами і сказав буцімто й не про мене:

— Ви б нам чобіт підкинули. Бо німці — народ плоскостопий, і дуже важко взуватися нашому брату. А роззутий солдат — наче босий принц — нічого не вартий.

— Курите? — нарешті запитав невідомий.

— Смалить, — відповів за мене Стратіон.— Але потерпите. Я своїм не дозволяю палити в цій хаті.

Так я втратив останню можливість спробувати вітчизняного «Біломору», вже самий дим якого нагадував про нашу безмежно велику і безмежно згорьовану державу, в якій, за якихось півсотні кілометрів від нас, сидить Гітлер зі своїм виводком, і з цієї хвилини ми не можемо його ні вбити, ні прогнати геть, бо не знаємо, що збирається заподіяти йому оцей невідомий чоловік, який прилетів на маленькому вутлому літаку, з пересадками на інших партизанських аеродромах.

Стратіон ходить по землянці все нервовіше (від того, певна річ, що не навчився палити і забороняє це іншим у своїй присутності); гість попрохав води і п'є її з полив'яної баньки, яку я звик бачити лише на жнивах, де-небудь у холодку, найчастіше під копою; а я сиджу на жолобку й намагаюсь уявити портрет людини, яка в німецьких оповіщеннях про міфічного майора одна; в описі генерала, який переглянув всі родинні фото-знімки Шиманського, інша; а зі слів Стратіона, який бачив Шиманського не далі як минулої осені, коли вони разом виходили з оточення,— ще інша. Генералу ж потрібен один підполковник Шиманський. Бо тільки він знає, куди перебрався Гітлер з Вінниці. Я подумав, як легко цей генерал міг би розшукати Шиманського там, по той бік фронту, і як важко зробити це тут, у тилу. І ось я один з тих, з так званих місцевих, хто має розшукати підполковника, бо, як натякнув генерал, ним зацікавилась одна висока особа, ім'я якої він не поспішав відкривати. То був далекий, невидимий камертон, по якому віднині ми всі будемо настроюватись в цій операції.

Але я ніскільки не подивувався б, коли б побачив ту високу особу в нашій землянці замість цього невідомого генерала, ім'я якого я теж не зможу ніколи назвати, бо навколо великих людей обертається безліч безіменних, що воліють залишатися невідомими для історії. Це був ще зовсім молодий, світлорусий чоловік, який, мабуть, знав не по роках багато таємниць і здавався обтяжений ними, як наш юний Грицько патронними стрічками.

В його очах пробивалось щось зухвало-насмішкувате,— схоже було, що йому самому хочеться кинутись на розшуки підполковника Шиманського. Стратіон називав його Миколою Федоровичем, а мені страшенно хотілося знати його кличку, без якої моя уява так і не змогла заповнити ту невеличку, але суттєву прогалину в образі генерала. Але що він був розвідником, це я відчув, уже прощаючись з ним. Генерал добре був поінформований про те, що робиться в замку Можайського, в так званому «Відділі іноземних армій Сходу».

Поки Август Віцент шукав контакту з «союзниками», його патрон, озброївшись своїм улюбленим «зауером», стріляв ворон у старому парку. Фанатизм винищення так чи інакше заволодів ними всіма, хоч потім воїни будуть відписувати його лише есесівцям. Ворон було винищено геть до малечі, зруйновано всі правічні гнізда, в парку запанувала гробова тиша, а через кілька днів поширився нестерпний сморід, бо не всіх убитих птахів вдалося знайти в зарослях. Август Віцент подав про себе останню звістку з Подільського, після чого зник безслідно за досить загадкових обставин. Його машину з вбитим шофером знайшли в переліску під Подільським. Це наводило на досить непевні припущення: або ж майор сам убив шофера, щоб довести свою відданість «союзникам» і перейти до них «назавжди»; або ж був зманений у перелісок, де на нього вже могли чекати «союзники»...

Генерал зиркнув на свій наручний годинник, і я тільки зараз помітив, що то був зви-

чайнісінький компас, новенький, напевне ще не вивірений на дорогах війни. Він сказав чи не занадто довірливо:

— Я чомусь певен, що ця загадкова подія не обійшлася без Шиманського. Отже, треба й шукати його в Подільському, якщо він досі не перебрав собі якесь інше прізвище, може, навіть самого Августа Віцента. Як ви гадаєте, Стратіоне?

— Знаю лише одне: в Подільському він служив колись кочегаром на паровозах, а з оточення знову подався туди. Найімовірніше, що він там. Або там, або в самій Вінниці, то чоловік впертий, і коли вже він натрапив на Гітлера, то можете бути певні, що так собі просто Шиманський його не облишить. Ти підеш у Подільське, — Стратіон знову недобре зиркнув на мої чоботи, — для Вінниці підберемо когось з вінничан. Лаштуйся, — сказав Стратіон, давши цим зрозуміти, що розмова закінчилась. — Якщо знайдеш Шиманського, нехай призначить зустріч зі мною, якщо не знайдеш, — повертайся сюди, чим швидше, тим краще. В жодне діло сам не встрявай, німці зараз розлючені, як оси, через цього самого Августа, як його — Віцента, і через наші наскоки на залізницю. Коня і автомат передай кому хочеш, на твій розсуд. Будемо сподіватися, не назавше... Знаю, що в Подільському тобі не легко буде, хлопче. Іди з богом, а повертайся з Шиманським...

Подільське було колись чи не найбільшим містом мого дитинства. Пізніше, коли я побачив справжні міста, воно змізерніло, поменшало у сто крат, але значилось на всіх картах світу і було справді досить великим,

щоб у ньому міг надійно сховатися тепер вже не лише від німців, але й від мене підполковник Шиманський. Може, він і є отой поки що напівміфічний для нас майор, за яким полюють німці,— подумав я про себе. Але я буду шукати просто Шиманського, нехай ще не зовсім реального, а якогось свого, незвичайного, не з'ясованого до кінця,— такого, яким постав він у моїй уяві, поки я сидів на жолобку, а Грицько майстрував на горі свій вербовий свисток, закличний звук якого нагадав мені і про моє дитинство, про ті роки, коли я з батьком ходив у Подільське.

Ми виходили з дому на світанку, а поверталися пізно вночі, бо батько любив усякі великосвітські дивацтва. Остаточне розорення наставало в кінці дня, коли ми заходили до вокзального ресторану. Я з подивом розглядав куполоподібну стелю, під якою привільно жилося горобцям, батько відкривав мені істину, яку я чув від нього не раз: «Дивись, синку, під цією стелею обідав сам цар, коли відкривали залізницю. В 1887 році...» Кожного разу він називав інший рік відкриття залізниці, але чого тільки не простиш своєму батькові, який бере тебе в місто...

Нас усіх виряджає з лісу Грицько. Зараз він теж іде поруч, і мені чути, як поскрипує на ньому чужоземне реміння і дзеленчать напівпорожні стрічки. Ще шурхотить під ногами торішне листя, в якому люблять повалятися наші коні, особливо маленький Грицьків дерешок, якого ми зevamo Собакою за норов кусатися. Грицько давно мріє про іншого коня.

— Коли я не повернусь, візьмеш собі мого Орлика.

Очі у хлопця загорілися, він навіть зупинився від подиву. Мій кінь умів лягати по моїй команді (втавати вмів всякий кінь), чим викликав неабияке захоплення Грицька і заздрість декого із старших.

— А сідло моє віддаси Стратіонові, бо в нього вже зовсім нікудишнє.

— Віддам!— поклявся Грицько.

— Оце і все, Грицьку... Бувай!

— А автомата кому?

— Хай поки що поносить Балябін. Може, я ще повернусь.

— Балябін ніколи не чистить зброї...

— Я теж, Грицьку, ніколи її не чищу. Дужче б'є.

— А дядько Стратіон чистять після кожного бою...

— Ти пам'ятаєш моє село?

— Пам'ятаю...

— Коли що, заїдеш до моїх після війни...

Обережність, до якої закликав Грицько, прощаючись на узліссі, була витрачена на перші кілометри дороги, поки я не вибрався на залізничну колію, по якій уночі заборонялось ходити будь-кому, окрім німецьких патрулів, а вдень могли дозволити собі таку сміливість всі, і навіть партизани, якщо вони мали на те відповідний *Außweis*. Я мав при собі посвідчення будочника, яким уже користувався раніше, але надійність його і разу не була перевірена. Тому й зараз я не покладав на нього великих надій: коли б мене затримали й запропонували показати будку, в якій живе вказаний громадянин, тобто я,

то я не міг би цього зробити, бо кожна будка ким-небудь зайнята, а цей поважний громадянин не має своєї будки, тому не може ходити по шпалах, а мусить лише користуватися стежкою, що в'ється під старими ялинами. Цю стежку колись ми частенько міряли з батьком, коли запізнювались на кільцевий поїзд. Біля кожної будки ми пили воду — повне відерце майже завжди стояло на лавочці, потім батько заводив розмови з будочниками, бо один доводився йому сватом по першій дружині, яку зарізав поїзд, той кумом, а той ще якимсь родичем, повз якого не можна пройти (ніхто не вигадав стільки родичів, як українці, хоч це не завжди приносить нам сподіване добро). Тепер замість родичів служили якісь інші будочники — вони не зупиняли, не розпитували про батька і не виставляли повних відер на лавочках для подорожніх. Коли гине людство, то перед тим гинуть традиції. Тільки ялини терпко пахнуть живицею, як і тоді, та поїзди, розминаючись, вітають один одного так само тривожно, хоч були то тепер ворожі поїзди. Звішені ноги німців, що любили рядочком всідатися в розчинених дверях духмяних теплушок, зухвало теліпались при самій землі, і тоді справді ввижались мені та, мабуть, і мадьярам, які чатували цю дорогу, ті мільйони чобіт, від яких нема порятунку.

Вартові брели по насипу — їх четверо, всі чорняві і з коротко стриженими вусиками, всі при повній викладці, обливалися потом, — вони теж знали про стежку під ялинами, але мусили ходити тільки по насипу і, як мені

видалось, почували себе достоту приниженими, коли німці з поїздів освистували їх і реготались. Після кожної такої зустрічі з німцями вартові говорили між собою про щось бунтівливе, поки один з них — старший — не клав край тим розмовам, і мадьяри покірно марширували далі. Вночі вони ходять великими групами, гарно виділяються на насипі й легко стають жертвою партизанських засідок. Може, це мої знайомі по тих засідках, але зараз я зупинився біля криниці, кручу коловорот — дістаю для них воду, на яку вони вже чекають. Спершу п'є старший, з одною зірочкою на петлиці, а тоді вже рядові, без зірочок. Напившись, вони дякують мені і знову виходять на розпечений насип, а я все ще стою та думаю, що з ними краще воювати вдень, аніж уночі.

Не хотілося пити після них, тому знову плеснулось денцем відро в глибоченній криниці, знову кручу коловорот і чую, як розхлюпується вода від того, що вони зупинились, схоже, завагалися в чомусь. Їх, мабуть, образило, що після них я виплеснув воду. Я це зробив, не подумавши, але тепер вже діватися нікуди: ставлю відро на цямрину, знімаю кашкета і вже збираюся пити, хоч мадьяри все ще стоять і про щось шепечуться. Я певне образив гідність того, що з зірочкою на петлицях, може, якогось графа чи князя, і не буде мені пощади, — я бачу їх рішучі постаті у відрі. Але раптом десь з-за криниці долинув гул поїзда, який через мить зігнав мадьярів із насипу й примусив мене забути про небезпеку.

З вологого марева, яке вічно стоїть у спеку

над рейками, вигромадився поїзд з двома паровозами. Такого мені раніше ніколи не доводилося бачити. Це була ціла фортеця з гарматами, чотириствольними зенітними кулеметами, біля яких наготові стояли німці в касках. А між отими платформами-фортецями — два чи три звичайні пасажирські вагони. Більшість вікон завішані жовтими фіраночками, і лише в одному фіраночка була відгорнута, і на мене дивився чоловік, якого я ту ж мить упізнав по очах і по зачісці. Повне відро впало з цямрини й полетіло вниз, корба закрутилася з такою швидкістю, з якою Гітлер наближався до мене — жоден партизан світу так близько не спостерігав Гітлера. Він побачив моє замішання, посміхнувся, чорт, але його більше цікавила корба, ніж я,— він просто не міг собі уявити, що на цій землі такі глибочені криниці,— і коли, нарешті, пролунав вибух, миттю закрив вікно фіраночкою.

То відро впало на воду, і я вже даремно шастав рукою у кишені. Для замаху залишилась задня платформа з гарматою, кулеметами й осатаніло рішучими німцями в касках та ще угорці, від яких мене врятував Гітлер. І ось людина, що могла вбити свого рятівника й прославитись на цілий світ, стати героєм епохи, нишком кидається в посадку і мчить між рядами ялин у той бік, куди помчав поїзд Гітлера, здіймаючи куряву. За тією курявою угорці не вгледіли, куди я подівся, кинулись до криниці — вода там ще пінилась від удару, і той, з зірочкою на петлиці, міг вдовольнити свою мстивість. Він міг подумати, що я втопився зі страху, поба-

чивши Гітлера, чи мало там що, але це вже мене не обходило, бо не було ніякого інтересу жити далі. Угорці щось погукали в криницю, потім чути було, як завищала корба — вони витягли відро, поставили на лавочці й пішли собі своєю дорогою. А мене охопив такий жаль, що я присів на пеньочку і мало не плакав від того, що не вбив Гітлера. Адже такої можливості більше не трапиться. Я подумав, що ще сьогодні, в Подільському, це може зробити підполковник Шиманський, якщо тільки він там і якщо йому вдасться наблизитися до Гітлера, як тільки-но Гітлер до мене. Раніше я й гадки не мав, що людина може плакати від того, що їй не пощастило когось вбити.

Один знайомий будочник таки вцілів — перед самим Подільським. Він не зразу впізнав мене. Але коли я нагадав про батька та про наших спільних далеких родичів, старий вигукнув: «Боже мій, ніколи б не подумав, що це ти, син Чорногора!» (Так прозивали в селі батьків рід, який з діда-прадіда селився на Чорній горі.) Вже за вечерею старий запитав досить потаємно:

- Ти нічого сьогодні не бачив?
 - Бачив...
 - А де ж вони, партизани?
 - В лісі...
 - Чекають, поки Гітлер сам прийде до них, чи як?
 - Їм видніше.
 - А ти туди не збираєшся?
 - Поки що ні.
 - А як же проїхав. Наче по своїй землі.
- Була б у мене бомба на ту хвилину, просла-

вився б я на віки вічні. Отак-о бачив його, як тебе. Охорона, правда, сильнюча, але хіба є охорона від ненависті? Може, ти дістанеш мені бомбу чи міну?

— Навіщо?

— Він же буде повертатись назад? Чи як?

Я пообіцяв старому дістати бомбу, заночував і, ледь розсвіло, вирушив до міста. Підполковник Шиманський теж не вбив Гітлера, бо вночі я чув, як німецькі патрулі, проходячи повз будинок наспівували веселих пісеньок.

Шуми Чорного лісу, до яких звикає людина, як до досвітніх гудків, що кличуть на роботу, живуть у мені, і я чую їх, і ще багато років нікуди не зможу від них подітися. Йду з тими шумами, чую, як згоряють останні зорі наді мною, та свої кроки чую — більше нічого. Не можу сказати, що все те додало мені бадьорості.

На світанку я побачив місто. Понуре, вичахле, насторожене.

Поневолені міста здалеку видаються вимерлими і безлюдними. Для мене ж воно було містом надій, адже я сподівався розшукати там підполковника Шиманського, яким цікавиться сам *pater patriae*.

Чи то не він — у першому спалаху ранку, в дивовижних сплетіннях диму, туману і неба? Спершу голова, потім вся постать його, і рука в тому змаху, коли доводиться рвати ланцюги. Невольник над містом. Зараз схопиться вітерець і зруйнує його. Але я вже не маю ніякого сумніву, що це він, підполковник Шиманський, це його трохи сутулувата постать, натхненне обличчя, на якому я не

можу знайти очей, гордо піднята голова... Клятий вітерець! Навіщо ж руйнувати те, що я міг би спостерігати роками? Хилиться й падає голова кудись униз, обриваються руки, але він ще йде обезглавлений і падає раптово, наче підкошений кулею. Впав у безвість, а мені видається, що зараз він знову встане над містом, і вже ніякий не невольник, а живий і вольний чоловік. Але схід палає, і в тому клекоті вже ніщо не зможе вціліти. Якщо я доживу до наступного ранку, то лише тоді побачу його знову над містом.

НЕВОЛЬНИК НАД МІСТОМ

Десь на передранні, коли знов мало починається оте нестерпне, пекельне життя, я бачив над містом уже знайому мені демонічну фігуру невольника, виткану з сонних димів, які можна було прийняти за синій граніт, а місцями навіть за чорний лабрадор; я чув, як той невольник журився, страждав і, здається, плакав — тихо, як справжній мужчина. А потім схоплювався звідкілясь вітерець і руйнував його, перетворював у купу каміння, бо його поява над містом не приносила ні порятунку, ні навіть полегшення. Починався день, і все починалося заново з убивчою німецькою одноманітністю. Несамовито мчали на фронт ворожі поїзди, довжелезні, лязготливі; панічно вищали загнані до сьомого поту паровози, викидаючи цілі хмари чорної сажі, яка потім висить над містом замість неба; змилені коні-ломовики журно

вицокували по бруківці, тягнучи і тягнучи на схід, через місто, важкі тевтонські вози, до безтями одноманітні й вічні. А над усім тим гуркотом, скреготом, отим немовби одвічним обертанням мільйонів коліс не вщухав лемент чужої мови — знахабнілих, розгнузданих, впоєних перемогами завойовників.

У тому пеклі я шукав підполковника Шиманського, який, можливо, змушений був здати німцям це місто, а потім повернутися сюди під виглядом «мирного», безневинного жителя. Або ж він причаївся, замаскувався, законспірувався, або ж його піймано й убито, і тільки щопередрання він устає над містом демонічним невольником, якого тут же руйнує вітерець. Я дедалі більше схилився до думки, що то і є підполковник Шиманський, котрого я не можу знайти серед людей...

Але не так давно той невольник ще був живий, ще бився під Уманню, — одним батальйоном піхоти стримував танковий корпус не то Гудеріана, не то Гота, що очманіло рвався до Дніпра. Вражені його хоробрістю, німці обіцяли йому чин полковника їхньої армії, якщо тільки він припинить безглуздий опір, прибере зі шляху свій непохитний батальйон. «Хлопці, а що сказали б на це Гонта і Залізняка?..» — запитав Шиманський у свого поріділого батальйону. Ще кілька днів він протримався на курному шляху, по якому самі, без людей, очманіло брели на схід корови і вівці, кинуті напризволяще; ще спалахували і вибухали ворожі танки, але німці вже не могли простити йому такого зухвальства, оточили його батальйон і, мабуть,

вирішили будь-що захопити підполковника живим, та не одного, а разом з Гонтою й Залізняком, про яких вони нічого не знали раніше. Зі жменькою людей, в яких уже не було нічого, окрім темної серпневої ночі і далеких зірок, які падали з неба десь за Дніпром, Шиманський вирвався з оточення. Але німці знайшли спосіб помститися підполковникові за його хоробрість. Вони офіційно оголосили його полковником своєї армії. Реакція була негайна. «За зраду» підполковника Шиманського заочно засуджено до розстрілу. І тепер, коли я дивлюся на отого невольника над містом, то в ньому й справді є щось від засудженого на смерть. Якась спустошеність, пригніченість, приреченість. Але його не розстріляно. Стратіон приховав од нього вирок військового трибуналу. Під селом Високе, в невеличкому переліску, вони закопали рацію, а разом з нею і прийнятий по шифру вирок, на який уже не було ніякої змоги відповісти в штаб фронту. Вони розійшлися: Стратіон — у свої краї, а підполковник — у Подільське, де колись нібито він починав службу з кочегара на паровозі...

Після тих спогадів Стратіон замовкав надовго, а мені уявлявся підполковник без війська, засуджений на смерть, один на дорозі, високий, худорлявий, вивоюваний, підполковник, який міг би стати і генералом, і маршалом, але мусив переодягтися в одягу простого солдата і пішов туди, звідки виїшов,— до робочого люду, щоб там переболіти, перестраждати трагедію цієї нечуваної катастрофи.

Шукаю не підполковника, звичайно, а

кочегара Шиманського. Старі задимлені кочегари, обличчя яких уже не можна одмити ніякими водами, люди, які вже попоходили і в помічниках, і в машиністах, а тепер прикинулись отакими собі чорноробами, довгенько та перехресно розпитували мене, звідки я знаю Шиманського, в якому коліні рідня йому, а потім довго нишпорили в своїй пам'яті, захаращеній станціями, полустанками та блокпостами, але нічого схожого на кочегара Шиманського так і не знайшли.

— Хлопче,— не втримався один з тих бувалих людей, з'їдаючи мене вивітреними на паровозах очима,— щоб ти так з носом був, якщо тобі треба якогось там кочегара Шиманського. Тобі потрібен підполковник Шиманський? Адзуськи! — І в запалі склавши мені величезну чорну дулю, на яку тільки здатна розбрякла натруджена рука, додав: — Досить з вас капітана Сашка Бєвза! Провалюй з богом, бо ми одріжемо тобі отого капосного носа...

Їхній «банкір», що досі не звертав на мене ніякої уваги, одним рухом згорнув зі стола ще не розібрані карти, такі засмальцьовані, що королі, дами і вальти розпізнавалися цими людьми по якихось ледь вловимих прикметах, заховав їх у кишеню разом з виграшем, потім, наче по команді, вони розхапали свої залізні рейсові чемоданчики, які досі стояли рядочком під стіною на підлозі, і вийшли геть. Я залишився сам у їхній «дожидальні», вірніше, не сам, а з дешевенькими ходиками на стіні. Гиря була підтягнута нещодавно, мабуть, перед моїм приходом, і скидалася на довгасту гранату з безліччю

смертоносних осколків. Обидві стрілки, маленька і велика, стояли на римській цифрі XI, і я не зразу збагнув, котра зараз може бути година. Я тільки згадав, що ходити без перепустки дозволяється до дев'ятої вечора. Хтось з них шахраював, може, саме той, що метав банк,— під столом валялася карта. Я підняв її і, не перекидаючи поклав на стіл. Стояв над нею, мов над якоюсь великою загадкою мого життя. Думав про підполковника Шиманського. А що, коли він — один з них, отой високий худорлявий, виголений і мовчазний, який сидів у кутку й позирав на мене з лукавою посмішкою в очах. Його бляшана валіза була новенька, а вибіг він раніше за всіх. Карта лежала на столі, але мені до неї не було ніякого діла. Я думав про те, в яке дурне становище поставлено цілий народ. Підполковник Шиманський боїться відкрити мені своє обличчя. Може, ще сьогодні вночі він утече з Подільського, і я вже ніколи не натраплю на його слід. Але чому я стою? Ходити можна тільки до дев'ятої вечора. Велика стрілка вже розминулася зі своєю маленькою повелителькою, а я ловлю себе на тому, що вже не зможу розминутись з оцими суворими, здруженими, хоробрими людьми. Вони чекають десь отут, поблизу. Якщо я вийду — вони мене вб'ють своїми валізками. І, може, це зробить він, отой худорлявий...

В їхньому столику я знайшов засмальцьовану, зачитану «Енеїду». То була бригада запеклих картярів, подумав я, а якась інша паровозна бригада, чекаючи тут на виклик, зачитується цією книжкою. Може, Шиман-

ський якраз у тій бригаді, може, саме він і читає вголос «Енеїду». На полях збереглися відбитки пальців — де чіткі, а де розпливчасті. Що б то було запитати у Стратіона, яка в Шиманського рука — велика чи маленька. Але так чи інакше чекатиму на ту бригаду, що почитує «Енеїду». До того ж тепер сам маю приємне заняття. Лягаю собі на тапчан і переглядаю місця найбільш зачитані.

Раптом з гуркотом відчиняються двері, в них появляється німець, з такою ж валізкою, як у тих, але вимитий, не засмальцьований, у формі військового залізничника. Здогадуюсь, що це їхній машиніст, шеф їхній. Не можу збагнути, чим він здивований: тим, що я сам, чи тим, що велика стрілка вже на XII? Запитує по-німецькому:

— А де картярі?

Я мовчу й показую йому на карту, яка так і лежить на столі не розгорнутою. Тепер мені самому цікаво, що ж це за карта. Достобіса, це буде остання нерозгадана таємниця в моєму житті. В кожного з нас, мабуть, живе шматочок великого Плінія, що загинув біля Везувію. Але ця карта — така дрібниця порівняно з кратером вулкана, та я мушу будь-що подивитись її. Втім, німець діє куди рішучіше. Він підбігає до столика, майже з дитячою допитливістю, а краще сказати, з допитливістю запеклого картяра, відкриває карту. Але тільки вони могли розпізнати, що там на ній, яка фігура. І від того, що карту не відгадано, ще більше не хочеться помирати. Нас розділяє низенький продовгуватий столик, збитий з двох необструга-

них дощок, затертих до блиску. Вигляд у мене, мабуть, дуже кепський, у всякім разі, не краще, як має виглядати людина, коли програно все, і німець поглядає на мене співчутливо, зжально, я дивуюсь, що на світі ще бувають отакі німці, але в його очах, дуже звичайних, схожих на наші, з'являються хитрі бісики — німець хапає за козинок мого кашкета, насуває його на самі вуха й вибухає добрим, нестримним реготом.

— Пан програвся! Ха-ха-ха!..

Скільки непідробної, щирої радості має він з того, що його бригада так жорстоко обіграла мене. Цілу ніч він міг би реготатися з мого горя, але велика стрілка невблаганно біжить по циферблату, він кидає погляд на неї і кидається геть з цієї тісної, задушливої «дожидальні»-картярні. Якщо людина в моєму становищі могла ще про щось думати, то я, мабуть, подумав про нього найкраще: «Обтерся серед нашого люду».

Вони вивели з депо паровоз так тихо, наче викотили його на руках, і на диспетчерській будці, десь зовсім поруч, зворушливо протрубив прощальний ріжок, певне, бригада йшла в далекий і небезпечний прифронтний рейс. Я навіть забув на мить, що то не наша бригада і що йшли вони не на наш фронт, та коли ріжок стих і рейсовий паровоз заспішив до свого ешелону, то в мені щось недобре піднялось проти отого високого, худорлявого — ймовірного Шиманського.

Тепер їх не було, вони не стояли під стінами зі своїми бляшаними валізками, суворі й рішучі, і я міг вийти з оцієї душоловки. Станція не маскувалась, не приховувала свої скар-

би, вона палахкотіла вогнями — червоними, зеленими, білими, сяяла так, наче не було на світі ніякої війни. Я проїздив через неї на початку війни, тоді ця станція ще належала нам, стояла в мороці ночі, паровози кодили навпомацки. Було боляче, що наші не нападають на цю станцію, хоч вона вся як на долоні. Нема зеніток, нема нічної охорони, тільки на довжелезному мосту через колії стоять вартові, немов хижі нічні птахи. Величезними брилами висять жовто-сизі дими. Скоро візьметься за діло невидимий скульптор, позбирає, позсовує ті брили і складе з них кого завгодно, тільки не підполковника Шиманського.

Я ніби щось забув у тій цегляній халупині. Щось дуже потрібне для мене. З усіх сил намагаюся пригадати прізвище отого капітана, якого німці схопили. Але завжди так буває, коли тобі треба доконче щось пригадати, якийсь скупій поселяється в твоїй голові і нишком робить свою каверзну справу. Я не можу далі й кроку ступити без того прізвища, через нього лежить шлях до Шиманського, до підпілля, до всього, ради чого я пробрався сюди з Чорного лісу. Повертаюся у «дожидальню», пробую мислено відтворити ту мить, коли я почув прізвище капітана. Знову бачу замурзане, насторожене нічне товариство, в кутку сидить підполковник Шиманський (тепер я певен, що то був він), потім зловісно підводиться отой старий кочегар, і я немовби вдруге чую його останні слова, сповнені гніву й протесту: «Досить з вас капітана Сашка Бевза!..

Я відчуваю, що ця хижка починає мені

подобатись. Мідний маятник, дзвінко промірюючи свою коротеньку доріжку, створює ілюзію домашнього затишку. Два більших ослони, зсунутих до купи, з успіхом можуть замінити ліжко. Кладу під голову свого суконного кашкета і влаштовуюсь майже як удома. Пробирається містом куди ризикованіше, аніж заночувати тут. Жодному німцеві не спаде на думку, що в «дожидальні» для паровозних бригад може отак комфортабельно розташуватися гість із Чорного лісу. Я сам не міг чекати від себе такого віроломства, але волохатий пан Сон виявився цього разу сильнішим за пана Гімmlера з усім його мільйоном черепів на хижацьких кашкетах. Сон швидко здолав мене. Я, мабуть, скидався на бравого здорового хлопця, бо мене довго не наважувалися розбудити, хоч бригади мінялися всю ніч. Може, до того спонукала їх одна обставина: мої чоботи явно німецького походження.

Слово по слову я вивідав у цих обережних сторожких людей, що капітан Бевз працював слюсарем у депо. Він не вчинив нічого героїчного. Домішував до бабіту залізних стружок, і від тієї суміші бралися полум'ям серед дороги пульмани. Але капітан Бевз не вмів мовчати і за те поплатився життям. Його повісили тут, у Подільському, на майдані.

Залишилась Нонка, вдова Бевза. Найчарівніша жінка в Подільському. За нею ще за життя капітана увивалися німці, а тепер, кажуть, Нонка розгулює з німотою відкрито. Живе вона на Кавалерійському провулку, 2.

Знову зайшов німець, довгий, як нитка на

ткацькому верстаті, в робочому комбінезоні, поштиво вклонився своїй бригаді, потім зиркнув на годинник на стіні і кинув їм :

— Schnell!

Вони посхоплювались зі своїх валізок і мовчки виходили, зовсім забувши про мене. Я дивувався, як можна було отак слухняно йти за людиною, котру вони ненавиділи. Лише потім догадався, що вони це робили ради мене.

З депо вийшов ще один паровоз — ліниво, спросонкувато, неохоче. Йому теж прощально загув ріжок на диспетчерській, і станція затихла в передранні. Година, коли все на землі спить. Тільки велика стрілка на циферблаті не знає спокою і отой невидимий скульптор над окупованим містом. Він уже рубає, теше, шліфує свої грані. Тепер я вже знаю напевне, що то буде велична демонічна постать замученого капітана. Шкода тільки, що гайне вітерець і розвіє її по світу до того, як прокинеться чарівна Нонка на Кавалерійському провулку і встигне протерти заспані очі, щоб глянути на свого легендарного капітана.

Та цього ранку їй не пощастить, коли б навіть усю ніч вона просиділа у вікні. Може, отой невидимий скульптор запив, загуляв з горя, а може, з ним скоїлась якась біда, але невольника не було над містом. Стояли розвихрені, скуйовджені, пелехаті дими — чорні, з прожилками, як лабрадор сизо-сині з крупинками польового шпату, як граніт, дець аж під небом носилась прозора-червона громадина для голови, але невольника не було. Може, й не було ніколи, а то тільки

малювала його моя загострена, оголена, хвороблива уява — вічний супутник знервованої, настороженої, переслідуваної людини, яка тільки прикидається спокійною та безпечною, а насправді сама ніколи не хотіла б опинитися на місці отого вигаданого невольника і нізащо не проміняла б двох поганеньких ослінчиків «дожидальні», зсунутих до купи, на холодну, бездонну велич неба.

ВДОВА НЕВОЛЬНИКА

Кавалерійський провулок був тим околичним районом, де зловісної ночі вибухнули перші бомби. Перед самою війною його хотіли перейменувати на Гаубичний провулок, оскільки замість кавалерійського в городку розмістився гаубичний полк. Та голова міськради, колишній котовець, рішуче повстав проти цього, висунувши незаперечну аргументацію проти військових: гаубичний полк був на кінній тязі. Гаубичний полк загинув на другий день війни по дорозі на фронт, а Кавалерійський провулок залишився, хоча і був напівзруйнований. Коли місто несподівано здали німцям, він спорожнів зовсім, потім знову почав обживатися, а військовий плац німці використовували для муштри своїх недопечених удома новобранців.

На очах у німців я не посмів приходити на Кавалерійський провулок вранці і пробирався сюди вечорами. Але мусив забиратися геть, постоявши під завітними дверима. Вечорами Нонка була не сама, в товаристві німців. Я чув її сміх, а потім вона співала для своїх гостей «Колокольчики». Німці не

розуміли слів, але вловлювали настрої цієї пісні, і, коли виконавиця стихала, вони кричали — біс! Їхні лімузини до пізної ночі стояли проти її дому, з шоферами, а я переходив вулицю, забирався в руїни старої казарми і звідти спостерігав за її вікнами. В руїнах були східці, я вилазив по них на другий чи третій поверх, влаштовувався там і міг бачити все, що діялося в домі. Коли б при мені була бомба, то я, напевне, не втримався б і жбурнув би її в Нончині вікна. Десь опівночі все закінчувалося, кімната порожніла, Нонка сідала з німцями в один з лімузинів і їхала з ними не так уже й далеко, як потім я довідався: на вокзал, до ресторану, який тепер працював на європейський лад не лише вдень, але й уночі.

Саме ночами тут збирався весь окупантський цвіт міста, починаючи з гебітскомісара барона фон Роте, який приїздив з перекладачкою, молоденькою красунею Зіною, і кінчаючи паном Прохазкою, судетським «німцем», що служив черговим по станції, мав невеличкий військовий чин, але був іще музикантом, і хоч сам я його ніколи не бачив, але потім чув від Нонки, що скрипаль він віртуозний. Окрім так званих місцевих, до зали набивалося повно «транзитних» офіцерів з тих ешелонів, що ночували на станції. Скрипка, губні гармоніки та полковий бубон, подарований для оркестру якимсь полковником з ешелону, що провів тут незабутню ніч, зчиняли такий несамопитий лемент, який у тихі ночі було чути з розчинених вікон геть на околиці міста. Коли музики грали «Катюшу» і «Волгу-Волгу», то, як не дивно, цих

пісень співав весь ресторан, причому дехто з німців співав по-російськи. Німці дуже швидко звикали до наших пісень і до наших жінок, і було просто страшно подумати, що це може тривати вічно... Спершу російський цар обідав у цьому ресторані, потім ми з батьком полюбляли посидіти там за вокзальним чаєм і подивитись на різномасту публіку, а тепер в ньому інші господарі. Всі оці, так би мовити, побутові обставини, чи як їх назвати, пригнічували не менше, аніж удень гуркотливі тевтонські вози, що повільно й розмірено тяглись через місто, ешелони з танками, гарматами, машинами і галасливі, веселі юрби окупантів, які інколи просто без всякого діла блукали по місту, поки мінялися паровози чи ешелони чекали нових маршrutів. Іншої ночі оргії не вщухали до світанку. А тут, на Кавалерійському провулку, 2, як тільки німці залишали Нончин дім, біля нього появлявся маленький, жвавий, достоту обережний чоловічок, приглядався до темних вікон, прислухався, і наче впевнившись, що все скінчилось, провалювався в ніч, десь за рогом вулиці, куди не діставало світло ліхтарів. Але він явно кудись квапився, бо найцікавіше в Нончиній хаті починалось тепер, коли спалахувало одне з вікон.

З сусідньої темної кімнати виходило два хлопчики, одному було років сім, другому не більше десяти. Вони не спали, чекали своєї хвилини і тепер хвацько накидались на рештки нез'їденого і невипитого. Пляшок було безліч, вони вражали своїми етикетками, але хлопчики не розгублювались, схоже було, що це їм доводилось робити не вперше.

Вони пили просто з пляшок, виціджуючи останні краплини. В одному випадку плювались, корчилились — дивно для них, як німці могли пити таку отруту. А траплялися й пляшки, які приносили хлопчикам неабияку насолоду, і їх вони висмоктували по черзі, як це могли б робити у справжньому чоловічому товаристві. Потім бралися за німецькі харчі, але це вже їх не врятовувало, і хлопчики ніби дичавіли: цокалися порожніми чарками, сміялись, кричали, а під кінець починали гратися в наших і німців і билися навкулачки, шпарко, серйозно, до останнього подиху, аж поки один з них, переможений, не втікав у сусідню темну кімнату, з якої вони виходили.

Ці бенкети хлопчиків були смішні й трагічні. Коли переможець гасив світло в кімнаті (як не дивно, ним частіше ставав менший хлопчик), я виходив з руїни і пробирався за місто, на околицю, де переховувався до наступного вечора. Потім усю ніч перед моїми очима морочилися німці, незвичні, по-гетевському сентиментальні, закохані в Нонку; її хлопчики, що виходили зі своєї схованки на чужий бенкет; отой загадковий маленький нічний чоловічок, який навіщось приходив сюди вже по всьому; і Сашко Бевз, що завтра напевно встане невольником над містом, щоб з високості глянути на велику несправедливість життя і нагадати своїй дружині про себе. Але Нонка після такої ночі буде душитися в кошмарах і не побачить обуреного невольника.

Для чоловіка, котрому призначено померти дочасно, найважче залишати на світі кохану

дружину. А ще страшніше залишати її для ворога. Я мимоволі ставив себе на Сашкове місце, схоплювався не стільки од люті на Нонку, як од безсилля зупинити її зараз, цієї ж миті, яким завгодно способом, може, навіть убити... Мертві бувають страшні, але безпомічні. Я тихенько переступав через інших нічліжників горища (хазяїн з двома підлітками теж вважав за краще спати на горищі на випадок облави), підходив до вітрового віконця, запалював там і беззвітно дивися на станційні вогні — шукав серед них білий купол вокзалу. Там Нонка, легковажна, нестримна, зрадлива жінка довершує свої гульки... Курити годилося б з рукава, але я забував про цю пересторогу, аж поки хазяїн не нагадував пошепки, наче його могли почути оті, що під куполом, кілометрів зо два звідси: «А ти все чадиш та чадиш, хочеш спалити мені хату...» Чудний чоловік! Там десь згоряє любов Сашка Бевза, а цей клопочеться про свою хату. Ми стаємо дріб'язковими, коли не можемо порівняти свого з чужим. Я погасив недокурок, принишк — загадково мерехтіли станційні вогні, тихо спали хазяїнові хлопчаки на горищі — підростали для війни, лише на бляшанім даху, який розпікся за день, а тепер схолонув, — потріскувала й вилущувалася стара фарба.

Радий, що хата вціліла і я більше не палю, хазяїн помітно подобришав де мене, взявся розповідати, з яких давніх пір вони знайомі з моїм батьком. Хо-хо-хо...

Під самий ранок обом нам почувся постріл у сонному місті.

— Знову когось вбили... — сказав старий

так спокійно, наче сталося це не щойно, а принаймні тоді, коли він подружився з моїм батьком,— в першу імперіалістичну, як служили у Брусилова.

Я стрепенувся, а він каже мені:

— Не бійся, це далеко...

Я ж стрепенувся від того, що подумав: то Сашко Бевз міг убити свою Нонку. Саме був той час, коли невольник вставав над містом...

Вранці йду на Кавалерійський провулок. Йти важко, небезпечно. В залізничному парку сьогодні вночі убито німецького офіцера з ешелону. Посилені наряди есесівців блокують виходи з міста, біля німецьких установ чатують патрулі. На Кавалерійському сплять стрижені хлопчики з перепою, і мені довго доведеться стукатись у двері, щоб розбудити тих осиротілих хлопчиків (думками я все ще там, у передранні, коли невольник міг убити свою вдову).

Стукаю ледь-ледь, і відчиняє мені... Нонка!

Зрадлива, чужа, роздягнена й не сонна, а вся якась тривожна, ще б пак — після такої ночі, не відаючи, хто я і що. Тепер не дивуюсь нічому — цілком європейська жінка, у довжелезній переперезаній сорочці з мереживом, в якихось срібних пантофлях, і коси в шовковій сіточці — дивуюся тільки, чому їй простили сьогодні, чому не вбили.

— Тут живе капітан Бевз?

— Капітан? Який капітан?

— Звичайний наш капітан. Командир ескадрону.

— А ви хто ж?

— Його фронтний товариш...

— Багато вас, фронтових товаришів...

Скільки було в цьому сарказму, докору і навіть зневаги, що страшенно захотілося стати одним із них, побратимів капітана. Столик з учорашнього ще був не прибраний, вигляд дружини капітана теж обурював, і я випалив, не задумуючись, чим це може скінчитись для мене:

— Підполковник Шиманський. Це ім'я вам щось говорить?

— Вперше чую...

— Що ж, тоді покличте капітана. Нехай вийде. На кілька хвилин... Він ще, мабуть, спить... Тепер нам, військовим, не треба рано вставати...

І тут спало із неї все оте чуже, не наше, не Сашкове — заметалась вона по хаті в якомусь розпачі — не могла піти і розбудити свого Сашка, але й не могла відмовити собі в цій звичайній людській можливості. Це ж так просто — піти і сказати: «Сашко, до тебе прийшли...»

— Боже мій! Заходьте...

І побігла в сусідню кімнату, мовби й справді будити свого Сашка. Але повернулась сама. Загорнута в сірий капітанський плащ з слідами петлиць на комірі. Впала в крісло, мені показала на стілець біля того осоружно-столу. Померлі чоловіки не знають, як іноді спокійно можуть про них говорити жінки.

— Саша загинув...

— І тому ви розгулюєте з його вбивцями?

— Що ви сказали? — перепитала вона, думаючи зараз зовсім про інше.

— Я кажу, що до вас краще приходити вранці...

— Заждіть... Тепер пригадую... Це з вами Саша виходив з оточення? Біля Христинівки. Ах, ні! Того підполковника німці замучили в полоні. А Сашу повісили. Тут, у Подільському... Ви теж тут?

— Ні, я в Чорному лісі. Прийшов за ним.

— Казала йому: йди кудись! Чекав весни... На водохреща його забрали... Стояли страшні морози... Що ж ви так пізно прийшли?..

— Мабуть, тому, що ніякий я не підполковник Шиманський. І ніколи не знав вашого Сашка. Я довідався про нього вже тут, у місті. Але шукаю зовсім іншого чоловіка...

— Я, між іншим, зразу помітила, що ви не військовий. Військові не так стукають в двері й чоботи чистять навіть у підпіллі. І кашкета отак у руці не стануть тримати. Покладуть, щоб не м'явся... Тепер кажіть, чого вам від мене треба?

— Власне, я можу йти. Даруйте, що розбудив вас так рано. Сьогодні німці злі, як собаки. Хтось убив їхнього з ешелону...

— Коли? Як?..

— На світанку...

Я не виказав Нонці своїх підозрінь. По тому, як це зроблено, міг догадуватись, що зробила це жінка. Тільки жінка могла заманити німця до парку... І чомусь дуже хотілося, щоб цією жінкою була саме Нонка. Вбивці ховають свої руки, а Нонка тримала їх на столі, складені, спокійні, заручені колись, — обручка з камінням. Дивлюсь на них, і від того вони непомітно сповзають зі столу. Об грань столу легенько вдарила обручка...

Просто не віряться, що в місті є така жінка...

Нонка роблено засміялась. Догадуюсь, що саме вона хотіла заглушити тим сміхом. Але хіба можна обігнати людську фантазію після отої бентежної ночі на горищі. Живим не варто поспішати в своїх висновках...

В парку ви теж отак сміялися, Нонко? Бере чорну сумочку з полички, дістає сигарети, просить вогню. Ага, тепер догадуюсь, як це робиться, і тут же моя уява малює ту картину...

...На вас дивляться довірливі очі. Перед смертю вони мають дивну властивість — палять більше, ніж завжди. Вони дивляться на вас, ще годину тому масні і зухвалі, а зараз, перед смертю, звичайні людські очі, майже такі, як у Сашка. Ви просите вогню у свого залицяльника — він хоче догодити вам, турбується про вогонь, а ви тим часом виймаєте з сумочки браунінга і стріляєте у фашистського орла на лівому боці 'грудей... Це відбувається швидше, аніж спалахує запальничка в його руці. Чути, як падає на каміння запальничка, а потім звалюється він. Невже так кінчаються її ночі — ночі вдови невольника? Чи не тому й нишпорить по місту чоловічок, який узявся розсотати загадку зникнення німців, що забувалися, де вони, й занадто покладались на благородство колишніх офіцерських дружин у колишньому військовому кварталі міста...

На Кавалерійський провулок справді найкраще приходять вранці, разом з сільськими молочницями, які залишилися вірні собі. І нині приносять «офіцершам» молоко,

хоча їх ніхто не спонукає до того, а просто так, з «віри в майбутнє». А ще краще, порадила Нонка, перекупити в них молока на дорозі й самому приносити його сюди під виглядом селянина. Кілька разів я проробив це з великим успіхом, бо мав чимало грошей, справжні марки, а не якийсь там окупаційне сміття, яким платили молочницям «офіцерші». Затесавшись у «молочниці», я почував себе на світі досить певно й спокійно, коли б не отой невольник над містом та ще підполковник Шиманський, який теж був достоту хитрий, не носив ніяких відзнак підполковника, міг навіть змінити прізвище і взагалі міг не опинитись у Подільському, а загинути голодною смертю в одному з таборів для полонених або ж тихцем пристати в прийоми до гарненької солдатки, навіть до «офіцерші», й спокійнісінько чекати кінця війни. Я не здивувався б, якби знайшов того загадкового підполковника саме в Нонки. А може, капітан Бевз — це і був підполковник Шиманський і я даремно шукаю його серед живих. Якось навіть запитав її віддаля.

«Нонко, ваш капітан ніколи не був підполковником?»

«Не встиг...» — усміхнулась Нонка.

З першого погляду вона могла видатись непримітною, дещо навіть хворобливою жінкою, народженою для життя спокійного і розміреного. Бліде обличчя, рудуваті, трішки насуплені брови, дотемна сині очі й задержуватий, у легенькому ластовинні ніс не створювали в її портреті чогось претензійного чи пристрасного, чогось такого, що буває

в жіночих портретах од самого диявола. Але краса Нончина була схована десь глибоко, в самій душі, і коли вона вибивалася звідти, то появлялася інша Нонка. Бо коли те обличчя стрепенеться в тривозі, скине із себе журу вдовину, всміхнеться до вас синіми спалахами очей, насупляться брови й кілька зморщечок, набіжить на високе чоло, та ще товста коса ненароком упаде з плеча на груди — тоді Нонка нагадує степову квітку, котра зранку одна, в полудень інша, а на вечір — ще інакша. Такі жінки — як марево на дорозі: чим довше спостерігаєш його, тим воно неймовірніше. А коли ще Нонка заспіває свої старовинні «Колокольчики», то стає тоді справжнім чудом — чуєш те видзвонювання ніби наяву, бачиш її молоденькою руською княжною на тройці, летить вона кудись, лине від тебе геть і тобі мимоволі хочеться вихопити віжки у її несамовитого фурманича й завернути тую крилату тройку назад з дороги, аби ще колись, хоч раз у житті, послухати її «Колокольчики» й углядіти її саму. Нонка була родом з Орловщини, в дитинстві пасла орловські табуни разом із батьком, змалку навчилась любити степ, ночі з негаснучим багаттям і напівздичавилих коней, котрих батько в кінці літа ловив на аркани і робив із них покірних, приборканих істот. Уже дівчиною, навчаючись в інституті, Нонка кожні свої канікули проводила в товаристві батька, в степу, і коли Сашко Бевз, тоді ще лейтенант, прибув одбирати коней для кавалерійського корпусу, то Нонка показала себе чудовою помічницею. Вона літала на конях швидше степового вітру, виперед-

жала марево, а вечорами, біля багаття, ставала тиха, ніжна, з дівочим смутком — закохувалась у молодого Бевза, подолянина родом, слухала разом з батьком його пісні українські, дивні пісні, а потім сама співала йому свої «Колокольчики». Сашко забрав її разом з добрим табуном коней, і більше ніколи Нонка не поверталася в степ, до батька. Але і досі любила коней і тримала їх у всяких варіантах — на стінах, на комоді, на підвіконнях; в олії, у фарфорі, в олові, в дереві; карих, буланих, білих, сірих у яблука, шпаків, гнідих, каштанових, диких, норавливих; залишених на побоїську коней-солдатів і замучених працею чорноробів, вічно сумних, загнаних і спраглих; її найулюбленішим конем був кінь Делакруа — «Кінь, що злякався грози». Нонка була в іншому переляці, чисто жіночому, скороминущому, але теж здавалась дещо нереальною, відземленою... Іноді людині не треба заважати побути на самоті. А я прийшов, гість непроханий і підозрілий; прийшов не стільки до неї, як до її капітана, бо доводиться іноді ходити нам і до небіжчиків, якщо вони варті цього.

Сашко ніколи не згадував підполковника Шиманського. Хіба міг би в такому стероризованому місті вижити наш підполковник? Але Нонка не здивувалась, довідавшись, що Шиманський, найімовірніше, працює на залізниці, в одній з паровозних бригад і, можливо, кочегаром. Вона забігала по кімнаті у своїх високих туфлях, попрохала сигарету. Було трохи смішно дивитись, як з її маленького носика випахнув двома клубами димок, на якусь мить вона стала дуже стурбована.

— Він теж цікавився цим самим Шиманським.

— Хто?

— Є тут один, «дядечко» Македон. Уже після того, як схопили Сашка, приходив допитувався, чи знався Сашко з підполковником, чи згадував коли про нього. Якщо справді такий підполковник є, то його треба якомога швидше попередити про Македона. Сашко казав, що це дуже загадковий тип, хоча й він приходив до нас раніше й приносив нашим хлопчикам пугачі.

— Пугачі?

— Так, пугачі зі своєї лавки.

— У нього є своя лавка?

— У нього все є, у цього клятого Македона. О, коли б Сашко воскрес...

Я завжди насторожуюсь, коли плачуть жінки за своїми чоловіками. Інколи мені вчувається в тому страшне лицемірство, бо вже по хвилі вони можуть сміятися, ще з не висохлими слізьми на обличчі. Нонка заплакала вперше. Але цього було досить, щоб покінчити з Македоном. Коли б не підполковник Шиманський, то я ще сьогодні міг би спровадити його в царство диявола і повертатися з богом додому, в Чорний ліс. Я кажу — коли б не підполковник Шиманський, а думаю: коли б не оця чарівна Нонка, в якій справді є щось від отого коня, переляканого грозою, в очах з насторогою, в розпачі, що час від часу перебігає по її обличчю, в рухах, коли вона зупиняється посеред кімнати, а потім біжить до вікна, щоб глянути на вулицю. Я догадуюсь, вона ще не зовсім вірить мені, почуття надії змішується в ній із

почуттям страху. Та коли я вб'ю отого Македона...

— Нонко, розкажіть мені детальніше про цього паскудного дядька. Тільки, ради бога, спокійніше. І не зиркайте весь час у вікно, бо мені хочеться встати і піти геть з вашої хати. Таке враження, наче той дядько зараз має прийти по наші душі. Будь ласка, закуріть іще, хоч мені не дуже подобається, коли жінка курить. Іще одне прохання: відкиньте всякі підозріння, на які ви маєте повне право. Я з Чорного лісу, від Стратіона, прийшов за його фронтовим побратимом підполковником Шиманським, який десь тут, у місті, який, можливо, був навіть сподвижником вашого Сашка. У мене немає ніякого посвідчення, але є очі, є серце, душа, а у вас є ота чисто жіноча інтуїція. Покладіться на неї або давайте припинимо наше знайомство, і я піду собі з богом. Повірте, мені в цьому місті не дуже сидиться.

Нонці не вистачило фантазії намалювати портрет Македона, як вона його називала.

Схоже було на те, що вона і разу до пуття не розгледіла його.

То він здавався їй лисим, то чубатим, а потім вона сказала, що бачила його в капелюсі. Нонка і разу не була в його лавці, але знала напевне, що лавку свою він відкрив у центрі міста, проти німецької комендатури, та ще по-сусідству з гебітскомісаріатом. Це дещо утруднювало справу, якщо мені доведеться поквитатися з Македоном. Постріл у лавці можуть зачути в комендатурі, і тоді мені самому будуть непереливки.

— Нонко, я дуже хотів би побачити того хитромудрого «дядечка». Як це зробити?

Вона мовби чекала цього:

— Що ж, ми можемо піти в лавку.

— А хлопчики! Вони ж прокинуться.

— Вони звикли залишатись самі.

Хлопчики ще спали в сусідній кімнаті. Одного звали Павликом, а меншого — Сергійком. Обидва були не схожі на матір, обидва смагляві, стрижені під машинку. То були не її хлопчики і не Сашкові, то діти убитих батьків, врятовані і всиновлені капітаном. Спершу навіть не всі сусіди знали про тих хлопчиків, але згодом вони почували себе все вільніше і тепер розгулювали по місту без страху, чого не можна сказати про їхню старшу сестричку, яку теж було врятовано разом з ними. Вона живе в сусідньому будинку. Хлопчики майже щодня бачаться з нею на вулиці, але на людях вони «чужі», а сестричка й досі боїться міста.

Нонка нарядилася дещо на німецький лад — у вузьку шерстяну спідницю вище колін і в таку прозору кофтину, що було видно скарби її двадцятип'ятиліття. Косу виклала високо на голові, а бровам з допомогою чорної фарби надала форми крил кажана. В місті трималася так, наче ми йшли з нею не в лавку «дядечка» Македона, а до вінця. Здається, вона дещо перегравала, бо чи не занадто уваги привертала до нашої пари і до моїх чобіт з латочками на підйомі. Я давно вже не ходив отак із жінкою — серед білого дня, та ще по місту, наводненому німцями. Вся їхня увага зосереджувалась на Нонці, і я міг бути спокійним, вірніше, хотів

здаватися спокійним, бо ніщо нас так не видає, як наша власна підозріливість до себе. Я забув про Македона, про Шиманського, про війну, мені хотілося думати лише про Нонку, її дім з безліччю коней, наче я пробув там ціле життя. Про її стрижених хлопчиків-арештантів, які називали її мамою чи, може, мамочкою. Коли б усе те збувалося, про що думалось та гадалось, то через кілька днів за законами воєнного часу мене можна було б забирати до трибуналу і судити як-найсуворіше. Лише переступивши за Нонкою поріг лавки, я раптом знову відчув, що війна триває.

Македон був не сам,— кілька доскіпливих покупців розглядали примус,— але зустрів Нонку люб'язніше, аніж я міг сподіватись.

— О, це ви, мадам! Як давно ми не бачилися з вами! Для ваших хлопчиків у мене є гарний товар.— Він показав на полицку з дитячими пістолями.

— Бачу,— сказала Нонка.— Іншого за такий товар потягли б на шибеницю, а ви торгуєте вільно.

— З дозволу мого друга пана гебітскомісара... А це хто з вами?— нахилився до неї Македон.— Новий чоловік. Невже так скоро, мадам?

— Це той, кого ви шукали,— тихо сказала Нонка.— Підполковник Шиманський.

Македон відсахнувся, потім зиркнув на мене і розсміявся. Наскільки я міг збагнути, Нончина витівка йому не сподобалась. Він облишив нас і побіг до покупців, які розглядали старого примуса. Ті покупці видались мені досить підозрелими, і я сказав Нонці:

— Ходім!

Коли ми виходили, Македон провів нас знічев'я своїм поглядом, — наче зараз у нього були важливіші справи, аніж підполковник Шиманський, якого він, мабуть, знав краще за Нонку.

— Ну от, тепер вам не треба шукати ніякого підполковника Шиманського, — сказала Нонка, коли ми вийшли. — Ви самі стали підполковником Шиманським. Скажіть, здорово я вигадала? Нехай потремтить «дядечко» Македон у своїй лавці. Я певна, ще сьогодні про вас знатиме гестапо. А через кілька днів ви станете найпопулярнішою людиною в місті.

— Ви гадаєте, він повірив?

— Я певна в цьому.

— А що ж далі? Може, для початку вбити Македона? Тільки не тут, а вдома, на квартирі. Він же не завжди сидить у своїй лавці.

— Звичайно. Але я придумала б щось більше. Щось таке, щоб народ зразу заговорив про вас. Може, тоді й об'явиться справжній підполковник Шиманський, якщо він тут. — Вона розглядає мене з неприхованою цікавістю, наче я не її зухвала вигадка, а справжній підполковник Шиманський.

Ми щасливо пробрались через Голубий міст, на якому саме мінялась варта, й опинились в одному з тихих пристанційних районів. Десь тут має бути моя конспіративна квартира. Ще не дійшовши до неї, Нонка зареклася приходити, щоб не привести за собою «хвоста». Принаймні не приходити вдень, а я теж мушу забути дорогу на Кавалерійський провулок.

— Ось він, будиночок праворуч, — каже Нонка, стискує мою руку і йде далі.

А я відчиняю хвіртку й чимчикую на свою конспіративну квартиру, яку завжди вважав вигадкою для самозаспокоєння. Бо як тільки ви переступаєте поріг такої квартири, вона зразу перестає бути конспіративною. Ви людина — і не можете одрізати за собою цілу тисячу тих невлотимих ниток, котрі зв'язують вас з навколишнім світом. Отож, коли вас зненацька захоплюють або, в кращому випадку, викурюють з «конспіративної квартири», то ви можете податись до міста лише через міст, хоч то і є ваша погибель.

Квартира мала ще одну незручність, хоч Нонка вважала це перевагою. Її господарі були глухонімі. Мені здавалося, що вони змовляються проти мене, іноді навіть закрадалася думка, що лише прикидаються німи. Не знаю, хто до кого швидше звикав — я до них чи вони до мене, але ми частенько пробували поговорити, і я второпував дещо з їхньої мови. Німі просили, щоб сюди не сміла приходити моя знайома. Цю жінку вони знають, не раз бачили її з німецькими офіцерами на вулицях міста і тому не вірять їй. Виявляється, вони і гадки не мали, що це була дружина Сашка Бевза, який колись приберігав цю квартиру для себе.

Хоч Нонка й зарікалась приходити, щоб тими своїми приходеньками, бува, не викрити мою конспіративну квартиру, та вже першої ж ночі засиділась допізна, коли місцевим заборонено переходити через міст. Гостя залишилась до ранку. Станція ж не знала

ночі. Вогні паровозів, наче шукаючи когось у моїй кімнаті, переївзали по стінах то в один, то в другий бік, здригалося місто від поїздів, які приходили здалеку, зупинялися, щоб набрати води й вугілля, та знову прохали дороги в ніч. Коли над містом западала тиша, в кімнаті ставало темно, а я думав чомусь про Нончиних стриженых хлопчиків, які цієї ночі будуть голодними, бо не матимуть хмільних решток після гостей, а отже, й сили битися навкулачки.

— ...Сьогодні ваші хлопчики не будуть битися навкулачки, — розмірковую собі вголос.

— А я ніколи не бачила, щоб вони бились, — сказала Нонка здивовано.

— Я бачив, коли стояв у руїнах проти вашого дому. Перепиваються після гостей і б'ються. І завжди перемагає менший.

— Он, як! А я вважала його боязким. У них ще є третій, найстарший. Він переодягається дівчинкою і тільки тоді вільно розгулює по місту, а ці, мої, ніколи не знали страху, ще малі...

— Їх бачив Август Віцент?

Від цього запитання Нонка помітно здригнулася, але потім з п'ятьми почувся її зухвалий смішок, яким жінки завжди щось приховують. Коли той смішок втих, її м'яко окреслений силует наблизився до мене на таку небезпечну відстань, від якої всяке підпілля втрачає свій високий смисл, а війна стає тим найбільшим безглуздом, яким вона в насправді. Просто не вірилось, що кілька днів тому вона могла ось так посміхатися з п'ятьми для Августа Віцента.

— Ідіть посидьте в кріслі, повартуйте, а я засну. І більше ніколи не питайте мене про нього. Коли я не прокинусь сама, то розбудіть мене на світанку. Я часто запізнююсь на роботу, а німці цього не люблять.

Вона зняла туфлі і встиглася на дивані, який я застелив для себе. За кілька хвилин заснула, а я все ще сидів біля неї на самім краєчку дивана і навіщось тримав її теплу, але безсилу руку. Не вірилось, що саме ця рука знищила Августа Віцента, причому — безслідно. В Чорному лісі це називають «чистою роботою». Напевне ж вона була не одна в тім поєдинку. Нонка видавалася мені обснованою безліччю людей, серед яких мав бути і підполковник Шиманський. Але сказати їй про це я не міг: найменша не-обережність може насторожити Нонку, відштовхнути від мене. Щоправда, одного разу я нагадав Нонці про нічного суб'єкта, про того маленького, невсипущого чоловічка, який робив вилазки до її дому. «Ревноці?» — сміялася Нонка й натякнула, що з деяких пір не все залежить від неї самої. А загалом німці теж люди, за-кохуються вони до брутальності швидко, і, мовляв, було б смішно не скористатися з цієї слабкості ворогів. Мої господарі не вельми раділи з її потайних приходеньок і нагадували мені, що через неї один герой уже опинився на шибениці, а тепер моя черга, поки я з цією повією, про яку недобре говорить усе місто. Звідки їм знати, що Нонці така репутація саме враз. Але я пообіцяв: з Нонкою більше не знатись, до вікон не підходити, не кашляти і взагалі не дихати. Скидався

на людину, яка добровільно ув'язнила себе. Ради Шиманського, розшуки якого відтепер перебрала на себе Нонка.

Одного ранку вбігли в мою кімнату мало не всі господарі (а то була нівроку сімейка) і з розпачем взялись показувати на вікна, в яких не було нічого, крім першого сонця та кількох кволих мушок, які ще не встигли прокинутись. Заговорили навперебій, бо кожен вважав, що тільки він зугарен пояснити мені, що накоїла ота капосна жінка.

Проти наших воріт стояв чоловічок, котрого я не зразу впізнав. Він нетерпляче позирав на кишеньковий годинник і не звертав ніякої уваги на вікна.

В першу мить я навіть подивувався, що примусило моїх господарів так нервувати. Але коли я спробував заспокоїти їх, то один з них, середульший син, раптом заплющив очі, поклав голову на долоню, а потім почав піднімати її й поволечки розкривати повіки, показуючи в бік невідомого. Я збагнув мого товмача — той чолов'яга вештається тут ще з ночі. Я не любив поспішати, мав звичку запізнюватись, чим не раз уникав неминучої смерті, але благальний панічний лемент цілого сімейства і підвищений інтерес невідомого до годинника примусили мене зрадити свою добру звичку. Я не втікав, не перодягався в жіноче, бо не було такої здоровенної жінки, одяг якої міг би підійти на мене, не чинив над собою ніяких інших метаморфоз, а просто прикинувся німим і вийшов відкрито, як виходять господарі з цього дому. Запитав на мигах, котра година, але почув лише його злорадно-підступний смішок.

Я, здається, сплюнув спересердя, бо він відскочив од мене, наче вжалений, і, мабуть, лише потім збагнув, що має справу з людиною, яка катастрофічно запізнюється.

А я катастрофічно поспішив — мені було б не виходити з хати, поки цей тип залишався тут. На лівій руці він носив масивний золотий перстень, і я мимоволі подумав, що йому, мабуть, добре платять за нашого брата. Я схопився за голову, скрушно похитав нею, як людина, що справді дуже запізнюється, і пішов вулицею, ще вогкою од ночі. Він значуще кахикнув десь за моїми плечима, а далі я почув за собою його нерішучі потайні кроки. Я пішов швидше, далі майже побіг. І тут збагнув, що починалася втеча, звичайна втеча, яку я не міг прибрати в якесь пристойніше слово. Я зупинився; чоловічок теж став за кілька кроків від мене і якимось ніяким посміхнувся. Ага, я, здається, бачив цього чоловічка, коли пробирався з Нонкою на свою конспіративну квартиру. Чоловічок стояв по той бік мосту, під каштанами. Тоді ще він запав мені в око, і я мислено назвав його Рудим. Це ж він ночами приходив на Кавалерійській провулок. Достобіса, треба якимось «одриватись» від нього, поки не пізно. І я знову рушаю далі, а він ще стоїть. Потім знову чую за собою шурхіт морської гальки, якою були висипані вулиці цього континентального міста. І починаю розуміти найстрашніше: Рудий жене мене на Чортів міст з двома вічними вартовими; жене в самий вир міста, де я без Нонки протримаюсь на поверхні не довше, аніж отой невольник, якого саме доруйнував віте-

рець над містом, цього разу, може, назавжди... Коли б то я був такий невловимий для німців, як він: поспохопиться і зникне...

А я мушу іти на міст, який виростає з димів у щось потворне з двома чорними бовдурами, зловісними, непохитними і невблаганними. І нема поруч чудотворної вдови невольника.

МІСТ

Колись я любив мости, завше знаходив у них щось незвичайне, романтичне, піднесене; вони подобались мені і як неповторні витвори мислі — я сходив багато доріг, схожих одна на одну, але, здається, ніколи не бачив двох однакових мостів; вони ще подобалися мені своєю вічною роботящістю, без якої змертво б життя; вони співають, стогнуть, гудуть — усе залежить від настрою людей, які користуються ними, і це мені теж у мостах подобається. Але з деяких пір я навчився ненавидіти й руйнувати мости, навіть найкращі, найсміливіші, найоригінальніші. Я змінив своє ставлення до мостів тільки тому, що вони дісталися ворогові, слугували йому, а нам нерідко приносили нещастя і смерть.

Ось і цей міст. Стоїть, немов ешафот, вибудований достеменно для мене. Здалеку він здається навіть красивим, легким, ажурним, нічого понурого, зловісного в ньому немає, окрім двох бовдурів, котрі стовбичать на ньому.

Голубий міст був найбільшою казкою мого дитинства. На ньому можна було посто-

яти скільки завгодно, помилуватись на величезну залізничну станцію, спробувати руками чорні паровозні дими, які час від часу випахували під ним з маленьких крикливих маневрових паровозиків. Не кажу вже про те, що з цього мосту видно все місто. Можливо, мій переслідувач теж пам'ятає цей міст з дитинства, можливо, мені варто було б зупинитись і нагадати йому про це? Але ніяких нагадувань, ніяких розмов. Має бути урочиста тиша, коли людина простує на свій ешафот...

Узялись діяти пекельні закони війни, в яких я вже нічого не можу змінити. На його боці сто тисяч німців, галасливих, нещадних, безкомпромісних; на моєму — притихле, повойоване, повержене місто, од якого одібрано все найдорожче, найсвітліше, і цей чудовий міст, по якому дозволено ходити всім, але не всім дозволено переходити його з кінця в кінець. Хто викликає найменшу підозру, того затримують і «скидають» з мосту. І все ж я йду, бо сто тисяч німців тупотять за моїми плечима, і тільки двоє із тих ста тисяч стоять на крилах мосту. Безперечно, війна починається з філософії, а кінчається елементарною арифметикою: краще мати справу з двома німцями, аніж із цим гарнізоном; краще вбити двох, аніж стати невідомщеною жертвою миршавого, руденького чоловічка, котрий у цю хвилину, мабуть, думає про мене: «А, підполковник Шиманський! Нарешті... Я давно за вами полюю...» Чи варто доводити, що я ніякий не підполковник Шиманський, а зовсім інший чоловік, за яким теж полює гестапо. І якщо

я пішов на міст, то, може, тільки тому, що справжній підполковник Шиманський шепнув мені на вухо: на міст. В критичні хвилини ми блискавично знаходимо собі порадників навіть тоді, коли їх немає поблизу. Очевидно, з тисячі варіантів порятунку я вибрав найнебезпечніший. Віроломство мого переслідувача померкло перед моїм віроломством — він не міг сподіватися, що я добровільно піду на міст, що мій розпач сягне так високо. Але він ще не знає мого наміру до кінця, ще нічого не підозріває, що нараїв мені підполковник Шиманський в останню хвилину.

Кати в чорному вже чекають мене на ешафоті. Вони стоять там удень і вночі нерухомо, як залізні потвори, прикуті до мосту невидимими ланцюгами. Я ніколи не бачив, щоб вони мінялися, і це надавало їм тієї містичності, котру, власне, вони і намагалися викликати у жителів своєю вічною нерухомістю. Вони навіть зблизька видаються чорними, і міст під ними теж чорний, закопчений, понурий, даремно люди тепер називають його Чортовим. Це довжелезний міст над залізничними коліями, він зв'язує два райони міста, ним переходять щодня тисячі жителів — усі ті, кому заборонено ходити по коліях. В юрбі я теж проривався через нього, але зараз я був сам, окрім мене, ніхто не наближався до мосту, і я зможу пройти тільки з ним, моїм переслідувачем, якщо він мене не видасть першому, що стоїть на цьому краю мосту. Мій патрон, мабуть, має всі потрібні документи, і в критичну хвилину мені тільки залишиться послатися

на нього! Я покажу катові на мигах, що мене кудись ведуть, а куди — я не знаю. Адже ніхто інший, а він загнав мене на цей Чортів міст і тепер нехай відповідає за мене. Те нараїв мені підполковник Шиманський.

Іду на міст...

Але в останню мить, перед самим мостом, мій переслідувач зраджує мене — я вже чую його замішання, а може, здивування — чую все те по його кроках, він нишком відстає від мене. Для мене це відчай, а для нього ще одна зрада. Що я скажу тепер чорному катові, який мене зупинить? Хто я такий? Одне слово: «Аусвайс?» — може стати для мене останнім із тих слів, які я будь-коли чув з людських уст. На мить зупиняюсь. Благаю самими очима не залишати мене. Але бачу його диявольську посмішку.

Цей маленький чоловічок перемиг мене, пригнав до мосту, а тепер явно збирається залишити напризволяще. Я міг чекати чого завгодно, навіть кулі в спину, та тільки не такої підступної зради. Ще один мій прорахунок, з якого я хочу будь-що, вибратись. Якщо мій переслідувач залишиться тут, не піде за мною на міст, то це ж якраз те, чого мені треба, чого я хотів спочатку, нехай химерне, відчайдушне, але єдине, що вціліло з тисячі варіантів. Пройти через цей Чортів міст, прорватися в центр міста і там загубитися у юрбі. Але ж як я міг забути про вартових, що так гармонійно і зловісно вінчають два крила мосту, наче їх задумав сам митець — автор цього мосту — хто знає навіть. Як вони могли випасти з моєї перед-

смертної задачі?.. Людині властиво надіятись на «щось» до останньої хвилини.

Піднімаюсь до першого боввана і вже десь підсвідомо з'ясовую, що він живий, і не прикутий, і не чорний, а темно-зелений, немов велетенська болотна жаба, яка зараз цибне мені на груди і повалить мене. Вже міряє мене згори гострим навіженим поглядом, хоч, може, я для нього ніщо. Але він для мене вже теж ніщо, бо я вже думаю про того, другого, який стоїть в кінці мосту, як чавунна статуя. І тому, що там стоїть другий, про цього вже просто ніколи думати — цей уже чекає на мене, нахабно, зверхньо ловить мій погляд, і я мушу покоритися йому, мушу зустрітися з ним очима, бо інакше не підступлю до нього, інакше ще здалеку почую смертоносне слово — папір! — слово, яке на всіх мовах звучить однаково неприємно, якщо в тебе нема того клятого паперу! А той «свій» чоловічок, у котрого є «папір», може, стоїть внизу і тихцем показує на тебе катові: це він, підполковник Шиманський.

І лише тому, що ти хочеш бути схожим на підполковника Шиманського, а не на того мерзенного чоловічка, якась висока людська гордість враз охоплює тебе, знаходиш у собі силу піднятися на міст всупереч усьому, якийсь дивний вогонь у тобі розпалахкує, і ти йдеш на того зухвалого, спітнілого од літньої паркоти, а може, й од страху, фашиста, дивишся в його жорстокі пронизливі очі й не віриш, не віриш самому собі, що він не витримує твого погляду. Але то не твоя сила, не твоя рішучість примусили його здатися, відступити, здерев'яніти нараз — до цього

він уже зніс на собі тисячі, а може, й мільйони ненависних, незборимих поглядів людських, і, може, твій був тією останньою краплиною живої отрути, якої він не витримав. Проходиш повз нього — є чим вистрілити йому в груди, але він уже мертвяк, бо ти переміг його, і нема ніякого смислу вбивати переможеного. Інші такі, як він, ще не переможені, збіжаться на постріл і вб'ють тебе — їх повно внизу, і чорних, і сірих, і коричневих, вони снують на коліях запаморочливо, сум'ятно, безцільно, як і їхні ешелони — все в якомусь розпачі й невірі, хоч то було для них лише друге російське літо. Ха-ха! — вловлюю з висоти мосту агонію, розпач, судороги тріумфу їхнього і в скреготі зношених буферів, і в стогоні розхитаних рейок, і в чорних думках загнаних, засапаних, спітнілих паровозів, і в голосінні невольниць-дівчат у загратованих пультманах, і навіть у тому, що я на мосту між двома їхніми вартовими того фальшивого тріумфу...

Чую на своїй спині погляд першого, а той, другий, уже дивиться в мій бік, вже чекає на мене. Ці статуї віроломніші, аніж я міг сподіватися. Вони впустили мене на міст, з якого вже нема виходу. Міст довжелезний, і я цілу вічність іду назустріч своїй смерті. Кудись далеко відкочується скрегочуча, лементуюча, переповнена станція, і я її майже не чую. Чую лише свої кроки. Дошки на мосту розсохлись і скриплять, як на погибель. А той, другий, уже злорадіє, навіщось випинає груди, поправляє тесака на поясі, і мені трохи смішною здається його гарячковість, я зовсім не збираюся кидатися з мосту і тому

нікуди не можу подітись від нього; так само, як він нікуди не може подітись від мене. Найкраще було б злетіти в небо і стати отим невольником!..

Тоді, в дитинстві, коли ми зупинялись тут з батьком, міст здавався мені разів у десять вищим, ніж зараз. Стояла осінь, вітряна, суха і прозора. Вітерець розвішував на чавунних перилах мосту шовк бабиного літа. Від того міст виглядав зовсім казково. Зараз теж дме поривний вітерець і розвішує на мосту мої нерви. Я начебто бачу їх на плетиві перил. А міст довгий-предовгий, і мені йти по ньому ще ціле життя, якого залишилось диявольськи мало...

Нема батька зі мною, а зараз мені так бракує чиеїсь невеличкої опори, підтримки, ну зовсім невеличкої, щоб добратись до того другого вартового, який буквально їсть мене очима. І маленького маневрового паровозика «Ехо», котрим я милувався тоді, коли стояв на мосту з батьком, зараз мені теж бракує. Доброго друга «Ехо» ніде не видно, його прогнали з цієї божевільної станції, а може, розбили. Але я бачу інший міст...

Ген там, унизу, на коліях. То височенна казкова будова, яка не має нічого спільного із цим Чортовим мостом. На тому мосту я почував себе прекрасно, вільно, невимушено. Я там гордий, сильний, а тут у мене олов'яніють ноги і глухо б'ється серце. Мені конче треба перебраться на той міст, щоб не зустрітись з другим гестапівцем, бо це над мої сили — я весь згорів ще там, коли виходив на міст, і тепер відчуваю себе спаленим, доруйнованим. А там чудесно, на тому мо-

сту, який я пам'ятаю з дитинства. Хоч нема там шовку бабиного літа і батька мого теж нема. Дивина! Цей міст, на якому я йду зараз, колись був такий високий, як той...

Бачу все, що робиться на тому мосту-тіні. Сплетіння перил, розвішані на них людські нерви, чорного ката на вході, маленького чоловічка, який лише тепер сходить на міст, ну і себе, звичайно. Маленький чоловічок пробігає повз ката, тепер достеменно чорного, і наздоганяє мене не тут, а там, на тому мосту. Я догадуюсь — то мій переслідувач. І зразу казковий міст втратив для мене будь-який сенс. Бо тут я тільки чую за собою поскрипування розсохлих дощок, а там він уже наздоганяє мене. Зараз він порівняється зі мною, і ми будемо йти разом. Я і мій переслідувач.

Ми пройдемо разом ще всю другу половину мосту. І я змушений буду терпіти його ще півжиття. У мене таке враження, що він роззувся, бо я чую тепер тільки свої кроки, а його ледь-ледь. Наші переслідувачі просто вміють тихо ходити за нами, як тіні. Не я, а якась хмаринка руйнує казковий міст на коліях, та цього мосту мені зруйнувати нічим, і я мушу йти до другого ката, який нетерпляче чекає на мене. На перила висотуються мої нерви і біло звисають за мною, як бабине літо. Чи вистачить мені їх на решту мосту?..

Мій переслідувач наздоганяє мене і йде поруч. Я удаю, що не бачу і не чую його, — кому захочеться останні сто метрів життя пройти зі своїм лютим, ненависним ворогом. Пробігла хмаринка, знову вибудувався казковий міст, і я бачу на ньому двох людей, —

його і себе. Там ми як давні знайомі, ми обидва знаємо той міст з дитинства; що за напасть,— там він горнеться до мене, хоче щось шепнути мені, але тут ми люті, непримирненні вороги, тут ми смертно ненавидимо один одного. Збираю рештки своїх сил і кидаю байдужий погляд на нього, аби тим виказати своє презирство, бо чоловічок той став зовсім маленький. Поруч — дівчинка років десяти-дванадцяти. З авоською, боса. В її авосьці — кілька запарощених картоплин і жмуток молоді цибулі-пострілу. В місті починалась голодна весна. Дівчинка світилась, як соснова тріска, очі палахкотять хворобливо, а пальчики на ногах довгі і худорляві, вона просто виснажена. А німець — вгодований ситий, сало із нього закапає, коли сонце підніметься вище, тепер їсть тупими балухатими очима не стільки мене, як ту дівчинку. Чую, як вона горнеться до мене теплим плечиком, потім бере мене за руку і веде мостом. Я знову стаю сильний, бо бачу її понівечені пальчики на ногах і ладен за них померти. Якесь не звідане досі почуття переповнює мене всього.

Я враз почуваю себе батьком цієї дівчинки і спокійно, твердо іду на німця в білих рукавичках — ця зелена жаба вже напевно цибне на мої груди, але тепер мені є кого захищати від неї, тепер мені не страшно. Десь там, позаду, вітерець зв'яв із перил мої нерви, бо я став батьком, уперше в житті, і тепер шкодую, що цього не сталося раніше.

Німець зухвало бурмоче:

— Папір?

Батько спокійно виймає свій документ і

подає його німцеві. І не холоне, і не в'яне, бо тепло доньки зогріває його — вона все міцніше стискає батькову руку. Білі рукавички тим часом беруть документ і довго мнуть його. Це одна з листівок, котру я не встиг спалити напередодні. Вона закликає знищувати окупантів скрізь, де тільки можна. Білі рукавички нестерпно довго мнуть листівку, видрукувану на густому імперському папері, з якого ледь пробивався маревний орел. Шелест паперу заспокоює німця, він стає добрим, посміхається і запитує на диво чемно, міряючи поглядом мою доньку:

— Отець?..

— Так, — відповів йому.

Він докірливо похитав головою, дивуючись, як я міг довести свою доньку до такого виснаження. Довго дивився на її пальчики, потім повернув мені мій документ.

Хотілося сказати йому щось добре, людське, душевне. Бо це чудовий німець, і ніяке сало із нього не капає. Зараз він мені видався змученим і стомленим. Коли він повертав документ, то я помітив, що навіть білі рукавички не могли приховати худобу його рук. Німець ще хотів щось сказати нам, але підходив на подвійній тязі довжелезний ешелон з танками, і постовий зразу втратив до нас всякий інтерес, забув про нас. Я помітив, як заворушилися його вуста, мабуть, лічив танки, якимось напіввідсутньо, машинально, він це робить не вперше, і тут я гірко позаздрив, що ті танки належать йому, а не мені й цій дівчинці.

Сходячи з мосту, я теж узявся лічити ворожі танки (весь час збивався). Люки були

відкриті, в них стояли солдати без шоломів. Постові з мосту махали танкістам білими рукавичками, вітали їх, перегнувшись через перила. Танкісти щось вигукували у відповідь, мабуть, брали на сміх двох тиловиків, котрі отак усю війну можуть простояти на посту, тоді як тим уже завтра доведеться кинутись у саме пекло і, може, більше ніколи не пощастить побачити ні цього дивного мосту, ні цих вартових у білих рукавичках, ні чужого для них міста в димах...

Відгуркотів ешелон із танками, статуї в білих рукавичках знову зайняли свої місця ще з більшою впевненістю, пихатістю, ніж досі, а ми з дівчинкою, все ще тримаючись за руки, переможно сходили з мосту. Ще невідомо, у кого на душі було більше свято; у них, вартових, чи в нас, хоча ми й не мали такого довжелезного ешелону з танками. Ми ще довго святкували б свою невеличку перемогу, коли б не Рудий, який чекав на нас по цей бік мосту, під каштанами, що допалювали свої весняні свічки. Він пробрався сюди залізницею — мав право ходити по коліях. Був явно вражений, побачивши мене з дівчинкою.

Це кругленький, непримітний, рудий чоловічок років тридцяти п'яти — сорока, досить жвавий, насторожений, обережний. Невиспані голубі очі свідчили про те, що він потратив не одну ніч на підполковника Шиманського. В носі віднілось два пучки червонястого волосся, старанно застриженого, тому ніс здавався наглухо забитим мідними корками, через те і був позбавлений того професійного нюху, без якого всі старання

вибитись із рядових у видатні шпигуни даремні. Але цього разу він винюхав свою жертву точніше, ніж будь-коли. І тільки дівчинка збила його на якусь мить з пантелику. Адже я виходив на міст без дівчинки. Тут я знову згадав, що тоді була осінь, на бруківку падали доспілі, білозорі, ще вогкуваті каштани, тоді я набив ними свої кишені, хотів посадити каштани в нашому саду, а тепер мої кишені були набиті патронами. І коли я ненароком засунув руку в кишеню, то вони задзеленчали там, Рудий здригнувся і в замішанні побрів вулицею. Мені нічого не залишилось, як кинутись за ним, адже я був тепер «перевіреною» особою — я перейшов міст, на що інший у моєму становищі не зважився б. Людині досить бодай невеличкої перемоги, щоб знову окрилити себе для жахливих поразок. Ми вічно недооцінюємо себе. В цьому наше лихо, але, може, в цьому і наша доблесть.

— Це шпик,— шепнула дівчинка.

— Ти його знаєш?

— А ми всіх шпиків знаємо. І вони нас знають.

Вона щоранку бігає на привокзальний ринок по картоплю, петрушку та цибулю і мусить зустрічатися на мосту з ненависними німцями. Я бачу всю нескладність моєї дівчинки, з якою мені так легко і просто. Тепер я достеменно нагадую батька з донькою. Мимоволі звертаю увагу на її досить визначений профіль, на її дещо завеликі уста, в яких домирають останні живинки, запам'ятовую її очі з печальною тугою десь у глибині і кучерики, що вибиваються з-під косинки,

смолисто-чорні, — все це знову штовхає мене на відчайдушне припущення, що війна — велетенський театр, де одні розкриваються зразу, як розкрився сьогодні отой рудий чоловічок, а інші перевтілюються, та не для того, щоб грати й викликати захоплення в публіки, а тільки для того, щоб битися за життя, боротись. Я ніколи не був батьком, але, певне, міг відрізнити хлопчика від дівчинки по якихось ледь вловимих ознаках. Я раптом збагнув, чому німець на мосту так причіпливо проводить щоранку цю дівчинку: у німця, мабуть, є свої діти — може, хлопчики і дівчатка, і йому не могла не впасти в око вся незграбність цієї дівчинки, вся дисгармонія її постаті з одягом. Я ще не мав цілковитих підтверджень цього, але впевнювався все більше, що це не дівчинка, а отой хлопчик, про якого говорила Нонка, що він переодягається дівчинкою. Безмірна людська трагедія поставала переді мною: вбито його батька, може, старших братів і сестер, а може, й менших за нього, а добрі люди переодягли його в дівчинку, дали дівоче ім'я і вже, мабуть, звикли до того, що він дівчинка. А німець, проте, не може звикнути, і я теж не можу звикнути, і стає страшно від думки, що той німець на мосту колись затримає цю дівчинку, роздягне її догола й скине з мосту для втіхи і глуму.

— Як тебе звати?

— Мене?..

Здається, я зачепив найболючіше місце маленького товариша. Він зблід, заметушився над «авоською», з якої випала найменша картоплина й покотилася по тротуару. Він

бігцем кинувся за тією картоплиною, підняв її, але не знав, що з нею робити: якщо вкинути в авоську, вона знову випаде. Ця маленька проблема була для нього не легшою, аніж ота велика. Він ніс картоплину в руці, але так, наче щойно вихопив її з жару, наче вона пекла його. Я, мабуть, завдав йому величезного болю: тепер він довго не ходитиме по місту, віднині йому вічно буде здаватися, що його розкриють, схоплять і поведуть на шибеницю або ж на могилу його батьків. Але він став занадто дорогим для мене, щоб я міг приховувати од нього правду.

— Тобі не можна ходити на міст...

— Не мо-ожна-а? — протяг він здивовано, розпачливо, по-дитячому.

Востаннє глянув на мене гарними, глибокими очима, як робив це раніше, потім випрямився, наготувався до чогось дуже рішучого і від того ще більше став схожий на хлопчика. Певна річ, не чекав від мене такого удару і був глибоко пригнічений — діти гостріше переживають свої невдачі, аніж дорослі, але вони швидше відходять од них. Мій же супутник поведився так, наче я втратив для нього всякий інтерес, мовчки розглядав картоплину, тепло якої я мав нагоду відчути ще там, на мосту. Було боляче, що ми так раптом стали чужими, далекими, хоч саме тепер мій товариш здавався мені справжнім героєм Чортового мосту і моему захопленню не було меж. Але він, очевидно, дивився на все іншими очима. Життя має свою логіку, дещо відмінну від нашої. Мабуть, я раптом теж став для цього маленького перевертня небезпечною людиною.

Звідкілясь вплив на баских конях чорний критий диліжанс старости міста. Як тільки диліжанс порівнявся з нами, мій товариш вагався недовго, — кинувся за ним і через якусь мить уже гордо стояв на задніх козлах, прощально метнувши в мій бік очима. Я не збагнув — то був звичайний вибух дитячого героїзму чи втеча від мене, але так міг збити тільки хлопчик. Таємнича особа в диліжансі, закрита од світу жовтими фіраночками, не могла побачити порушника, але вусатий фурман на передніх козлах, який до війни возив голову міськради, міг озирнутись щомиті й важким батогом розсікти худеньку спинку з випнутими лопатками.

Всі трагедії кінчаються несподівано. Хлопчик залишив мене біля лавки Македона. Навпроти була німецька комендатура, а по сусідству з лавкою, через руїни — гебітскомісаріат у будинку колишньої школи. Біля обох установ стояли вартові в касках, на сонці поблискували їхні тесаки — німці вмiли діяти на психіку. Сторонні тут не затримувались. Геть! — наказували вартові. Критий диліжанс вирушив саме звідси, з подвір'я гебітскомісаріату. Щойно зачинились за ним чавунні ворота. Біля них стояв Рудий і, мабуть, чекав на мене й на мого супутника. Переслідувати маленького втікача далі було безрозсудно. Він ніколи не бачив такої доскоцької дівчинки і весь був поглинутий тим, чим скінчиться її витівка: Рудий, мабуть, припустив, що я теж утік від нього на тому диліжансі. Я справді міг пошкодувати, що не додумався до цього, і десь у душі позаздрив хлопчикові, коли пробігав очима

відозву до місцевого населення, наклеєну на дверях лавки.

УВАГА!

У місті появилася небезпечний більшовик підполковник Шиманський. Ходить у цивільному, праву руку весь час тримає в кишені. Поранений у ліву ногу, яку помітно волочить.

Зріст — 180—182 сантиметри. Очі сірі, великі, вусики чорні, стрижені. Інколи прогулюється по місту з жінкою. Блондинка, 25—28 років. Сам виглядає років на 30—35. Має фальшиві документи. Стріляє без попередження. За голову Шиманського призначається 10 тисяч марок і пайок фольксдойче на весь період війни.

Німецьке командування.

Одне — назвати себе підполковником Шиманським, і зовсім інше — відчутти це майже фізично, стати ним бодай на якусь мить. Тепер я точно знав, як мені діяти далі: заходжу в лавку Македона, кінчаю з ним якомога тихше, сам стаю за прилавок і вільно торгую собі до ночі. За день я зможу розпродати всю цю мерзенну лавку, а потім непомітно виберусь з неї, залишивши на дверях найзухвалішу записку на зразок тих, які залишав після себе вже досить легендарний на той час Іван Калашник: «Учора в цій лавці весь день стояв за прилавком підполковник Шиманський. Тепер можете його зловити за...» — і далі в такому дусі. Чорт візьми, я починаю почувати себе справді великою людиною, другою після безстраш-

ного Івана Калашника, але мій переслідувач мав необережність засміятися з того і тим зразу збив з мене всю дотеперішню хоробрість. Він помітив мене проти лавки, а десь там, у глибині вулиці, на задніх приступцях диліжанса завищав хлопчик, вжалений кучерським батогом, посипалась під колеса запарощена картопля голодної весни, так деблесно пронесена через міст. Я раптом збагнув, що Рудий сміявся не з мене, а з хлопчика, і прожогом кинувся в лавку, де торгують дитячими пугачами й людськими душами, — кинувся, бо це були єдині двері без охорони, з яких так знайомо пахло оселедцем, дьогтем і ще якимись настоями, такими ж химерними і незбагненними, як і саме слово «бакалія», за котрим тепер починався для мене світ маленький і підлий, хоча й відомий з дитинства, ще з тих пір, коли стояли з батьком на Голубому мосту, окутані димами маневрових паровозиків. Весь день перед цим ми ходили по «бакаліях», батько навішав собі на шию кілька низок бубликів, а я ходив за ним волонтером, бо мені вперше купили пугача з паперовими пістонами — для прийдешньої війни.

Батько сказав, що на мого пугача довелось продати два десятки яєць (батько любить перебільщувати свої витрати на дітей), зате він повертався в село під надійною охороною майбутнього підполковника Шиманського, який або врятується сьогодні, або ж безславно загине в лавці Македона і більше ніколи не звідає запаморочливої висоти Голубого мосту...

ЛАВКА «ДЯДЕЧКА» МАКЕДОНА

Як і слід було сподіватися, ви не той товар, од якого дядько Македон був би в захопленні. Все ж він уміє триматися, вдає, що не помічає вас, — просто дає вам можливість пере-свідчитись, що сховатися поміж мотлоху його лавки майже неможливо. Миттю спровадивши кількох покупців, які помітно знітилися при вашій появі, Македон, якого ще не так давно ви похвалялися вбити, як підозрілу особу, великодушно підводить на вас сірі насмішкуваті очі й звертається мов до старого знайомого:

— А, підполковник Шиманський! Радий бачити вас у моїй лавці. Що новенького? Наскільки я розуміюсь на чужих справах, ви провалились. Я так і знав, що з вами це скоїться. Всі ці колишні військові нікудишні конспіратори. Вийміть руку з кишені, щоб я не думав про вас кепсько. Вбити мене ви завжди встигнете...

На його обличчі, досі суворому і спокійному, з'являється прикра посмішка, в лівому кутку рота видно два золотих зуби, а в очах спалахує стільки іронії, що хочеться кинутись геть з його лавки. Та замість кинутись геть, мимоволі перехиляється через прилавок, бачите засніжену скроню і кажете йому на вухо, червоне, крилате, сторожке, чимсь схоже на здоровенну печерицю — жительку Чорного лісу, може, тим, що вона теж вічно до чогось прислухається:

— Вам доведеться зачинити свою лавку на деякий час...

— Будь ласка! — Він швиденько зняв ха-

лата, повісив на цвяшок' і вже ладен був кинутись зачиняти лавку, коли б я не зупинив його.

— Ні, ні, ви залишитесь тут, а лавку доведеться зачинити зсередини. Власне, я це можу зробити сам...

Македон засміявся на те широко і, як мені видалось, досить щиро. Він зовсім не збирався ставати в'язнем своєї лавки. Його пальці з хитрючими волохатинками нервово застукали по прилавку, далі він замуликав якусь гендлярську пісеньку, аж поки знадвору не почувись похапливі кроки мого переслідувача.

Зачувши їх, господар лавки робить той божественний жест, після якого, може, колись почалось життя на землі, а тепер лише підніметься віко над входом за прилавок,— величезне, дубове, але легеньке, як пір'їнка, віко. Я прожогом кидаюсь туди і падаю на підлогу. Він безцеремонно заштовхує мене сандаліями далі під прилавок, як останній непотріб, який уже ні за якої влади не можна виставити на полицю. Такої наруги над собою я б нізащо не стерпів за інших обставин, але зараз я ладен вибачити які завгодно відхилення від норми, аби тільки перележати тут до ночі. Незважаючи на всю тлінність своєї особи, так безцеремонно заштовханої під темний прилавок, я все ж пройнявся повагою до себе і до всіх тих, хто працює в підпіллі. Може, в ту мить я перебільшував, але це в тисячу разів тонше, складніше і небезпечніше, аніж у Чорному лісі — з товаришами, з гарматою Максима Івашки, з хоробрим Стратіоном на Хмарочосі.

Там коні, нехай не всі такі, як Хмарочос, там простір, небо, лісова непроглядь ночами, а тут що не крок — то смерть, що не погляд — то очі, що не людина — то загадка і невідомість... Якщо все скінчиться щасливо, то я буду просити уряд нагородити дядька Македона...

Ніколи не можна доручати скнарам, що самі не мають ще жодного ордена, жодної медалі, нагороджувати інших. Бо я перебрав усе, що знав досі, всього було мені шкода для нього, і мусив тут же викарбувати мислено кілька нових медалей: медаль за гідність, медаль за людяність, медаль за порядність... Не пошкодую жодної, якщо дядько Македон не видасть мене руденькому чоловічкові з мідними корками в носі і зовсім стертими підшваами на черевиках, які зупинились в кроці від мене.

— Здрастуйте, пане Македон! Як ваші гендлярські справи? Я вже давненько не заходив до вашої лавки. В ній, здається, побільшало товару?

— Що ви маєте на увазі, добродію?

— Що?.. Хе-хе, хіба ви не догадуєтесь?

— Ви можете бути цілком одвертим у моїй лавці.

— Я маю на увазі підполковника Шиманського. Здається, він щойно пірнув сюди. Коштує десять тисяч марок. Ми можемо поділити їх з вами. Але я не бачу його на ваших полицях, хоч він не міг так швидко вислизнути звідси...

Зайшлий чоловічок явно не зловживає миттям ніг, бо з його черевиків тхне такими ніжними пахощами, що мені страшенно

хочеться чхнути. З жахом думаю, що буде, коли я не втримаюсь і чхну. Але всі мої муки вже не мають ніякого смислу, і ось чому:

— Підполковник Шиманський лежить у мене під стойкою. Але я сам чую, де пахне грішми. Чи не здається вам, добродію, що через кілька днів німці набавлять за його голову ще дев'яносто тисяч, і тоді я візьму за нього кругленьку суму?

— Вам жарти, а для мене це життя або смерть. Я вже тиждень полюю за ним, напав на слід, але сьогодні цей клятий Шиманський прикинувся німим і вислизнув у мене з-під самого носа. Ніколи не думав, що він проскочить міст з двома німецькими постами. Ці телепні нічого не варті без нас...

— Ви певні, що то був він?

— Так, я маю його докладний опис. Буде шкода, якщо німці схоплять його самі. Ні за що пропаде десять тисяч...

— Що ж, заходьте завтра. Якщо він появиться, я його живим не випущу. За десять тисяч ми відкриємо ще одну лавку... Аби тільки нагодився сюди.

— Його може відлякати вивіска на дверях. Зніміть. І будьте обережні, бо кажуть, що він стріляє без попередження. Щойно гнався за мною... Мені все здавалось, що він хоче вистрілити мені в спину. А коли я оглянувся, його вже не стало. Я був певен, що застану його тут. Не міг же він зопалу кинутись у німецьку комендатуру?

— Можете вважати, що Шиманський у наших руках. Тільки заженіть його в мою лавку. А може, вам краще лишитись тут, під прилавком, і чекати на нього?

— Ні, я пришлю сюди іншого чоловіка. А сам подамся на Кавалерійський провулок, два. Там живе одна жінка, з якою я його бачив...

— Катайте. Це справді рідкісний товар...

Коли черевики зникли, я хотів був вилізти з-під прилавка, бо не міг далі лишатися «рідкісним товаром», але за ті передчасні волелюбні поривання був тут же тяжко покараний: крамар схопив із полиці дерев'яне сито й, накинувши мені на голову, сам стрімголов кинувся за Рудим до виходу. Він проробив це так блискавично, що я не встиг і отямитись. Поки вибрався з-під сита, він обіперся плечима в одвірок, склав руки на грудях і замуликав пісеньку, як це роблять справжні крамарі, коли справи у них ідуть непогано. Він навіть не дивиться в мій бік, але говорить так, наче я стою перед ним.

— Не здумайте стріляти. Напроти комендатура. Німці збіжаться на постріл. І взагалі я не радив би вам користуватися зброєю там, де вона непотрібна... Одягніть краще мого халата і постійте замість мене за прилавком. А я подивлюсь, на що ви здатні...

Халат висить на цвяшку. Од нього пахне іржавими оселедцями і Македоном. Халат явно не по мені, але в ньому я починаю почувати себе господарем цієї бакалійної лавки.

— Наділи? — запитує він, не дивлячись у мій бік. — А тепер спробуйте що-небудь продати...

— Кому?

— Приміром, до вас заходить пан гебітс-комісар з перекладачкою. Покажіть, як ви

їх зустрінете і що цікавого запропонуєте... Отже, вони заходять... Якого біса хапаєтесь за кишню? Вам хочеться вбити пана гебітс-комісара? Мого приятеля! Хе-хе! За нього буде знищено сто жителів. Рівно сто. В цьому німці досягли граничної точності... Ховайтесь!

Я падаю під прилавок і знову не дишу, лежу там колодою. Македон мугикає в дверях свою пісеньку. В лавку заходить чоловік, присланий сюди Рудим. Мені видно його крізь щілинку в дошках. Це височенний, неоквирний чолов'яга з довгими, як у мавпи, руками. Він закриває собою двері, й на якусь мить у лавці стає зовсім темно. Пропустивши його, Македон наспівує. Чолов'яга мовчки розглядає лавку. Потім так само мовчки відчиняє вікно і лізе під прилавок, в свою засідку. Натрапляє на щось тепле, панічно скрикує і кидається геть.

— Хто там?

Македон регочеться в дверях:

— Підполковник Шиманський...

— Хай він сказиться, я мало не вмер від страху. Шиманський не такий дурень, щоб лізти під ваш прилавок.— І довірливо:— Це хтось із наших?

— Якийсь новенький. Сидить з самого ранку... Чекає Шиманського...

— Тоді мені робити тут нічого.

І пішов, довжелезний, хисткуватий, витрений, як всохле дерево.

— Гей, чоловіче, ви там живі-здорові? Покажіться.

Встаю, струшую з себе страх і пилюку.

— Ну от, а ви хапаєтесь за зброю...В моїй

лавці двісті дитячих пугачів, але я ще не продав жодного. І знаєте чому? Діти почнуть стріляти в німців, граючись, а німці сприйматимуть це всерйоз і переб'ють дітей. Коли я замовляв пугачі, то не подумав про цю трагічну обставину. Це я кажу для того, щоб ви нікому не продавали пугачів. І взагалі в цій лавці нічого не продається... Окрім підполковника Шиманського...

Він знову засміявся в дверях. Потім зміряв мене вивчаюче.

— Е, молодий чоловіче! Хотів залишити на вас лавку, але з таким виглядом проторгуетесь в одну мить. А ще й підполковник! Доведеться побути вам з моїми крисами. Раджу не кашляти, не співати і не свистіти. І, боронь боже, заснути! Бо всі переслідувані кричать уві сні. Уявляєте собі, що значить закричати в замкненій лавці? Навіть у мирний час...

— А ви?

— А я погуляю по місту й подумаю, що мені з вами робити. Десять тисяч марок на вулиці не валяються. Як ви гадаєте?.. Тільки не подумайте стріляти в дядька Македона. Напроти комендатура..

Зачиняються двері, він на якусь мить затримався на порозі. Це був височенький на зріст чоловік, розхристаний, байдужкуватий до своєї одежі, з чорними волохатими грудьми, але з його обличчя щезли хитрість, лукавість, іронія, натомість з'явилося щось благородне, рембрандтівське, глибоко людяне. В цю мить я чомусь повірив йому більше, ніж за весь час нашого коротенького знайомства. Та коли він грюкнув штабою і шворінь

заскреготів у замку, я закричав, забувши про окуповане місто:

— Стійте! Що ви робите?.. Навіщо?..

Він засміявся й переможно пошурхотів геть у своїх сандаліях, а я, здавалось, навіки залишився в темному сонні його володінь. Не сам залишився, а з цілим виводком голодних щурів, які тут же взялись за винищення товарів, не звертаючи на мене ніякісінької уваги, наче не лише для їхнього господаря, але й для них я був всього-навсього звичайним товаром.

Відшурхотіли сандалії Македона, наче канули в безвість, десь на станції істерично закричав паровоз, і з тиші, що запала після того крику, виповзли інші кроки, наскільки я міг уловити — ті, що загнали мене в цю тісну, духмяну, темну лавку. Вони стихли під дверима, і зразу погасло кілька срібних промінчиків, що пробивались крізь щілини в дошках. Мені уявились порожні голубі очі, що дивляться на мене крізь ті щілини, і я мимоволі міряюсь з ними, навіть здається, що я їх уже бачу, але вони мене не можуть побачити без того світла, яке пригасили собою. Далі йде довгий, гнітючий поєдинок двох мовчанок — його і моєї. Або ж ми обидва закам'яніємо, або ж переможе той, хто зможе довше промовчати, не ворухнутись і майже не дихати.

Руденький чоловічок постояв під дверима, послухав, потім віроломно постукав кулаком у двері:

— Гей, де ви там? Підійдіть сюди. Я маю вам щось сказати. Швидше, поки нікого нема поблизу.

«Кажі», — мислено відповідаю йому.

— Цей диявол Македон хоче продати вас за сто тисяч. Тікайте, поки не пізно. Зараз він приведе сюди німців...

Шарудять криси в товарах, а йому здається, що то я пробираюсь до дверей на його поклик.

— Шиманський! Не бійся. Підійди сюди. Я теж колись був кадровий. Давай поговоримо щиро. Ну! Де ти там?

Нема на світі більшого дару, ніж уміння промовчати перед смертю. А він, клятий, просто душу вивертає.

— Тобі однаково вмирати. А в мене голонді діти. Скажи тільки, ти Шиманський чи ні? Якщо не Шиманський, то на біса мені здався. Лежи собі під прилавком хоч сто років. А якщо Шиманський, то я тебе видам, одержу гроші, потім мої хлопці з поліції тебе випустять. Вовки ситі, і кози цілі. Ну, швидше, поки цей махінатор не продав тебе за сто тисяч... Мовчиш, гад. Нема в тебе душі, чоловіче. Тьху!

Як би зараз хотілося мені стати отим невольником над містом, отим невловимим Шиманським із чорних та сизих димів і понестися геть, щезнути, розвіятись на уламки, а там знову постати у всій своїй силі і непоборності. Але я не Шиманський. Той, мабуть, вистрілив би крізь двері, а я тільки хочу зробити те саме, але ніяк не зважусь...

Македон навчив мене користуватися зброєю в крайніх випадках. Якщо він приведе сюди німців... Тоді б не забути про останній патрон для себе. Це, мабуть, так просто, а думати про це важко. Чомусь ввижається Нонка,

високий міст з двома істуканами і хлопчик, для якого ти міг би на все життя стати батьком. Тим, що вже стали батьками, мабуть, легко йти на смерть. Я нишком позаздрив руденькому чоловічкові, в якого є діти. Може, й справді вони голодні, але я не Шиманський — німці не дадуть за мене ні гроша. Невже цей тип гадав, що справжній Шиманський міг би опинитись у цій лавці?.. Хіба він не бачив, як спокійно читав я оголошення про розшуки підполковника Шиманського?

Стіни мають властивість очищати звуки від сторонніх шумів, і я чую все у первісній чистоті. Місто, що весь день мучилось, стогнало, кипіло, немов у котлі, тепер притихло, причаїлось, а може, просто заснуло од перевтоми. І тільки станція не мала перепочинку, двигтіла земля від ешелонів, здригалась лавка Македона, на полицях спалахували малинові передзвони міді й затихали якось раптово, наче ними хтось диригував у п'ятні. На Чортовому мосту, мабуть, стоять вартові й смертельно нудьгують від того, що нема перехожих. Те, чого найбільше боявся Македон, — щоб я не заснув і не закричав спрощення, не могло трапитись. Я гину від голоду і спраги. Щури щось гризуть, а я нишком перемацав, перебрав, перенюхав усі товари, але не знайшов нічого, чим можна було б закропити душу, погасити спрагу. Спочатку проклинав лавку, а потім переметнувся на Македона.

Десь перед самим ранком над містом западає мертва тиша. Навіть у найбільших, найгасливіших містах є пора цієї загадкової

тиші. Вона триває недовго, іноді лише кілька хвилин. О цій порі народжуються мовчазні діти і прокидаються смертники в підвалах, гебітскомісаріату, щоб написати на стінах свої імена і скромні людські заповіді. Потім починає свою роботу скульптор над містом, складає, теше, шліфує свого невольника. А далі все як звичайно. По станції починають бігати маневрові паровози, проносяться ешелони з танками, приїздить на службу гебітскомісар у своєму «опель-капітані», і перед ним з гуркотом розчиняються чавунні ворота, та, певна річ, повертається в свою лавку Македон.

За цю ніч у мене появився цілком музикальний слух. Досить було зашурхотіти сандаліям, як я уже догадався, що до лавки наближається не хто інший, як сам господар. Спершу він нарочито кахикнув — це було попередження для мене, потім неквапливо почав розгвинчувати штабу. Це робилося так довго і з таким виском, наче Македон знаходив величезне задоволення у тому процесі й навмисне розтягував його. Коли, зрештою, штаба впала, Македон відчинив двері і, мабуть, з подивом та задоволенням оглянув свою лавку, сказавши при тому: «Хвалити бога, все на місці». Можна подумати, що кожного ранку він приходив сюди з переконанням, що його лавка виявиться пограбованою. Але все, що відбулося далі, обурило мене до глибини душі. Македон зайшов за прилавок, поклав ключі на одній з полиць, відтак зняв із цвяшка білого халата і став чекати своїх перших покупців. Він начебто зовсім забув про мене, а його сандалії були

від мого носа на такій небезпечній відстані, що мені мимоволі згадалися вчорашні черевики. Проте це ніскільки не могло врятувати мого самолюбства, яке неймовірно розрослося за цю ніч. Нарешті він згадав про мене:

— А, підполковник Шиманський! Ви ще тут?

— Я дуже шкодую, що вчора випустив вас з лавки.

— А я шкодую, що впустив вас. Як вам тут живеться?

— Щоб вам так жилося до самої смерті...

— Звичайно, коли б тут було поїсти та випити, то вночі стояв би такий хропіт, що чути було б у комендатурі. Але такі нічліжники трапляються мені часто, тому я не тримаю тут нічого їстівного. Сподіваюсь, ви не кашляли, не чхали, не хропили?

— Я всю ніч проклинав вас і вашу лавку.

— Мені гикалося, і я знав, що це ваша робота... А тепер швиденько скидайте своє дрантя. Через вас мало не загинула моя лавка. Побудете в іншій шкурі. Годі вам грати в Шиманського...

Дядько Македон наче нехотя кинув під стойку чималенький пакунок, загорнутий у сірий папір. Там був одяг німецького залізничника: кітель, штани і кашкет з орлом. У кашкеті лежав пояс з почорнілою пряжкою, на якій було викарбувано по-німецьки: «Cott mit uns». І хоч як мені не хотілося розлучатися зі своєю звичною і, сказати б, щасливою одежею, але тепер я був в'язнем Македона і мусив виконувати його волю.

Щоб не заважати мені, а може, з якихось

інших причин, Македон вийшов з-за прилавка і звично влаштувався в дверях, підперши плечима одвірок. Він так бадьоро насвистував, наче однині справи його лавки знову пішли на лад.

— Покажіться,— сказав, коли я нарешті перестав кректати під прилавком.

Я встав, почувавши себе підпільником більше ніж будь-коли. Македон усміхнувся, відтак підійшов до мене і, взявши двома пальцями за козирок мого кашкета, рішуче насунув його на очі.

— А тепер можете йти під три чорти,— сказав тоном сторонньої людини.

— Куди?

— А це вже не моє діло...

Він показав на двері, даючи тим зрозуміти, що мені більше в цій лавці робити нічого. Своїм поглядом немовби промовляв: «Геть!» Усі мої запитання знав наперед і не виявляв ніякого бажання відповідати на них. Я потис йому руку, досить липку — в лавці починалася спека, востаннє глянув на його сандалії і вийшов. Тиша, до якої я звик у лавці, залишилась там, а тут знову скреготіло, лементувало, гуркотіло місто, в якому раптом стало на одного німця більше. Проте не можу сказати, щоб моя нова одежа хоч якоюсь мірою змінила моє ставлення до міста. Просто тепер я почував себе ще більш непевно, все навіщось хапався за козирок, а коли ненароком засунув руку в кишеню, то раптом збагнув, що в старій одежі я забув пістолет і патрони. Не роздумуючи, я відразу повернув назад, але Македон уже загвинчував штабу на дверях. І робив це з таким

завзяттям, наче більше ніколи не збирався повертатися в свою лавку. Коли я порівнявся з ним, він процідив, не повертаючи голови в мій бік:

— Проходьте. За вами стежать.

Я був певен, що Македон залякує мене, але скоро і сам побачив жінку, яка шпацірувала з розкритою парасолькою од сонця по той бік вулиці. Запримітивши мене, вона зупинилась, звичним жестом склала парасольку і рушила в мій бік через вулицю.

Це була Нонка.

Тепер, крім напису на пряжці: «Gott mit uns», зі мною була ще й Нонка. Вона глипнула на мене великими синіма очима, в яких безсонна ніч порвала кілька малесеньких живчиків. Її ридикюль з крокодилячої шкіри був при ній. Там і сигарети, наскільки я міг догадуватись.

— Дайте закурити,— попросив я Нонку.

— На жаль, німець, якого ви представляєте, не палить.

— Хто він такий?

— Мій добрий знайомий. Черговий по станції. Зараз він спить після зміни, і ми скористалися цим, щоб вивести вас із клятої лавки.

— А що буде, коли він прокинеться?

— Йому просто доведеться зачекати.

— Але ж я залишив у лавці свій одяг.

— Не турбуйтеся. Македон в курсі діла.

— Ви змінили своє ставлення до дядька Македона? Адже я міг його вбити! Ще вчора, коли опинився в цій лавці.

— Цього б не могло статись...

Звичайно, в іншій обстановці мені довело-

ся б щомиті зупиняться, сперечатися, дивуватися, не вірити, але ми проходили повз гебітскомісаріат, і я мусив поводитись так, як належить поводитись у підпіллі. Коли ми опинилися біля чавунних воріт, за якими походжав понурий вартовий з автоматом на шиї, я по-їхньому недбало відкинув руку.

— Хайль!— почулося за ворітьми.

— З вас може вийти хороший німець,— сказала Нонка, коли ми одійшли од воріт.

— Не думаю.

— Принаймні Македон вами задоволений.

— Тобто? Тим, що я не вбив його! Нехай дякує вам.

— Німці підсилають своїх провокаторів, і нам доводиться бути дуже обережними. А найбільше йому сподобалось знаєте що? Оті латочки на ваших чоботях. Бідний німчик, якого ви вбили, мав дуже низький підйом. Вам треба негайно поміняти ці чоботи. Вони примітні, тому зовсім не годяться для підпілля. І взагалі підпільник ви нікудишній. Просто ніякий. Без нас вам би ніколи не знайти підполковника Шиманського.

Нонка примовкла, хоч це було не в її манері. Коли вона прогулювалась по місту з німцями, то на смерть забалакувала їх, і ті реготалися не стільки з її дотепів, як з її не зовсім німецької вимови.

Чиїсь кроки почулись за нами. Вони звучали дисонансом до легких Нончиних каблучків. То переможно шурхотіли сандалії Македона, і не було ніякої потреби озиратись, щоб пересвідчитись, що це він. Скоро той шурхіт запанував над стоголосим міс- том. Сто тисяч німців були нічим у порівнян-

ні з одним Македоном. Нонка, мабуть, розуміла: це не гірше мене, тому взяла мене під руку, давши можливість Македону обігнати нас. І коли він зробив це й пішов попереду, несучи мій одяг, я остаточно ствердився у думці, що нас веде не хто інший, як сам підполковник Шиманський. Він ішов так просто і гордо, наче відбив це місто у німців і почував себе його господарем. Нонка недвозначно стискувала мою руку — вона торжествувала, мала право на це, чудово виконавши свою роль. Вона звела мене з підполковником Шиманським, хоч мені це могло коштувати життя.

Поспішали на службу галасливі юрби німців, виголених, вимитих, сповнених влади і гідності. Але Македон не звертав на них ніякісінької уваги, наче їх не було на світі. Він вів нас найлюднішими вулицями. Коли ми порівнялися з шибеницями на площі, Нонка хитро підморгнула мені:

— Впізнаєте?

Повішений видався мені дуже знайомим. Золота обручка на лівій руці і зашпліхтовані золотом ніздрі. Та ще стерті підшви. Настільки стерті, що я дивувався, що надавало такої гучності його крокам, коли він гнав мене до Голубого мосту. На сплющених грудях Рудого висіла картонка. Теплий ранковий дощик розмив якісь грізні слова, але їх прочитають фашисти, коли збіжаться сюди. Вони тихцем приберуть повішеного, а потім цинічно знімуть з почорнілої руки і золоту обручку. Віднині блукатимуть по місту справді голодні його безневинні діти...

В цей ранок для мене кінчався дядько

Македон, веселий, безтурботний, добрий, і починався хтось інший. Я десь у душі шкодував, що на світі більше ніколи не буде такого незвичайного чоловіка в сандаліях. Коли добрались до його квартири, то вже не той, зовсім не той, він розчинив вікно рішучим рухом, потім підійшов до заццленого рояля, підняв кришку, сів на стілець з потертим оксамитом і якусь мить подумки шукав свою улюблену річ. То був полонез Огінського. Грав його, а сам дивився крізь розчинене вікно на місто, напівзруйноване, голодне, прогіркле од паровозних димів, доведене до відчаю, але десь у глибині душі сповнене віри у порятунок. Дивився проникливо, наче прощався з ним. В його очах з'явилася сльоза, від якої той ранок став для мене ще незабутніший. Нонка стояла поруч, мабуть, закохана в нього, вознесена його музикою із того понурого, кривавого, огрубілого світу, де вночі вішають одних, а вдень інших.

Він наче збожеволів над клавішами. Я чомусь подумав, що це ті хвилини, коли Нонці дуже просто закохатися в дядька Македона. Заворожена його музикою, вона впала в глибоке шкіряне крісло, з поручнів якого виповзали тельбухи минулого століття, поклала на коліна свою сумочку. Мені приємно було думати, що в тій сумочці є і мої патрони, які тепер можуть згодитися більше, ніж будьколи.

Десь під кришкою, зачиненою раптово, домирали останні акорди. Потім відчайдушно завили сирени, загурчали велетенські незграбні грузовики, напхані касками. З центра в усі кінці міста, розтинаючи густе ран-

кове повітря, мчали есесівські мотоцикли з самовдоволеними вівчарками у колясках. Вихор од машин причинив вікно в нашій кімнаті...

Я встав, наклепав на очі хижого кашкета з орлом, як учив перед цим дядько Македон. Але тут він тими ж двома пальцями зробив зовсім протилежний жест: підняв мені козирка з очей.

— Ви залишаєтесь тут. Самі. Правда, Нонка теж може лишитись. Нічого страшного, якщо гестапівці застануть у ліжку німецького офіцера з такою вродливою жінкою. Як ви гадаєте, Нонко?

— У пана Прохазки не буває жінок. Він занадто старий і занадто закоханий у свою Ружену, — всміхнулася Нонка. — Краще хай пан Прохазка лишається тут сам.

— Що ж, можете роздягатися, брати «Майн кампф» і читати в ліжку. Пан Прохазка чех, але видає себе за судетського німця і любить читати перед сном «Майн кампф»... Після облави ми повернемось... — Подумавши, додав: — А може, й ні... Коли не повернемось, то я раджу вам сьогодні ж уночі залишити місто. Якщо появиться пан Прохазка, то пароль дуже простий: «Червоний оркестр». Так називають нас німці... Не забудете?

Здихавшись їх, «пан Прохазка» роздягся, акуратно склав на стільці уніформу, взяв з етажерки «Майн кампф», видану в Мюнхені 1935 року, і вгніздився в залізне ліжко. Через кілька сторінок зі мною трапилось те, що траплялося в таких випадках з паном Прохазкою. Я заснув, очевидно, з усмішкою

на устах, бо дуже хотілося мені бути схожим уві сні на справжнього пана Прохазку. Потім хтось приходив, хтось поїв цвітну капусту пана Прохазки, підсмажену на лев'ї, хтось грав на інструменті — лише потім я догадувався, що це міг бути сам пан Прохазка, якому не терпілось побачити живого підполковника Шиманського.

Мені сподобалося бути паном Прохазкою, але коли б це не тривало так довго. До того ж справжній Прохазка зовсім не подумав про мене, виїв із консервної банки всю цвітну капусту, і я залишився тепер ні при чім, хоча й належав до тих людей, які після нервових потрясінь люблять поїсти. Тому не так з допитливості, як із необхідності, я взявся вивчати кімнату пана Прохазки на предмет виявлення в ній хоч якого-небудь провіанту. Скоро переконався, що в цьому відношенні житло пана Прохазки дуже нагадувало лавку Македона. Це була величезна кімната, заставлена старовинними напівзотлілими меблями. Пан Прохазка нічого не переставляв у ній на свій смак і лад. Він примирився або ж мусив примиритися з колишнім розташуванням меблів, більше не здатних до скільки-небудь серйозного переміщення, за винятком хіба залізного ліжка, яке було на маленьких коліщатках і могло кочувати в будь-яку частину світу. У миснику пана Прохавки замість чого-небудь їстівного виявилось кілька старовинних російських видань, серед них дореволюційне видання про походи князя Баратинського на Кавказ. Я перегорнув декілька сторінок, сподіваючись знайти портрет князя, але не-

нароком натрапив на місце, обкреслене олівцем. Йшлося про суд Шаміля над своєю матір'ю. Мати вмовляла Шаміля, поки не пізно, припинити опір, здатися добровільно. Син вважав це зрадою, присудив матері сто нагаїв, що означало покарання на смерть. Але коли нагаювання мало початись, Шаміль став замість матері і наказав джигітам сікти його самого. Мати стояла поруч, вона вистраждала цю страшну кару і більше не спонукала сина до капітуляції...

Одначе наші підпільники постачають пана Прохазку доброю літературою. Але було б ще краще, якби в миснику пана Прохазки водились хоч які-небудь їстівні цінності. Тут я згадав, що справжні революціонери здебільшого ходять голодні, і знову забрався в ліжку, бо щомиті могли надійти німці й застати пана Прохазку не за читанням «Майн кампф», а це могло б примусити їх перевірити пана Прохазку документально. І хоч при мені були його документи, але така розбіжність у роках робила їх непридатними для випадку серйозного. Тому краще лежати в ліжку, читати «Майн кампф» і надіятись хіба що на маленькі залізні коліщата, на яких можна податися вільно в будь-яку частину світу...

Ще в юнацькі роки, тобто зовсім недавно, я мріяв побувати в трьох місцях світу: на озері Байкал, де збирався покуштувати омуля; в Африці, на озері Вікторія, біля знаменитого водопадку; і в Парижі, в музеї імпресіоністів, біля картини Мане «Сніданок на траві». Після цього я вже міг би помирати зі спокійною совістю. Маючи досить часу, ліж-

ко на коліщатках і не потребуючи віз, яких я ніколи не зможу одержати за інших обставин, я безперешкодно віддався тим заповітним мандрівкам і, може, не повертався б з них ціле життя до цього старовинного протлілого дому, коли б не настав мій смертний час. Крізь шум водопаду я почув, як біля під'їзду зупинилась машина, як хтось вийшов із неї й побіг по скрипучих східцях сюди.

Немає нічого мерзеннішого за «Майн кампф». По-перше, не рідною мовою і дідько її втне, по-друге, люди, які читали її, можуть вбити тебе вже за те, що ти заснув над нею. Тому я почав бубоніти по-їхньому так завзято, що не почув, як відчинилися двері й до кімнати зайшов німецький полковник. Він одразу відрекомендувався:

— Полковник фон Ульмен з відомства Тодта.

Дивно чути рідну мову з уст німецького полковника. Це зразу надало мені елементарності:

— Черговий по станції пан Прохазка.

— Тут усе спокійно?

Я скрикнув. Це був Македон. Я впізнав його по усмішці, по золотому зубу, який заблищав у кутику рта. В одній руці він тримав полковничий портфель, жовтий, величезний, з кількома замками, у другій — звичайний телячий ранець з двома шлейками. Обережно поставив ранець на підлогу і взявся похапцем відкривати портфель.

— Тобі ніколи не доводилось бути в ад'ютантах?

— Не доводилось.

— Сьогодні доведеться. Це не так важко.

Треба вміти вітатися по-їхньому і ще вміти мовчати. Одне необережне слово може все зіпсувати. Ти як по-їхньому? Сильно?

— Знаю — хенде хох!

— Цілком досить,— посміхнувся Македон. — Ад'ютанти мусять бути мовчазні. Спробуй вдягтися в оцю шкіру, я погляну на тебе.

Він розгорнув портфель і з неприхованою огидою почав викидати звітлія на підлогу уніформу молодшого офіцера СД. В кімнаті запахло невідомим мені чоловіком, власником уніформи. І тільки чоботи приємно відгонили свіжою бланковою шкірою, наче їх щойно принесено з ярмарку. Поки я одягався, Македон поглянцював сукнинкою свої височенні полковничі халяви, поправив кобуру з вальтером, щось заховав під кришку фортепіано, поклав у мисник «Майн кампф». Відтак доскіпливо оглянув мене в напівтемряві, здається, лишився задоволений моїм виглядом. Присівши за християнським звичаєм, ми тим самим подякували цьому дому і вийшли на вулицю.

Місто провалювалось у сутінки — в ньому починалась комендантська година...

ВІЛЬГЕЛЬМ ТЕЛЛЬ

Прекрасно бути ад'ютантом у такого чоловіка, як Македон. Ідеш собі позаду, за два кроки від нього, він недбало відповідає на привітання менших чинів, а ти собі, як за кам'яною стіною — не мусиш дивитися їм у вічі, не мусиш кричати оте противне «хайль!».

Тому, кого ніколи не поважав, хоча ті, що ходять по одній вулиці з нами, зробили із нього собі бога. Я думав чомусь про те, що всі боги мусили б мати це на увазі: наскільки вони боги для одних, саме настільки вони ненависні для інших, тому звичайна людина їм ніколи не мала б заздрити. Якщо була людина, котрій я заздрив у ці хвилини, то це Македон, котрий не поспішав назвати свого справжнього імені, але перед котрим ще не раз тремтітимуть боги, що їх вітають зараз таким граціозним піднесенням руки. Мушу сказати, що Македон це умів робити краще від них, навіть у тому жесті умів зберігати свою незалежність і вмів кидати їм те «хайль!» під самі ноги, недбало й лукаво, зі зверхністю людини над ідолом. Він ступав у своїх чоботях не так твердо, як вони, не так випинав груди, він умів зберігати ту гідність, котрої у них не стало ще в той день, коли вони вигадали собі свого пана бога, що привів їх у це місто.

Македон ішов з такою вільністю, наче він справді належав до відомства Тодта, наче справді керував мостобудівельною фірмою «Йоганн Кюнц» і наче доля цих людей залежить від того, наскільки справно він буде наводити для них свої мости. Ішов полковник фон Ульмен, заслужений і нагороджений, ішов нащадок баронів Ульменів з Пруссії, і вся ця мізерія — фельдфебелі, гауптмани, майори — мусила віддавати йому честь, бо він міг зупинити будь-якого з них і спровадити на гауптвахту. Вагомість, сановитість його особи підкреслював я, його незугарний ад'ютант-лейтенант, напівнімець, напівполяк, ро-

дом з Померанії, син мельника, спадкоємець водяного млина, старший у сім'ї, недолюбий офіцерик. З усього видно, недоумок, може дослужитись до старшого лейтенанта, а може й ні. Зовнішній світ, в якому переважала сіро-зелена барва, здавався мені надто неприродним, надто згубним для моїх очей, звиклих до чорного степу, до Чорного лісу, до чорної одежі, до чорного часу, і ті видразні, вимиті, начищені до блиску обличчя, очі, гудзики й чоботи щасливих лейтенантиків, що траплялися нам назустріч і виявляли свою незвичайну вимуштруваність Македону, тобто полковнику фон Ульмену, — ті лейтенантики, зовсім молодесенькі, здавалися мені ще убогішими за мене, бездумними, безмозклими ходячими апаратами з іншої планети. Пройдуть цілі віки, перш ніж вони стануть фельдмаршалами, я ж ані гадки не мав про підвищення, про нагороди, про повернення в свою Померанію, мені навіть було смішно, що я є спадкоємець великого водяного млина на верхній Віслі. Я незугарно чвалав за два кроки від свого пана, од моєї одежі йшов запах іншого чоловіка, дуже щеміли мені ноги в підйомі — нам, слов'янам, завжди тісно в німецьких чоботях. Не може бути, аби той млин на Віслі був такий гарний, такий зелений і такий великий, триповерховий млин, як наш млин на Південному Бузі. Ще хлопчиком я любив вилазити на третій поверх того млина й дивитися вниз — на помолів, що збиралися сюди з усього Побужжя, співали чудових пісень ночами, поки запилені мірошники питлювали їхню пше- ницю.

Македон зупинився, зиркнув на мене, показав очима на мою кобуру, котра зсунулась і була зовсім не на місці, потім буркнув мені по-німецьки, і ми повернули на площу, до шибениць, де стояв підстаркуватий їхній солдат «во фронт». Стояв на чатах.

Шибениці охороняються так само, як і держави, бо вони є їх недоторканою власністю. Цьому старому солдату, може б, стергти щось вартіше в своєму житті, а він мусить чатувати цю одноногу, одноплечу й одноруку шибеницю, аби хтось не прийшов сюди з сокирою і не звалив її передчасно. Обличчя у солдата сіре, довге, іконне, проїнялось повагою до мого пана і водночас, як мені видалось, співчуттям до мене,— у солдата, мабуть, десь є син, лейтенант, він побатьківськи похитав головою, побачивши, як незграбно лежить на мені одяг. Фон Ульмен нічого не запитував солдата, він дивився на повішеного. Це був молодий, звитяжний і на шибениці чоловік, з красивим русявим чубом, з неголеним обличчям, у білій вишиваній сорочці, босий, один з арештантів гестапо. На шиї висіла дощечка, на якій було написано готикою:

«Підполковник Шиманський».

Македон боляче осміхнувся. Він, мабуть, упізнав повішеного.

Солдат теж усміхнувся, щоб не здаватись занадто оригінальним.

— Schimanski? — перепитав Македон.

— Ja, ja, Schimanski, — відповів солдат.

— Partisan?

— O, grosse Partisan!

Остання сльоза залишила слід на обличчі

повішеного. Македон начебто втер її на своєму обличчі, потім вийняв пачку сигарет, почастивав солдата, закурив сам і рушив далі, до своєї лавки, повз будинок гебітскомісаріату.

— Такого гарного хлопця повісили.

— Ви його знали?

— Знав... Кремень. Нікого не виказав...

Я тільки тепер пригадав, що в того хлопця руки були в мазуті, чорні, засмальцьовані. Він, мабуть, працював у депо і теж підсипав піску або стружок у бабіт, і від того спалахували вагони в дорозі. А може, він вигдав собі якусь іншу операцію, ще більш витончену і смертельну для них. Може, вкладав у котли саморобні міни, і паровози вибухали, ледь залишивши станцію. Такі чорні майстрові руки могли вигадати що завгодно...

Біля гебітскомісаріату стояло кілька чорних лімузинів, у них куняли солдати-водії, чекаючи господарів. Годину тому один з тих лімузинів привіз Македона на нашу вулицю. Здається, отой «опель». Зараз водій «опеля» не звернув на мого шефа жодної уваги. Пан Ульмен, між іншим, теж пройшов з цілковитою байдужістю повз «свій» лімузин. Йому хочеться зараз прогулятися пішки по місту, фон Ульмен рідко ходить пішки.

Коли ми досягли лавки Македона, то я не повірив своїм очам. Лавка виявилась вщент розгромленою. Двері були висаджені і теліпались на одному завісі від найменших подихів вітру, вікоңце вирване «з м'ясом» і викинуте на саму вулицю, перед лавкою валялися речі, що за певних обставин могли б

бути продані: старі примуси, карбідки, ро-
гожані плетенки, шлеї, оброті, цепки.

Македон, мабуть, доклав багато зусиль,
щоб зібрати те все, надати своїй лавці уні-
версального вигляду. Серед розкиданого това-
ру вражала велика кількість саморобних
дитячих пугачів, наче ними Македон зби-
рався озброїти всіх дітей світу. Зараз цей
чоловік вразив мене тим, що не звернув на
лавку ніякісінької уваги, наче й справді не
мав до неї раніше ніякого діла. Він почував
себе полковником Ульмсом, мав тепер інші
турботи і сказав лише два слова на свою
стару адресу:

— А лавка була справжня...

Тепер мені важко уявити Македона без
лавки, яка виручила, мабуть, не тільки мене
в критичні хвилини. Вона не давала Маке-
дону ніяких прибутків, хоча й коштувала
йому неабияких нервів. Але вона не могла
занадто довго служити тій справі, задля якої
її було засновано. Лавка залишила певну
печатку на жестах, посмішці і навіть поставі
Македона. Вона привчила його складати руки
на грудях у довгому очікуванні покупців;
привчила найлюб'язніше всміхатися всім,
хто переступав її поріг в надії придбати щось
дуже потрібне (у війну купують лише вкрай
необхідні речі); лавка привчила до звичок і
жестів, яких він не скоро позбудеться.

Я востаннє озирнувся на руїни, чого не
дозволив собі Македон. І лише тепер помітив
юрбу хлопчиків по той бік лавки. Вони були
озброєні пугачами і пильнували за нами. Чого
доброго, могли б навіть напасти на нас, ко-
ли б ми проходили повз лавку трохи пізніше.

Це був би найбільший парадокс у підпільній роботі Македона. Я сказав Македону про це своє припущення. Він озирнувся:

— Ніколи не думав, що я зможу озброїти таку гвардію. Як тільки стемніє, вони повизбирають усі пугачі, а потім німці будуть розстрілювати бідних хлопчиків за незаконне зберігання зброї. Я постою, а ти вернись і прожени хлопчиків.

Досить мені було зробити кілька кроків у їхній бік, як хлопчики кинулись геть від лавки і зникли в руїнах. З ними не було мого маревного героя, йому заборонено товаришувати з хлопчиками...

Піднімаємось на освітлений міст.

Тепер я почуваю себе приблизно так, як у дитинстві, коли вперше йшов цим мостом, тримаючись за батькову руку. Кортіло і зараз узятись за руку Македона. Але він ступав так глухо, сказати б, навіть нахабно, що я мусив абстрагуватись від його особи і почувати себе ад'ютантом, якому велено прусським етикетом іти на два кроки позаду.

З мосту станція наче виснилась уві сні, в перших сутінках сновигали потворно довгі ешелони, маневрові паровози, наче збившись з дороги, снували від одних стрілок до інших, для когось нагально звільнялись путі через усе громіздке, безладно захарашчене нутро станції, гудки на диспетчерських перегукувались призивно, уривчасто — лихоманили кондукторів, стрілочників і машиністів, які полюбляють помотати нерви з диспетчерських служб.

Македон кахикнув, помітивши з мосту

вільний шлях через усю станцію. Пройде дуже важливий ешелон, який тут не зупиниться, навіжено помчить далі. Не так давно через цю станцію вже проїздив особистий поїзд Гітлера. Він пролетів вихором і не зупинився ані на мить. Якщо Македон затримається на мосту, тоді мені легко здогадатися, чому такий важкий його саквояз, який мені доводиться нести. Там можуть бути бомби. Ось дядько Македон зупиняється, але від того ранець з телячої шкіри не легшає. Я чую, як він муляє мені спину. Вартовий на мосту щось шепнув Македону. У відповідь не було сказано жодного слова. І знову ж таки ранець не став легшим, а важчим, наче в ньому покладено очі того німця, сірі, олов'яні, важкі очі, які не стали іншими від того, що прислужилися Македону. Ми буваємо несправедливими навіть тоді, коли для цього нема жодних підстав.

Через кілька хвилин ми опинилися біля вокзалу. Спалахнули вогні на коліях, у диспетчерських будках, на семафорах. На пероні тіснява — військові, залізничники, поранені. Звідкілясь долинала музика. Македон почав пробиватись до неї. Стояло під парами кілька ешелонів. Третім од перону був ешелон з нашими полоненими, крізь сітку колючого дроту дивилося безліч вогнених виснажених очей без облич, без голосу, без стогону — самі очі, очі й очі, тривожні, палаючі, виривали душу і серце.

— Наші, — шепнув я Македону.

Він відповів суворим поглядом. Але коли ешелон рушив, він теж дивився йому вслід з неприхованим болем. Повезли в заградова-

них вікнах очі, і лише великий костистий кулак погрожував нам в одному з вікон. Македон якусь мить зносив ту погрозу, відтак склав свого кулака, як складали його колись німецькі робітники — Rot Front, людина у вікні була явно здивована тим жестом, припинила свої погрози. Колеса вистукували сумно-пресумно під тим ешелоном, сказати б, якимось фатально, і тільки ще білі заношені сорочки де-не-де миготіли холодними уламками надії на повернення. А потім безвість...

Потім останній вогник, хворобливий, хисткий... А потім безвість...

Аж як гупнув семафор на виїзді, Македон скинув із себе печаль і знову став своїм серед своїх — фон Ульменом, сповнений почуття власної гідності, тієї безпрецедентної гідності, яка примушує ад'ютанта іти за своїм предводителем на страшну музику бою. Бо й справді, та музика, до котрої ми пробивались, вчувалась мені музикою бою. То був Бах чи Бетховен, записаний на пластинку, один з тих геніїв мав піднімати настрої на цій зупинці, мав нагадувати німцям, що вони є німці, що ця станція однині належить їм навечно і вони можуть вільно помирати під музику своїх стомлених геніїв.

Таки було щось справді велике у тому вокзальному гомоні завойовників, у галасі, перемішаному з музикою, у скреготі ешелонів, які прибували стомлені й відчальювали неохоче, у снуванні поранених та п'яних оргіях збожеволілих на війні. Вокзал скидався на великий вертеп, в якому все перемішалось, перебовталось, переворогувало, —

ті, що їхали на захід, насміхалися з тих, що поспішали на схід, дивувалися з їхньої необізнаності, самовпевненості, з їхньої чудернацької пихи. Тут хапалися за барки, погрозували один одному зброєю, цілувалися, плакали, проклинали, клялися, а над усім тим лунала музика, воліючи цей народ зробити безсмертним. Зробити вічним мого шляхетного пана Ульмена, що нарешті привів мене до велетенського круглого вокзального ресторану, звідки, власне, й лунала музика. Тепер я бачив, що ми загубились, що ми нічого не важимо у цьому содомі, ми всього-на-всього ті маленькі істоти третього рейху, загнані сюди вихором війни, як і всі інші, з необхідності напиться перед смертю бургундського чи баварського пива, зробленого з найкращих у світі сортів ячменю «Анна Леосдорфська». Македон сказав, що на Україні теж росте «Анна Леосдорфська». Я не мав таких знань ні в пиві, ні в землеробстві, як пан Ульмен, але чомусь сподобалась сама назва ячменю: «Анна Леосдорфська!»

Ми зайняли вільний столик посеред залу. Це був не лише своєрідний конспіративний маневр, але й певною мірою необхідність. Поруч сиділи два генерали й полковник, вони про щось сперечались, Македон з гідністю уклонився їм перш ніж сісти, потім, коли сів, зняв свого яструбиного кашкета, хоч міг би цього й не робити, оскільки цього не зробили наші сусіди. Він був слов'янин, і плювати йому на германців, котрі забігли сюди з ешелону. Як потім мені стало відомо, він появлявся на цій станції не вперше, попивав собі пиво й дослухався до розмов за столами.

Він «приїздив» сам, без ад'ютанта і дуже часто проникав у саму гущу вищих німецьких офіцерів. Фронтові офіцери йому завжди заздрили, коли він називав свою мостобудівну фірму «Йоганн Кюнц», фірму фіктивну, вигадану, проте досить розгалужену по всій Україні. Вдалі відвідини Македон закінчував фразою: «Завтра вилітаю до Тодта», і люди з його компанії зразу давали йому свої адреси, а дехто навіть передавав листи. Саме тут він натрапив на Августа Віцента, після чого той невдовзі зник безслідно; тут познайомився з багатьма людьми, в тому числі і з німцем, що стоїть на мосту. Македон мав такі зв'язки з фатерляндом, мав такі рідкісні адреси, яким позаздрила б будь-яка розвідка світу. Довірені листи він доставляв з акуратністю справжнього німця, але не власноручно, а військовою поштою. Полковник ніколи не збирався бувати в Кобленці, де жила фрау Ульмен з двома близнятами, хлопчиком і дівчинкою, але так захоплено вмів розповідати про Кобленц, про бомбардування воєнних заводів, що сам хапався за голову і шепотів молитви за спасіння вигаданої Луїзи Ульмен.

Зараз наші сусіди часто називали ім'я старого вояки Рундштедта, вони були, мабуть, з його групи військ, але Македон зовні не виявляв ніякого інтересу до їхніх розмов. Він чекав пива.

Коли людина підслуховує, вона мусить кудись подіти свої очі. Полковник розглядав велетенську залу з такою увагою, наче він потрапив сюди вперше. Купол справді був грандіозний, розписаний кількома копіями

з відомих художників, але Македон уже знав кожного павука під тим куполом. Ось і зараз білий павук, який привільно проживав собі між ведмедами Шишкіна, пережив там усі бомбардування й канонади, опускався по ниточці вниз на веселу компанію німців за крайнім столиком. Македон мисленно називав того павука «Герінгом», бо він і справді чимсь нагадував рейхсмаршала Герінга, коли той одягався в білий костюм, оздоблений нагородами. «Герінг» повис на одній ніжці, закрутився дзигною, він був надто важкий, щоб знову побігти нагору, завмер на якусь мить і впав на підлогу. Високий німець притупнув на нього ногою, «Герінг» зіщулився, вибрав собі напрямок і кинувся бігти через увесь зал до нашого столу. Македон вибухнув таким сміхом, що мимоволі звернув на себе увагу. За сусіднім столом притихли генерали, а «Герінг», наляканий сміхом, круто повернув в інший бік, до буфету. Там стояв молоденький німець, зовсім хлоп'я, він, мабуть, уперше побачив такого велетенського павука, не втримався від спокуси заволодіти ним, показати вищим чинам своє геройство і кинувся назустріч «Герінгу». Але той не простак, він зробив блискавичний розворот від свого переслідувача і знову помандрував через увесь зал. Це вже був виклик для великого воїнства, поважні чини посхоплювались зі своїх місць і зчинили такий гвалт і регіт, таку метушню, що з кухні вибіг переляканий на смерть шеф-повар, а з перону влетів комендантський патруль. «Герінг» опинився в оточенні сотень чобіт, припав до кам'яної підлоги, тепер усім було видно, як

важко він дихав. І все ж ніхто не наважувався зачепити «рейхсмаршала». Він був надто страшний на вигляд, надто бундючний, щоб дозволити воїнству взяти себе голими руками. Більше того, він кинувся в атаку, вирвався з оточення і зник. Усі забули про капосного павука, але тепер про нього вирішив нагадати Македон.

— Ви бачите жінку в кутку?

— Ні, я знову бачу «Герінга».

— Вона весь час стежить за нами...

— Нехай...

Мій полковник показав мені на нішу під стелею. Там сидів не хто інший, як «Герінг» у своєму мереживі, яким похитував вітерець з розчинених вікон. З нами туди ж почала дивитися жінка з кутка, потім генерали, а вже за ними всі. Тепер для них павук був недосяжний. Але велике воїнство не могло потерпіти такої наруги над собою. Хтось вистрілив першим, потім зчинилася безладна пальба по павуку, на яку той не зважав аніскільки, погойдувався собі в своїх сітях. Коли вщух регіт над стрільцями, мій полковник, відпивши пива, спокійно вийняв вальтера, прицілився на очах у всіх і вистрілив в абсолютній тиші. Посипалась штукатурка, а далі «Герінг» упав на білу підлогу, майже посеред залу. І тут зчинилося щось неймовірне.

— Вільгельм Телль! Вільгельм Телль!

— Браво Вільгельму Теллю! Браво!

Найзапальніші кинулись вітати полковника, який просто був тверезішим за інших стрільців. Кожен біг до нього зі своїм кухлем і вважав за честь для себе цокнутись з ним,

потиснути героєві руку. Навіть поважні генерали зробили йому шанобливий жєст. Вільгельм Телль тим часом поводився так, наче не трапилось нічого особливого; він спокійнісінько вклав зарядженого вальтера в кобуру, не застебнувши її, ані не взявши револьвер на запобіжник. Знову одпив пива, не маючи гадки, яка несподіванка чекає на нього. В кінці залу підвівся сп'янілий німчик, який уявив себе сином Вільгельма Телля, і вигукнув:

— Алло! Вігельм Телль! Бітте!

Гордо поставив чарку на самій маківці.

Кроків тридцять, а може, і всі сорок, відділяли «батька» від «сина». Публіка примовкла, збагнувши, що мусить статись зараз. Лише Вільгельм Телль журно всміхнувся, як справжній батько. Там він стріляв, напевне знаючи, що павука скине хвилию. Там він стріляв ще не просто в павука, а в «Герінга», що не одне і те саме. Тут же він мав справу з названим сином. Спокійно вийняв свого вальтера. І дивна річ, поки він цілився, всі погляди збіглись на синові, на кришталевій чарці, наповненій вщєрть червоним вином. Та коли вже мав пролунати постріл, син не витримав, шмигнув під столик, лунко розбилася чарка на підлозі, а замість пострілу вибухнув регіт. Вільгельм Телль невдоволено похитав головою, заховав зброю.

Наче на той регіт з'явилася Нонка. Вона вийшла з суточок, вірніше, виїхала зі своїм ресторанним возиком і, мандруючи від столика до столика, збирала порожній посуд: гальби, полумиски, виделки, ножі, брудні серветки. Нонка була незвичайна у білому

гаптованому начіпку над чолом, у такому ж білому фартушку, який міцно охоплював її стан. Вона вислуховувала безліч компліментів, мусила зносити на собі хтиві погляди, мусила відповідати дотепами на солдатські грубощі, не хотілося навіть вірити, що в цьому залі посудницею працює така вродлива, ніжна жінка, дружина Сашка Бевза, якого повісили німці. Я міг почувати себе спокійно: Нонка ніколи не зможе догадатись про мою присутність. Я навіть мав у тому певне задоволення — вище задоволення конспіратора в тому, що тебе не впізнають. Але мені дуже хотілося бачити, чи впізнає Нонка Македона, який не звертав на неї ніякої уваги, відсьорбував собі пиво, пальцем у дорогій обручці галантно обтирав куточки вуст та все ще блукав поглядом по стінах. Він чуввав себе героєм, може, в цю годину найбільшим героєм третього рейху, молоді офіцерки все ще позирали на нього з заздрістю, а на підлозі лежав «рейхсмаршал Герінг», як неспростований доказ точного ока пана полковника.

Нонка підкотила свого возика до нашого столу. Взяла мою порожню гальбу, навіть не зиркнувши на мене. Кинула до загалу наші ножі й виделки. Зачекала якусь мить, щоб мій сусід допив своє пиво.

— Haben sie Zigaretten?

— Vifiel?

— Ein,— показав Македон палець, потім дістав пфеніг з невеличкого пуляресика.

Нонка вийняла з пачки, яку тримала в кишенці фартушка, одну сигарету і вручила дядькові Македону, забравши пфеніг.

— «Ага, не впізнала»,— в першу мить подумав я.

Але як тільки Македон узяв сигарету і креснув запальничкою, я побачив на сигареті кілька цифр, наведених олівцем: 2205. Тепер «Вільгельм Телль» забув про свій подвиг і навіть про баварське пиво, захопився вчитуванням того номера на тліючій сигареті. Вже зотліла п'ятірка, потім нуль, потім почало пекти пальці, але він все ще не кидав сигарету. Я міг догадуватись, що то могло означати.

Нонка покотила свого возика далі, між столиками.

Тим часом знадвору долинув гуркіт нового ешелону.

«Знову танки»,— подумав я, уявляючи, як той ешелон ітиме під мостом і як німець на мосту буде молитовно засвідчувати їх кількість.

Ешелон озивався під куполом усе грізніше, здригалоя порване павутиння — царство «Герінга», влягався сміх за столиками, зникла Нонка.

Гуркіт прийшов не з того боку, що ешелон. Гуркіт прийшов з заходу, а ешелон зі сходу. Він зупинився без скреготу, без брязкоту, хоча й досить раптово. І в ту ж мить на пероні зчинився лемент:

— Фюрер! Фюрер! Віва фюрер! Віва фюрер!

— Герман! Герман! — так називали Герінга.

— Йодль! Голова Йодля! — лунав бравий голос.

У залі заметушилися, хтось зопалу пере-

кинув столика, кілька гальб упало на підлогу, потекло пиво, юрба кинулась до дверей, до вікон. Тільки Македон тримався з гідністю, він чи не останній встав з-за столика, показав мені на рюкзак, і ми теж почали пробиватися на перон. Тут Македон запрацював своїми довжелезними руками досить безцеремонно, схопив за комір одного з генералів, нашого сусіда, і відкинув його геть, од дверей, забитих озвірілою офіцернею. Я чув, як генерал уп'явся у мій кітель, гадаючи, мабуть, що ту наругу над ним заподіяв я.

Поки ми вибиралися на перон, поїзд рушив. Це був особистий поїзд Гітлера, з кількох зелених класних вагонів з жовтими фіранками та з двох броньованих площадок, на яких стояли спарені кулемети і гармати. На платформах нудьгувала обслуга. Гармати й кулемети були розчохлені, всі номери стояли на своїх місцях, хоч ще ніхто ніколи не нападав на цей поїзд ані з повітря, ані з суші.

Ми застали на пероні зворушену юрбу й останній вагон, на тамбурі якого стояло два вартових з автоматами. Десь у середньому вікні на мить з'явилася голова Гітлера, потім рука, якою він прощався з притихлим враженим пероном. Я глянув на вокзальний годинник. Було 22.04.

Македон зняв кашкета і почухав потилицю. Застебнув кобуру і пішов до будки, де чистять чоботи. Іранця, який чистив тут чоботи, очевидно, комендатура спровадила з перону. Македон зиркнув на будку і вилаявся. Я розумів, що справа не в чоботях. Він звірив свій годинник, той ішов точно по-вокзаль-

ному. Комендант поїзда викрав у людства одну хвилину. Македон, мабуть, готувався до неї не один день, як готувався колись Вільгельм Телль до свого знаменитого пострілу.

О 22.07 підійшов поїзд Харків-Бреслау. Його зустрів пан Прохазка в червоному кашкеті, з явним розчаруванням на обличчі. Втік Гітлер. Якщо пана Прохазку не обманюють довіреніші особи на цій станції, то ми мали наздогнати Гітлера в районі Вінниці. Звідтіля він виїздить на свої прогулянки по Україні й іноді забирається досить далеко.

КАТАСТРОФА

Опинившись у м'якому купе, я з приємністю, гідною патріота, мимоволі згадав про наші добрі довоєнні поїзди, в котрих не пахло парфумами Європи, але й не було тієї брутальної розв'язності, яку я побачив тут. На крузі сидів німець, наче царьок на троні, тоді як інший його товариш голився біля дзеркала й мугикав пісеньку. В черзі стояло ще кілька напівроздягнених офіцерів у підтяжках, з рушниками через плече. Один, з червоним рушником навколо шиї, посилав комусь у вікно поцілунки рукою. Йому, мабуть, відповідали з перону, бо скоро вся черга роздягнених волохатих мужчин згрупувалася біля вікон і дружно галасувала. Об'єктом їхньої уваги були німкені з цього ж поїзда, що вийшли прогулятися на пероні.

Македон почував себе в цьому ворожому поїзді так вільно, невимушено, спокійно, наче

зараз нема ніякої війни, ніяких небезпек і я супроводжую свого метра не в ніч, повну несподіванок, а кудись у Крим чи на Мінеральні. Води. У якого солдата не здригнеться серце, коли услід за ним до вагона входять гестапівці з величезним псом й займають купе поруч. До того ж собака чомусь лизнула мені руку й пильно, лукаво глянув у вічі. Я мабуть, зблід, розгубився, Македон тільки посміхнувся мені багатозначно.

Коли ми всілися й зачинили за собою двері, Македон поплескав мене по плечу, для того, звичайно, щоб підбадьорити. Я подумав, що справжній барон Ульмен не міг би цього зробити так безпосередньо, по-дядьківськи. А потім переконався, що то він лише намагався бути зовні спокійним. На його красивому з горбинкою носі незабаром виступили крапельки, почувалася тривога і в його сірих очах.

Тепер хотілося одного: аби швидше рушав поїзд.

Македон нервово застукав своїми музикальними пальцями по столику. Що він вистукував? Якийсь марш чи «Катюшу» — я так і не зміг збагнути. Мені раптом захотілося сказати йому щось приємне. Буває такий збіг обставин, коли й найсуворіші люди стають сентиментальні. Поїзд стоїть, у сусідньому купе гестапівці з сищиком, на пероні, мабуть, нишпорить жінка, од якої ми втекли в це м'яке купе. Але поруч Македон! І тут я дав волю почуттям, що переповнювали мене.

— Ви мені дуже подобаєтесь, пане Ульмен.

— Не забувайте, що ви мій ад'ютант,—
насупився Ульмен.

— Мені подобається ваша зухвалість,
полковник.

— Мені теж.

— Я згоден їхати з вами хоч на край'
світу.

— Ми ще можемо нікуди не поїхати,
якщо ця хитра бестія помітила, куди ми
зникли з перону.

Нараз у коридорі почулися жіночі кроки.
Македон умовк, байдуже відкинувся на
спинку дивана.

Ось кроки притихли біля одного, потім
біля другого купе й нарешті проти нашого.
У прочинені двері заглянуло знайоме об-
личчя.

Очевидно, впізнавши нас, воно дещо зні-
тилось, відсахнулося. Але тут Македон ки-
нувся на порятунок:

— Прошу, прошу! — мовив по-німецьки.—
Нас тільки двоє. Заходьте, фрау.— І він
галантно додав: — Коли захочете зостатись
лише в моєму товаристві, то я можу спровади-
ти ад'ютанта. Тут, здається, є вагон для
нижніх чинів.

— А! Вільгельм Телль! — звела догори
брови жінка.— Я дуже вам вдячна. Поїзд
справді набитий, як бочка ісландськими осе-
ледцями. Я довго не могла знайти вільного
місця.— Вона зиркнула на мене.— Ваш ад'ю-
тант мені не заважатиме...

В подяку за те я послужливо взяв од неї
жовту шкіряну валізу з безліччю блискавок,
виважив нагору, а фрау тим часом зняла свій
дорожній плащ, дістала хустиночку з риди-

кюля незвичайного кольору, може, з людської шкіри, і, влаштувавшись біля вікна, почала стирати з обличчя станційну пилку, якої, принаймні, я не помітив. Потім дістала маленьке люстерко, червону пудреницю з оксамиту і взялась обсипати себе чимсь приємним, напрочуд-пахучим, — навіть не вірилось, що то звичайна пудра. Потім підвела уста, поправила зачіску — ця німкеня почувала себе в нашому купе, наче в своїй спальні де-небудь в Берліні, на Фрідріхштрасе.

Склавши свої парфуми, вона відвела занавіску на вікні і сказала досить необізнано:

— Яка велика станція. Ніколи не думала, що в них бувають отакі величезні станції.

— Ви вечеряли, фрау?

— Ні, я хотіла повечеряти, але боялась відстати від поїзда. Тепер нема нічого певного. Ніхто не знає, скільки стоїть цей поїзд.

— Кілька хвилин за розписом. Але в цій країні ми втратили свою пунктуальність. Боюсь, що за цим ми можемо втратити все, — зітхнув фон Ульмен.

Німкеня зіркнула на нього досить неохвально.

— А може, нас погубила пунктуальність, пане полковник?

— Фрау не позбавлена здорового глузду. Але цим нехай займається доктор Геббельс.

— Віллі, приготуй нам вечерю, — наказав Ульмен.

Поки я готував для них вечерю, вони встигли познайомитись. Німкеня назвала себе вдовою знаменитого танкового генерала Опенгейма, величини, нібито рівної Гудеріану чи Готу. Відсьорбнувши з чарочки доб-

рого іспанського рому, вдова Опенгейм помітно зашарілась, красиві шнурочки брів у неї піднялись дугою, великі карі очі заіскрилися чимсь жіночим, приємним. Мушу сказати, що при всій моїй тодішній ворожості до німців ця німкеня мені сподобалась. Власне, вона сподобалась мені ще там, у ресторані, оскільки я не зразу збагнув, яку небезпеку для нас являє собою ця гарненька жінка. Я чув раніше, ще до війни, що розвідницями бувають лише вродливі жінки. І все ж мусив зараз мовчати, не лише тому, що був ад'ютантом фон Ульмена, а просто боявся встрявати в їхню розмову зі своїм куцим словником. До того ж я ніколи не пив такого королівського рому. За кожною чарочкою все виразніше уявлялись мені великі іспанські конквістадори, а вдова Опенгейм ставала дедалі чарівніша.

Вона сказала, що повертається з-під Орла. Вона ніколи не думала, що ця Росія така безмежна і ще така сильна, досі вважала, що Росії як такої вже нема, вірила фюреру, що війна закінчиться скоро, її чоловік, знаменитий танковий генерал Опенгейм, ще в перший рік уподобав собі місце в Криму, на березі Чорного моря, де після війни вони мали збудувати собі розкішну віллу. Фрау Опенгейм дуже не терпілося побачити те місце на власні очі, власноручно посадити бузкову алею од вілли до моря, вже навіть мала проект того невеличкого приморського маєтку. І ось зараз усе те кануло у вічність, вона більше ніколи, не хоче бувати в цій країні, ледве вибралась з-під Орла, де бачила фантастичне побоїсько.

Я не все розумів у їхній мові, але міг догадуватись по окремих словах, що фрау Опенгейм однині не вірить ані господу богу, якому вона ретельно молилась за чоловіка, ані фюреру, який чимсь прогнівив свою форту. Ще мить, і вона заридала б у відчаї, коли б Македон не догадався підлити їй рому.

— Де ж ви залишили генерала? — запитав її, коли вона заспокоїлась.

— У багажному вагоні... — відповіла Опенгейм.

— Вам вдалося дістати цинкову труну?

— Так, з великими труднощами. Її тримали для командуючого...

— Генерал ще був живий?

— Три дні просиділа біля нього в польовому шпиталі.

— Він горів?

— Горів у танку.

— Ви маєте діток?

— Двоє. Макса і Герту.

— А мої діти і дружина загинули од американських бомб у Кобленці. Тепер я сам, як билинка. Моїм маєтком управляє бездарний сноб, який розорить мене зовсім, поки скінчиться війна. А видно, вона скінчиться не так скоро, як нам обіцяли.

— Приїздіть до мене після війни, я буду рада людині, чия трагедія така ж велика, як і моя.

— Я, мабуть, не зможу цього зробити, фрау Опенгейм, оскільки не маю жодної віри в щасливий кінець війни. Але якщо я залишусь живий, то, безперечно, спробую розшукати вас, коли на те ваша ласка. Як ти

думаєш, Віллі, ми вціліємо з тобою? — нарешті згадав про мене Македон.

— Не знаю...

— Викінчений телепень, — поскаржився фон Ульмен захмелілій фрау. — Ніколи нічого не знає... Нічого й думати про те, що з такими ослами ми колись виграємо війну...

Фрау Опенгейм закивала на те головою в чорній газовій шалі. Вона теж не має ніякої віри, що ми виграємо цю війну, але ми мусимо її будь-що виграти, оскільки вдова Опенгейм сподівається одержувати за свого чоловіка велику пенсію, а також прибрати зрештою той маєток на Україні, на який вона вже має дарчу грамоту, підписану самим Альфредом Розенбергом.

— Погано ділити землю, якої ми ще не завоювали. Ви бачите, дорога Елеоноро, чим це кінчається. Наші генерали починають більше думати про свої містичні маєтки, аніж про війну. У відомстві, де я маю честь служити, все звелось по суті до самозбагачення. Замість справжніх мостів я одержую клітки, в яких можна розводити кроликів.

— Так, так, тільки фронтові генерали залишилися благородні й вірні великій ідеї. Кажуть, рейхсмаршал Герінг зараз став найбагатшим чоловіком у Європі. Один фюрер нічого не має...

— Окрім самої Німеччини, — додав полковник.

— Не кажіть. Він живе безкорисливо, як справжній вождь. Мені завжди чомусь здавалось, що вожді мають бути бідніші за всіх. Чим бідніші вожді, тим багатший народ.

— Тим більше цей народ хоче мати маєтків на Україні.

— А чому б ні?

— Посоромтесь, фрау, про це думати, везучи додому прах свого чоловіка. Які маєтки, які дарчі грамоти на землю, що горить під ногами! Нам бракує елементарної порядності.

— Що ви маєте на увазі, пане полковник?

— А хоча б те, що ви, звичайна рядова розвідниця, так легко і просто назвали себе вдовою генерала Опенгейма, якого нема в природі.

— Нема???

— Нема.

Пані Опенгейм зблідла, відкинулась на м'яку спинку. Справді, нема ніякого генерала Опенгейма. Але є вдова Опенгейм — ось вона тут, перед нами, хіба цього не досить.

— Ви не маєте ніякого уявлення про фронт, пане полковник. А я там уже була, я бачила це пекло на власні очі.

— Киньте, фрау. Ви курсуєте в цьому поїзді, і не більше. Але оскільки ви образили гідність імперського полковника, то я постараюсь, щоб це була ваша остання поїздка.

Македон вийшов з купе, залишивши мене з пані Опенгейм наодинці. Він одчинив вікно і вглядався в ніч. Скоро мала появиться Вінниця, де ми спробуємо вислизнути з цього поїзда. Пані Опенгейм немовби зовсім забула про мою присутність. Вона красиво заклала руки за ший, виставивши білі лікті з ледве помітними ямочками.

— Цікавий чоловік ваш полковник, — сказала вона м'яко, по-російськи.

— Що? — вирвалось у мене.

Пані Опенгейм посміхнулась. Тепер, після мого «що», так провокаційно вирваного у мене, їй досить було постукати в сусіднє купе, як усі погрози мого полковника втратили б всякий сенс. Як тільки вона захоче це зробити, я змушений буду накинутись на неї, зламати їй білі руки, забити шаллю красивого ротика. Я навіть мимоволі примірявся, чи вистачить для цього чорної шалі, що на її голові. Тим часом Македон буде вартувати наше купе.

— Вам далеко їхати? — запитала Опенгейм.

— До Бреслау.

— Скажіть полковнику, що з його вимовою не можна потикатися так далеко.

— За кого ви нас приймаєте?

— За тих, ким ви є, — посміхнулася жінка.

— Ви помиляєтесь, фрау.

— Як можна було лізти в цей поїзд?

Я хотів сказати: «Ми рятувались од вас», але страшний гуркіт заглушив мої слова. Наш вагон злетів у повітря разом з пані Опенгейм, потім став сторч і плавно посунувся униз. Ще кілька страшних ударів почулось за вікнами, а далі затихло все. Македон лежав проти дверей нашого купе і довго не міг звестися на ноги, а пані Опенгейм, опинившись в моїх обіймах, вигукнула:

— Шиманський!

Не лише ми, але й вона, мабуть, не чекала такої зустрічі з ним. Я не встиг запитати, звідки відоме їй це ім'я. Катастрофи страшні не в першу мить, а коли ми їх усвідомлюємо.

Все змішалось. Почалась метушня, біганина сонних, крики поранених. З дальнього вагона долітав істеричний жіночий лемент. Зникла пані Опенгейм, забувши про свої речі. В сусідньому купе скавучав гестапівський собака, на якого перед цим з гуркотом падали чемодани. Македон вибрався через верхнє вікно, яке висипалось від удару. Коли я подав йому руку, він згадав про телячий ранець.

У вагоні було темно, як у ямі, і знайти рюкзак не так просто. Замість нього я натрапив на валізу пані Опенгейм. Сама ж вона забила у куток ні жива ні мертва.

— Виходьте,— сказав я їй по-нашому.

— Ні, ні, я поїду далі...

Ранець видався мені важким і нековирним, чіплявся за полиці і ніяк не влазив у вікно, над яким стояв Македон, широко розставивши ноги.

Вибравшись з купе, я побачив страшну картину. Розметані, посліплені вагони валялися уздовж насипу. В них то вщухав, то знову зчинявся людський лемент. Перекинутий паровоз усе ще шалено крутив колесами в повітрі, як чорний дорожній жук, не розтоптаний, а лише перекинутий на спинку. Біля розбитого багажного вагона валялося безліч листів, розламаних посилок, з яких випала й розгорнулася на піску біла хустина в тернових квітах. Македон підняв її, шанобливо й печально, наче колись та хустина належала його дружині, а коли кинув, то вона довго не падала.

І стало зовсім не шкода якоїсь німкені, що несамовито кричала в урвищі, бо,

може, отак кричала перед смертю жінка, якій не довелося зносити свою святкову хустину.

Серед уламків багажного вагона валялася цинкова домовина генерала Опенгейма, чи, може, самого командуючого.

— А де ж ця загадкова вдовичка?

— Вона залишилась.

— Якого ж ти біса мовчав досі? Ходімо.

— Вона збирається їхати далі...

В його поставі з'явилась та рішучість, яку я помітив за ним ще в місті, до того, як він став полковником Ульменом, а я ще не був його ад'ютантом. Ми підійшли до вікна, яке тепер правило нам за двері. Македон вибрався нагору, на перекинутий вагон, і стиха покликав:

— Фрау Опенгейм, фрау Опенгейм!..

У чорній прірві вагона гримнув постріл. Вмовк собака. А може, гестапівець з переляку вистрілив у фрау Опенгейм. Знялася стрілянина в інших вагонах. А коли вона вщухла, хтось збожеволіло засміявся.

Ми пішли геть у степ, а той божевільний сміх ще довго переслідував нас цієї ночі. Я думав про жінку, що лишилась у купе. Македон теж був мовчазний і суворий. Дикий несіяний степ пах полином, чебрецем і ще якимось дивом степової ночі, напрочуд темної. Вперше мені видалось, що степова тьма теж пахне. Може, росами, а може, іще чимсь незбагнено знайомим. І лише коли проривався вітерець від залізниці, тоді з-поміж пахоців степу пробивався просмолений запах соснових шпал, запах залізниці, противний, але заманливий з дитинства.

Македон зупинився, став дослухатися. З міста на виручку потерпілим стиха, поволі пробирався поїзд. Він був зустрінутий панічним лементом вцілілих від катастрофи. Тривожно зачакхав, відтак закричав на весь степ паровоз, мабуть, побачивши свого вигаслого побратима в незвичному вигляді.

— Щастить же чоловікові...

— Кому?

— Їхньому фюреру. Адже все це було вготовано для нього. А постраждати могли ми з тобою...

Ми пішли в глиб степу, обминувши порослі бур'янами окопи, якими тепер надовго заволоділи степові цвіркуни. Вони кричали там, мабуть, теж бились, боролись з питьмою.

І чи нам видалось, чи це було насправді так — зовсім недалеко від нас пірнула у ніч жіноча постать. Ми кинулись було за нею, але скоро збагнули, що вона уникала нас, а може просто боялася.

— Пані Опенгейм! Пані Опенгейм! — гукали ми в степ, але вже ні разу не могли натрапити на її слід, хоч нам цього дуже хотілося.

— Бувають усякі німкені... — сказав Македон, перебираючи ранець з моїх на свої плечі.

І тільки тепер я збагнув, що для справжньої ілюзії німця йому бракувало раніше цього телячого ранця, наповненого бозначим: може, вибухівкою, а може, грішми для якогось нового підприємства замість знаменитої лавки біля гебітскомісаріату.

Світанок застав нас перед містом, в якому

ховається Гітлер. Там уставали сиві кіпляви диму й тяглися до високого неба, безумно холодного, стомленого, розіп'ятого лише на кількох гвіздках-зірочках, що не встигли погаснути. Коли відпадуть ті останні блідаво-червоні головки гвіздків, то небо може впасти на сиві дими, на місто, з якого тії дими бувають, над яким сновигатимуть потім весь день.

Македон добре знав, куди вів мене цілу ніч, але тепер немовби сам хотів пересвідчитись, чи ми правильно йдемо. Він став, усміхнувся широко, щиро й проказав зачудовано:

— Ти бував тут?

— Один раз, у дитинстві...

— А я служив тут дійсну службу. Разом з Шиманським.

Я наче провалювався кидись у безвість, з якої вже ніколи не зможу вибратись...

— Ви не підполковник Шиманський???

Македон розсміявся на моє обурення.

— Ні, голубе. Я тільки майор танкових військ...

— Майор?

— Еге, міфічний майор. Але що б то був за підполковник, коли б не мав біля себе майора або кількох майорів...

— За що ж я прийняв стільки мук?

— За школу... Я теж не зразу став підпільником.

— Це правда. Але що я скажу Стратіонові! (Мені було категорично заборонено згадувати про генерала.)

— Скажеш, що підполковник Шиманський чекатиме його в неділю на відкритті

таверни. Недалеко від Вінниці. На сімнадцятому кілометрі...

— Оце і все?

— А що тобі ще? Все, здається...

ШИМАНСЬКИЙ

Їдемо на відкриття таверни.

Війна навчила нас обачності, тому їдемо на ту церемонію серед білого дня, в старовинному німецькому шарабані з високими козлами й відкидним ремінним козирком, напнутим до відказу. Є щось від середньовічної романтики в нашому екіпажі, хоча й візник наш без лівреї, а його пасажири не належать до жодного з тих вимерлих родів, котрим по спадкоємству слугував колись цей шарабан. Наш кучер Хома, з партизанською кличкою Простигосподи, довготелесий, звитяжний, хитровусий чоловік, любить жартувати з цього приводу: «Ніколи не збирався служити великій німецькій нації, прости господи, коли б свої не заставили...» Вдень Простигосподи возить німецького коменданта Корна, вночі закидає у містечка і села наших розвідників, а то просто виконує роль зв'язкового, користуючись комендантським виїздом. Корн догадується про діяльність свого кучера, але примирився з нею, аби лишень спокійно пересидіти війну в комендатурі. За це ми не займаємо пана Корна, він тримається, тоді як інші коменданти вже давно віддали богові душу або ж попросились на фронт. Отож, свідомий своєї особи на політичній арені, Простигосподи за-

раз величаво сидів на козлах, оскільки був тим, ким належало йому бути вдень — кучером коменданта Корна, про якого нібито сам Гітлер знає як про залізного коменданта. Ми ж, справжні предержателі власті в районі, де «править» Корн, скромно сиділи під чорним козирком, який Простигосподи підняв не стільки од сонця й пилюки, як від поганого ока. За його висловом, невидимі персони в бричці завжди значиміші, аніж видимі. Коли ж ці «невидимі» персони ще мають під козирком ручний кулемет з двома дисками та десяток гранат, то вони, безперечно, можуть справити при нагоді неабияке враження не лише на німців, а й на своїх, яких завжди цікавлять персони під ремінними козирками легкових машин і ресорних бричок. У даному випадку Стратіон більше остерігався своїх, аніж німців, позаяк свої, тобто партизани з інших загонів, а то й просто партизани-одинаки, могли напасти на нас без будь-якого попередження, тоді як німці, напевне, могли б прийняти нас за своїх на тій чисто утилітарній підставі, що завойовникам личить їздити, а повойовані мусять ходити пішки. Стратіон у душі був помітно розчарований тим, що на екіпаж не напали свої:

— Отак вони, гади, вільно їздять собі по нашій землі, поки ми сидимо в лісі й чекаємо ночі...

— А я ж давно кажу, що власть має той, хто користується нею відкрито,— озвався з фурманської височини Простигосподи, підкинувши сухих дровець у вогонь.

Стратіон здався мені бентежним, хмар-

куватим, він не звик залишати Чорний ліс серед білого дня, і тепер усе для нього було дещо незвичним, химерним, позбавленим того прекрасного смислу, котрий вчувався мені в полуденному сонці, і в прогірклій дорожній пилюці, й у випарах гарячого кінського духу, який не можуть обігнати й уникнути навіть королівські карети.

Коли ми вибрались із курних ґрунтівок на асфальтовану дорогу і бричка покотилася легко і плавно, Стратіон неначе скинув із себе тягар, може, відчув він, нарешті, як гарно й безжурно можна проїхатись по рідній землі на важкому німецькому шарабані, обшинованому гумою, вигаданою донедавна для таких доріг. Коні почувають себе в таких шарабанах незапряженими, граються, стають граціозними і красивими. Під їх дроб можна було б танцювати найбожественніший вальс Штрауса. Може, й справді музику створили спершу не люди; а коні в отаких шарабанах...

— Хомо!

— Га?

— Що б ти робив, коли б ми зараз зустріли пана Корна?

— Скинув би шапку, привітався б з ним...

— А далі?

— А далі я б хотів поглянути, що робив би пан Корн.

— Звідки він знає, що ти, крім нього, возиш іще когось? Ти що, признаєшся йому?

— На другий день по конях догадується, прости господи.

— Ну й що він каже тобі на другий день?

— Нічого не каже. Питає: «Ти знову возив Стратіона цієї ночі?»

— А ти?

— Кажу: «Возив, прости господи». «Куди?» — запитує.

«На Мізяківські хутори». А він: «Вози, тільки щоб я не знав». От я й вожу.— Підняв батіжка на вишневім в'яленім пужалні й гукнув так, наче і спомину нема ніякого пана Корна: — Но, малютки!

«Малютки» були теж німецькі, з маєтку Корнів, але теж добре розуміли хитромудрого Хому. І ще розповів Хома, що Корн має звичку говорити з кіньми по-німецьки, і він, Простигосподи, кожного разу дуже страждає від цього, бо не все йме, що комендант говорить з «малютками». Як догадується Хома, баварець розпитує коней про таємниці свого кучера, і це може скінчитися тим, що одного дня Простигосподи, переобладнавши шарабан на кулеметну тачанку, більше ніколи не повернеться на імперську службу.

— Ні, ні, ти ще побудь...

Простигосподи обурився.

— От бачите. Ви кажете — побудь, сам Корн каже — побудь, а нема того, щоб вчепили мені хоч якого-небудь мєндальйона. От ваші хвацькі хлопці вже мають по два-три ордени, а я дідька лисого маю. Нагородили б мене хоч мєндальйоном, коли вже шкода путящого ордена за мої заслуги.

— За які, Простигосподи?

— За службу на два фронти... Це що вам, шуточки?

Він сидів гордо на козлах, не звертав ніякої уваги на зустрічні машини — працюва-

ти на два фронти не так уже й легко, його груди немов були наготовлені для багатьох «мендальйонів», але свідомість того, що його ім'я не вшановане належним чином, робила Хому нічим на цій дорозі, і він зганяв злість на тому, що не звертав жодній машині, а всі обминали його. І лише перед однією машиною він несподівано скис, розгубився. Це була маленька, чорна, прудка машина, яку він упізнав здалеку, по комендантському вимпелу на передку.

— Іде.

— Хто їде?

— Пан Корн...

Пан був один, сам вів машину, відкинувши брезентовий тент. Поруч з ним сиділа велетенська чорна вівчарка, поважна й зосереджена, як дама, яку привезли на оглядини в чужу країну. Коли Корн зупинив машину, вівчарка клюнула слизьким носом у вітрове скло. Вона впізнала і коней, і кучера, і бричку, в якій любила помандрувати в негоду, коли приземкувата Корнова машина не годилась для нашого бездоріжжя.

Оволодівши собою, Простигосподи люб'язно зняв кашкета, привітався з Корном. Замість відповіді старий Корн вийшов з машини, поправив хомути на одній з «малюток», потім погрозив Хомі пальцем, як це вміють робити старі, обережні, в міру великодушні люди:

— Ой, Хом, Хом!

— Я скоро повернусь, — посміхнувся Хома.

Комендант показав досить прозоро, що належить заподіяти за ці поїздки, — повісити,

але він не може цього зробити, щоб самому другого ж дня не опинитись на тій же шибе-ниці.

— Кого везеш, Хом?

— Стратіона везу, прости господи,— випалив Хома, розуміючи, що його акції в очах Корна піднімаються залежно від того, яких персон він возить під козирком.

— Стратіон???

Корн ніколи не бачив живого Стратіона, грозу лісів, які на всіх німецьких картах входили тепер до його комендатури, але він не посмів заглянути під козирок, бо ще сподівався виграти цю велику війну між ним, Корном, і своїм кучером. Він стояв, знічений і розгублений, самотній на цій землі. Можливо, це був для нього найбільший парадокс за всю війну, що Стратіон, його смертельний ворог, сидів у родинному шарабані Корнів, і він, стовп цієї старої германської родини, мусить примиритися з цим.

— Стратіон? Хе-хе... хе-хе... хе-хе...

Якимсь дрібненьким, мізерним і безпомічним видався Корн, настільки безпомічним, що десь у душі мені стало жаль його, він ще сказав одне безглузде, розгублене «хе» тоненьким голоском і панічним підтюпцем побіг до свого лімузина, мабуть тепер збагнувши, що сталося. Натис на стартер і рвонув з місця, тоді як Простигосподи величаво й спокійно повіз нас далі, до загадкової таверни, на відкритті якої не без задоволення побував би і пан Корн, якби засновники таверни догадалися запросити його. Корн любляв гарно поїсти і випити, хоча на фронт його не взяли через нестравність шлунка.

— Хомо, навіщо ти мене видав?

— Невже ви гадаєте, що він повірив? От коли б я сказав, що везу кума, тоді він подумав би, що я везу Стратіона. Вони мають точну інструкцію, що нас треба розуміти навпаки. Вйо, малютки!

Хома засміявся, хрипко, непідробно. Мовляв, який німець може повірити, що Стратіон, за яким полюють цілі каральні загони польової жандармерії, дозволить собі тинятися серед білого дня на німецькому шарабані за кілька кілометрів од Вінниці.

Таверна не була, звичайно, тим викінченим середньовічним дивом, яке ми сподівалися побачити. Але вже на підступах вона заявляла про себе добротною готикою на фанері:

„Die weiße Falter“ ladet Sie in ihre wunderschöne Umarmungen ein. Die Frauen, Musik und Bawarische Bier machen dies Weg unvergeßlich für Sie ¹.

Таверну прикрашав білий силует жінки над входом, досить граціозний, легкий, з чудовими ніжками в черевичках. Коли його прибивали цвяшками до фронтона, то ненароком надщербили носика й обламали одного підбора, і це пішло чудернацькій жінці на користь, позбавило її тієї банальної вивершеності якою відштовхують писані красуні і манекени.

¹ «Білий метелик» запрошує вас у свої прекрасні обійми. Жінки, музика і баварське пиво зроблять для вас незабутньою цю дорогу. /З нім./

Подвір'я таверни було заставлене підводами й машинами, критими брезентом. Нас вразила безтурботність німців, які залишили машини напризволяще, без жодного вартового. Тільки справжні телепні, які ще не скуштували сходу, можуть уявити собі таке благоденне царство довкола. В посмішці Стратіона промайнула іронія.

— Ми не німці, тому треба комусь залишитись тут,— сказав Стратіон, зійшовши з брички.

Простигосподи запротестував:

— Тільки не я. З мене досить, насидівся на козлах, тепер теж хочу гульнути.— Він заліз до кишені і вийняв паку німецьких марок, котрі щосуботи справно одержує від пана Корна за вірну службу.— Де ж мені їх потратити, як не тут, прости господи?

Він вчепив коням опалку, збив пилкуку з кашкета, витріпав свого лапсердака і, знущально підморгнувши мені, з гідністю, вартою захоплення, пішов за твердоногим Стратіоном до таверни.

Я ж, відкривач Шиманського, який, сподіваюсь, чекає на нас у таверні, став раптом нічим у ці хвилини. Навіть Простигосподи здавався мені недосяжною величиною, бо він був там, а я мусив сидіти під капосним козирком, обливаючись потом від задухи, ці козирки мають сенс лише в дорозі, коли під них забирається приємний вітерець. Зараз я не міг навіть опустити його, бо тоді скидався б на справжнього сторожа цього старовинного шарабана. Єдиною моєю надією був Македон. Якщо він тут, а я в цьому майже не сумнівався, то мусить згадати про свого безстраш-

ного ад'ютанта. Та й самому Шиманському варто було б познайомитись із чоловіком, який мав неабияке відношення до його особи.

Голод мучив сам собою, а звичайна допитливість — іще більше. Кого звезли сюди оці коні, яких поїдом їли полуденні гедзі? І чи є в таверні Шиманський? А потім ще одна обставина робила моє перебування під козирком просто нестерпним. У вікні, зчичененому, напевне, від мух, показалаь жінка в білій гаптованій намітці на голові й у білому фартушку. Вона притьмом зиркнула на мій шарабан і тут же зникла, як привид. Це вразило мене дивним збігом з моїми спогадами та роздумами. І хоч я тут же відкинув щонайменше припущення з цього приводу і знову перебрався собі до міста, на Кавалерійський провулок, 2, але вікно вже здолало мене остаточно. Хоча б на мить заглянути в таверну і звільнитись од тієї незбагненої тривоги... Починаю невідступно пильнувати за вікном, але той білий розпливчастий привид більше не появляється, і я мимоволі мушу вдовольнитися силуетом, прибитим цвяшками до фронтона. Смішно признатись, але я робив неабиякі відкриття в тому жіночому силуеті, наділяв його живими очима, вустами, вчепив йому косу, зодяг на свій лад і смак, але не мав під руками обценків, аби звільнити витвір своєї фантазії од цвяхів і великодушно запросити під козирок. Виявляється, я люблю вас, Нонко... Коли ми їхали сюди, я всю дорогу чомусь думав про вас. Даруйте, що там, у місті, ви здавались мені чимось випадковим,

скороминуцим, як іноді трапляється у солдатів на війні. Але коли вас не стало поруч, то світ мені спорожнів без вас, потім марив я вами в непроглядні лісові ночі і в думці безліч разів пробивався до вас, на Кавалерійський провулок, крізь свої, партизанські, застави, бо Стратіон не дозволяє нам ходити навіть до коханих жінок... А це раптом появились ви у вікні, як привид, хоч я добре знаю, що це не ви. І тим краще, бо не хотів би напасти вас у цій таверні, де одна жінка, така, як ви, напевне загинула б серед безлічі подорожніх.

Перш ніж їхати самому, Стратіон прислав сюди своїх розвідників. Вони привезли про таверну досить куці відомості. Таверна стоїть на сімнадцятому кілометрі од Вінниці, в мальовничому місці, в ній можна випити, закутити, коли б вона ще була облаштована для ночівлі, тоді б нагадувала типову українську корчму із тих, що водились колись на старих трактах. На жаль, таверна не мала ані заїжджого двору, ані перекладних коней, вона призначалась передусім для німців, нації моторизованої, незасидливої і точної, котра не любить байдикувати в дорозі. Нібито заснував таверну якийсь ділок із Вінниці, а буфетницею в ній працює німкеня, певна річ, із місцевих. Ніякого Шиманського, тим паче підполковника, вони не виявили. Тому Стратіон їхав на відкриття таверни зі «своїм власним Шиманським». «А чим кепсько? — доймав мене жартами. — Закохаєшся в німкеню, якщо вона без чоловіка, і станеш незголошеним комендантом таверни. Така стратегічна точка на дорозі нам конче

потрібна. Чим скаредніша німкеня, тим більше шансів у тебе заволодіти таверною... Ти бачив коли-небудь портрет Людовіка Чотирнадцятого?.. Бувають німкені, обличчям схожі на цього короля...»

Тим часом майбутній комендант таверни мусить залишатись за її межами. Підлеглисть пригнічує завжди, а на війні й поготів. Поволі я докопався до самої суті свого становища й примирився з ним. Був певен, що не тільки я залишився зараз за межами таверни, довкола неї, мабуть, чатує ще безліч очей, готових щомиті повідомити нашим людям про небезпеку. Тому я навіть не ворухнувся, коли з дороги в подвір'я таверни звернула вузьколоба й широкозада чорна легковушка з німецьким штандартом. Здається, я бачив цю машину в Подільському, вона стояла проти гебітскомісаріату серед інших «опелів», «хорхів» і всякої європейської всячини, бундючної, нікельовано-дзеркальної, придатної не стільки для суворої війни, як для родинних прогулянок за містом. Тоді ж запам'ятався мені номер цієї машини: F—0021. Вона в'їхала в подвір'я таверни з таким форсом, що коні кинули опалки і з острахом заглипали на неї.

З машини вийшов елегантний, стрункий майор, в якому я впізнав недавнього полковника Марія-Ганса фон Ульмена з організації Тодт. Боже мій, та це ж натуральний «дячечко» Македон, але зараз він був сповнений почуття такої імперської гідності, що я навіть подумки не посмів роздягти його й озутти в сандалії, які дались мені взнаки ще там, під прилавком. Майор щось кинув своє-

му шоферові, рядовому німцеві, і пішов до таверни. Я навіть не встиг визирнути з-під свого клятого козирка, де духота нестерпна, і не без самовдоволення згадав про ті кращі години мого життя, коли ходив у ад'ютантах Ульмена. На жаль, я не міг навіть показатися зараз своєму колишньому патрону з міркувань конспірації, бо знав, що він категорично не визнає мене при свідкові. Взявся розглядати молодого німчика, який залишився в машині. Хто він,— чистий німець чи підставний, звичайний наш хлопчисько, який вивчив німецьку мову в якійсь сільській школі? Може, дядько Македон і розпрощався зі мною саме тому, що я кепсько володів їхньою мовою і не годився для великої підпільної війни. Я з болем згадував нашого шкільного німця, ніжного старенького Вільгельма Карловича, мужніх закликів якого ми не слухались і залишилися однаковими супостатами на цій війні.

Мені полегшало від того, що тепер я був не один у подвір'ї. Як у тому пекучому жарті: якщо тобі погано, нехай комусь буде погано, тоді тобі стає легше. Німчик зараз, мабуть, переживав те саме, що я в собі вже встиг побороти. Я помітив це не без задоволення. Він посміхнувся, вгледівши мене під козирком, здається, навіть хотів щось сказати, але стримався і ввімкнув приймача в машині. Дуже швидко натрапив на тиху мелодію, чи не з Рима, й відкинувся на спинку сидіння. По кількох хвилинах він заснув, у подвір'ї почулося його хропіння, і лише в Римі в цю годину не спали, так саме в Римі, бо я піймав мелодію пісні, яку не так давно

чув од солдатів-італійців. Навіть не вірилось, що десь є ще великі міста, в яких люди веселяться, закохуються, народжують дітей, тоді як ти мусиш слухати їхню музику голодний, забутий і навіть можеш бути розп'ятий щохвилини. Німець так солодко спав, що я мимоволі був загіпнотизований його виглядом. І чим більше я боровся з собою, щоб теж не заснути, тим навальніше змагав мене сон. Ніщо так не діє на цю людську слабкість, як тиха далека музика. З нею може сперечатись хіба що кінське хрумкання в опалках. Недарма один наш сільський філософ Фабіян, який усе життя працював конюхом, полюбляв поспати літньої обідньої пори в жолобі під спокійну кінську музику. Тут я збагнув, що Фабіян був справді філософ, обравши собі такий гарний спосіб спання.

Чомусь приснився мені наш родинний верстат, на якому цілі століття ткали полотно. Він стояв незрушно проти найсвітлішого вікна і займав півхати, високий, незбагнено складний і в той же час геніально простий, як усяке людське чудо. Я так і не міг збагнути, чому верстат займав найсвітліше вікно на осонні, хоч удень на ньому ніколи не ткали. Те диво траплялося лише довгими осінніми й зимовими вечорами, коли до нас сходились люди. Тоді дід лінькувато брався за човник і віртуозно, на очах у всіх, перетворював конопляні струни в сіре цупке полотно, яке вже там, на верстаку, здавалося, пахло людським потом. Інколи, замість конопляних ниток заводились волохаті, іскристі вовняні нитки найдивніших кольорів, які тільки бувають у природі, і тоді хата на-

бивалась людьми повнісінька, бо всім хотілось побувати при народженні килимка. Чи отого безмежно гарного парубоцького пояса, з яким не може зрівнятись ніщо на світі — ніякі золоті, діамантові, парчеві пояси вельмож і королів. Бо ці всі пояси моглося носити щодня, а ті, виткані на простому верстаті, зодягалися інколи раз у житті, до великої нагоди, а потім роками лежали у скрині, як пам'ятка про той найсвятіший день. І ось зараз загадано мені, не збагну лише ким, виткати тисячу отаких поясів, і я почав трудитися в поті чола, а поруч сиділи всі оті люди, які сходилися колись до нашої хати, — древніші палили люльки з запашним буркуном, а молодші чаділи прилуцькою махоркою, лузали пряжені зернята й слухали безсмертні легенди й пригоди, не вичитані, не висотані часом, а вигадані фантазією отих дивних людей, які сотворили колись напівфантастичний ткацький верстат і поставили його в нашій хаті. Інколи верстат розбирали, і дід кочував з ним по селах. Дехто вважав, що найпорядніший ткач може потай вигадати собі на сорочку, й волів свої тальки переробляти на полотно у власній хаті. Дід охоче пускався на мандри по селах, бо любив свободу, а потім мав із того ще й певну користь: окрім плати за роботу, йому за безцінь перепадали хазяйські харчі, завжди кращі, аніж домашні (чужому чоловікові будь-що не подаси). Дід повертався додому розбещеним і потім вередував у харчах неймовірно. Коли він помер, баба сказала: «Слава Ісу!» — й не зронила по нім ані сльозинки. Верстат вростав у долівку, і я з жа-

хом думав, вечорами милуючись ним із печі, якою порожньою і незатишною стала наша хата без діда. Більше не сходились до нас усі оті люди. Але верстат ще довго не руйнували, в надії, що в родині знову об'явиться свій ткач із молодших. Може б, він і появився, та внадився фінінспектор з району й особисто зацікавився цією родинною проблемою, зрозуміло, щоб тут же обкласти верстат податком. Перехитривши фінінспектора, ми так і не навчилися ткати, і лише тепер, користуючись його відсутністю, я раптом взявся за давнє родове ремесло...

Хто знає, скільки тих поясів я ще виткав би, коли б у Римі не зчинилося щось жахливе, коли б оті органи в соборі святого Петра не вдарили на сполох. То був сигнал Македону про небезпеку, то було попередження усій таверні. Водій Македона, приспавши мене римськими мелодіями, як виявилось, сам і не збирався спати, а лише удав, що заснув смачно і непробудно. Від тривоги в Римі здійняли гвалт горобці-п'яниці, які полюбляють гульнути на дурничку і тому охоче живуть при тавернах. Я виглянув зі своєї кибитки й побачив на дорозі цілу кавалькаду чорних, гримучо-чорних машин, що одна по одній майже безшумно зупинялися проти таверни. Я ніколи раніше не бачив такої злагодженої дії: майже одночасно відчинилися дверці в машинах, і з них висипало по кілька автоматників у касках. Десять за частку секунди я зметиковав, що в касках до таверни не їздять, зіскочив з брички і вже не пригадую — біг чи йшов нормально, але, мабуть, запізнився на цілу вічність, бо потрапив

зовсім до іншого, не знаного досі світу, в якому порядкувала та сама «німкеня з німкеня», що білим привидом з'явилася в вікні, нагадавши Нонку, а тепер справжня, не вигадана, не маревна, тільки трішечки не така, якою я знав її там, у місті. Не пасує їй бути німкенею, а тільки належить бути їй вдовою невольника, «гулящою» і мстивою. Зараз може початися бій, і я вже ніколи не встигну сказати Нонці про свою любов, та й чи кажуть про любов у такі хвилини... Побачивши мене в дверях, Нонка ніскільки не здивувалась цьому, всміхнулась самими очима і далі гарячково качала пиво у гальби, бо за столиками на те пиво чекали люди, яким вона слугувала. Одні сиділи статечно, благородно й вели свої безневинні розмови, а в самім кутку хтось наспівував: «Налий, мати, стакан рому, бо я їду до прийому...»

Німці з вантажних машин перемішалися з нашими, і я не зразу пробився до Стратіона, що сидів за одним столиком з батюшкою в чорній рясі та ще з третім, теж бородатим, у вицвілому кашкеті.

— Німці... — шепнув я Стратіонові на вухо (раніше я ніколи не думав, що в Стратіона таке волохате вухо), але замість того щоб зірватися і вхопитись за зброю, він втихомирливо взяв мене за грудки, посадовив біля себе на вільному табуреті і не то жартома, не то всерйоз запитав:

— Що ж ти прибіг без кулемета?

Батюшка засміявся, поправив хрестика на грудях, а бородатий у кепці спокійнісінько взявся допивати своє пиво.

Надворі хтось вигукував: «Хайль Гітлер!»

То явно перестарався шофер Македона. А тут, у таверні, Нонка піднесла кухоль тому ж Македону, як своєму давньому знайомому. Майор гречно подякував кивком голови і взявся здмухувати піну, наче зараз не мав більшого клопоту. З майором сидів фельдфебель, очевидно, старший над німцями з вантажних машин,— він весь стрепенувся, підтягся, зиркнувши у вікно, і тим тільки підкреслив невразливість свого сусіда. Майор може почувати тебе цілком незалежно в цій таверні, благонадійність якої він прибув перевірити. Небезпечним для нього міг би виявитись хіба що сам генерал Гелен, який прекрасно знає свого улюбленця, доручав йому свої найтонші справи і все ще не втрачає надії на його повернення в замок Можайського. Цей же майор сидить з Іваном Калашником в одній таверні, спина в спину, майже переконаний, що Рейнхард Гелен не має ніякого бажання зустрітись з Калашником особисто, тому не може появитись в таверні раніше за своїх сищиків. Проте якась висока і самовпевнена особа пхається сюди, і я мерщій шукаю в таверні підполковника Шиманського — все може трапитись, і кортить хоч перед смертю побачити, який він із себе. Чомусь шукаю чоловіка, чим-небудь схожого на отого невольника над містом...

До таверни ввійшло кілька офіцерів з Luftwaffe, німецького повітряного флоту, один з них окинув присутніх зверхнім, досить відсутнім поглядом, тоді як два інших стали наче вкопані біля дверей. Вони на когось чекали і, коли той появився, благоговійно, розступились, даючи дорогу.

Німці з вантажних машин впізнали його перші і дружно закричали:

— Герман! Герман!

Вони називали його по імені, виказуючи тим найвищу пошану. Особливо старався фельдфебель, залишивши столик. Герінг підняв руку, великодушно натякнувши своїм, що не варто галасувати. Тут багато цивільних, він помітно скривився, побачивши їх. Рейхсмаршалу не хотілось рекламувати свої відвідини цієї таверни. Але з якихось пір йому вже нічого не вдається робити інкогніто, ось і зараз за ним потягся цілий шлейф автоматників з батальйону його особистої охорони «Герман Герінг».

Усі позривались зі своїх місць, і лише вогнебородий у кепці сидів байдужий до всього. Чи то, бува, не підполковник Шиманський? Але ж навіщо виділятися? Хотілось шепнути йому — встаньте! — але в такі хвилини всяк відповідає за себе. Я особисто в цій ситуації всі надії покладав на Македона (з деяких пір став моїм генієм), тому кинув вогнебородого й переметнувся до Македона. Набравши найнезалежнішого вигляду, майор залишив свій столик і в якусь мить опинився проти рейхсмаршала. Загадково тихим голосом проказав:

— Майор Август Віцент. Маю особливі повноваження... — Він дістав з нагрудної кишені посвідчення, хотів вручити його рейхсмаршалу, але посвідчення перехопив один з ад'ютантів, теж майор, обличчям схожий на Мефістофеля. Пробігши текст, доповів Герінгу:

— З відділу генерала Гелена...

Вже на той час Герінг остерігався цього всемогутнього відділу й посміхнувся досить недвозначно: мовляв, усе розумію, пояснень не треба.

— Якої ви думки про таверну, пане майор?

— Найкращої,— відповів Август Віцент, ховаючи до кишеньки своє цілком тасмне посвідчення.

— Калашник тут не харчується? — по-жартував рейхсмаршал.

— О ні,— ревно заперечив майор, хоч кілька днів тому щось подібне трапилось у Вінниці. Калашник пообідав разом з німцями в їхній офіцерській їдальні.

— Поглянь на батюшку,— шепнув мені Простигосподи, опинившись поруч.

Я догадувався і без Хоми, що це був Іван Калашник, хоч у німецьких афішах писалося, що він полюбляє ходити в шинелі, ховаючи під нею обріза. Але який дурень міг ходити в шинелі в таку спеку. Калашник був одягнений цілком по сезону, в просторій атласній рясі, на якій виділявся маленький срібний хрестик, що висів у нього на шиї. Обличчя у «батюшки» було натхненне, наче він щойно відправив службу, і ніхто не знав, якого коника він міг викинути зараз, бо був неперевершений мастак на всілякі смішні авантюри. Праву руку він тримав так, як писалося в німецьких афішах загалом про всіх партизан. Я майже фізично відчув, що зараз він вийме її і вистрілить у Герінга або ж накаже йому здатись. Але «батюшку», мабуть, збив Стратіон своїм поглядом, нагадавши Калашнику, що живий Герінг з його

штабом у сто крат цінніший од мертвого. Принаймні такої думки' дійшли вони всі до появи рейхсмаршала в таверні. Звичайно, ніякі вмовляння не зупинили б «батюшку», коли б не одна обставина, на яку просто не можна було не зважати. Охорона Герінга виявилась завбачливою і на всякий випадок оточила таверну. В кожному вікні по німцю, які з дивовижною витримкою не виявляли ні найменшого інтересу до того, що відбувається в таверні. І тільки Нонці, котра помітила облаву раніше за інших, це ніскільки не вадило. Вона поводитись так, наче працювала не в таверні, а щонайменше в знаменитому фешенебельному ресторані «Хорхер», поблизу берлінської Курфюрстердам, де полюбляв бувати Герінг, поки війна не загнала його на цю тиху українську цукроварню, з якої за сприятливих обставин мало початися «солодке царство» Герінга в Східній Європі. Він уже зараз нагадував більше магната, бізнесмена, аніж бойового рейхсмаршала, головнокомандуючого повітряним флотом Німеччини.

Хоч його ще звали «свиною» з легкої руки Гітлера, який мав чисто австріяцьку звичку давати найсвавільніші прізвиська своїм підлеглим, але в таверні Герінг виявився справжнім джентльменом. Він уклонився Нонці й замовив для себе кухоль пива. Потім довго продмухував піну й зауважував жартома, що це чисто гендлярська звичка не доливати, або, як він висловився, розмішувати пиво з повітрям. Відпив кілька ковтків і був неабияк здивований, коли Нонка назвала йому ціну одного кухля. Він сказав, що це кри-

чуща несправедливість брати за кухоль у п'ять разів більше, ніж у метрополії, і з жарту, звичайно, заплатив Нонці по твердій ціні, доставши з чорного гаманця кілька пфенінгів.

Нонка зважила гроші на долоні, побряжчала ними й кинула не в ящик, до загалу, а шанобливо поклала в кишеньку на фартушку, сказавши при тому, що буде берегти їх для історії. Нонка явно переграла, було б куди делікатніше прийняти Герінга за якогось невідомого генерала чи навіть фельдмаршала й поводитися з ним відповідно, а не ховати його гроші для історії.

— Хазяїн тут? — сторожко запитав Герінг, кинувши погляд на цивільних, що стояли мов укопані.

— Ні, він поїхав на свіже пиво.

— Куди?

— В Баварію, — з жіночою безпосередністю відповіла Нонка.

Герінг засміявся. Не дивно, чому таке дороге пиво, коли його доводиться возити з Баварії.

Чоловік у вицвілій кепці, що сидів за столиком, зробив лише невеличке уточнення в своїй поведінці, коли Герінг запитав про хазяїна. Він солодко задрімав і ритмічно покльовував носом над недопитим кухлем. Я чомусь подумав, що то і був хазяїн таверни, майже легендарний для мене підполковник Шиманський. Помітивши п'яного в такій романтичній таверні, Герінг скривився, потім перевів погляд на «батюшку» з білим хрестиком на шиї, чого доброго, подумавши, як можна таке дозволити собі при священи-

ку. Святий отець не розгубився, побожно звів очі під лоба, а відтак ікнув голосно, на всю таверну.

— Скіфи в таверні,— глузливо промовив Герінг і круто повернувся до виходу.

Зойкнули під ним мостини. Вже на ходу він надів білу лайкову рукавичку, яку знімав до пива. Він забув попроситися з Нонкою. Це зробив за нього майор з його почту. Той помахав Нонці рукою, а з дверей ще раз глянув на неї, і Нонка подарувала ад'ютантові Герінга бистрий, вкрадливий погляд, якого однак, ми всі не могли не помітити.

За ними вийшов і Август Віцент. Було нижче його честі залишатися серед скіфів. Уже надворі він втерся до почту Герінга і щось сказав майору, який примітив Нонку, на адресу таверни, а може, на адресу самої Нонки. Він міг сказати, що кращої жінки за Нонку ще не бачив на сході. А може, він сказав, що в цю таверну не треба впускати отих «скіфів», а залишити її тільки для «готів». У всякому разі, сказав щось дуже приємне і дуже німецьке, бо майор оглянувся на таверну, щось відповів Македону, а на прощання великодушно підняв руку, оскільки всі ад'ютанти переоцінюють своє значення, вважаючи себе на сто голів вище за своїх патронів. То був Конрад Хасль, потворно негарний, горбоносий німець, вузькоплечий і зловісно високий. Я вже чув від когось, що такі потвори вміють зачаровувати найвродливіших жінок, бо в них справді є щось мефістофельське, привабливе для прекрасної статі. Македон не пішов з дороги,

поки чорні лімузини не рушили під прикриттям мотоциклів з кулеметами.

Виждавши кілька хвилин для дистанції, він подав знак своєму шоферу. Той миттю вибрався на дорогу. Майор зайняв своє місце, від чого пікапчик помітно осів і осатаніло кинувся назирці за рейхсмаршалом. Тоді ще ніхто з нас не знав, може, окрім Шиманського, куди подався дядько Македон. Його цікавив об'єкт *Wegwolf*, і він знайде цей об'єкт сьогодні, буквально через кілька хвилин погоні за Герінгом.

Німці з вантажних машин теж виявились звичайнісінькими людьми Івана Калашника. Бо коли «батюшка» скомандував їм: «Хлопці, по машинах!» — вони миттю витрусились з таверни. Загаявся лише куцоногий бравий фельдфебель, цілковите відхилення від класичної арійської норми. Він остаточно розрахувався з Нонкою, яка, напевне, догадувалася, з якими німцями має справу. Простигосподи був у захопленні, а коли «батюшка» побіг за лаштунки і через кілька хвилин, знявши там рясу і парика, теж вийшов бравим німецьким капітаном, то навіть Нонка розреготалася, бо ще до останньої хвилини вважала його справжнім батюшкою, який повстав проти сваволі й зібрав отих хлопців з колишніх своїх парафіян. З того я зрозумів, що Нонці відкривають не всі таємниці таверни.

Може, з недогляду Нонка долила для мене кухоль, з якого відпив Герінг. Вона захопилася, та було вже пізно. Я не роздмухував піну і не відсorbував, як робив це він, бо не боявся, що мене можуть отруїти в цій

таверні. Життя великих людей завжди здавалося мені жахливим, але маленьким людям при них теж живеться не солодко. Я нишком сказав Нонці, що неодмінно завітаю колись до неї сам, без Стратіона. Натякав їй, що це для мене дуже важливо. Проте не побачив відповіді в її лазурово-синіх очах, не відчув того загадкового обворожливого зблиску, яким уміє промовляти з тисячі жінок лише одна.

Нонка дістала з-під прилавка табличку: «Пива нема».

Цією табличкою таверна рятувалась від місцевих жителів, які теж були охочі до пива. На цьому ґрунті частенько траплялися непорозуміння, місцеві дещо вороже ставились до таверни, вважаючи її корчмою для німців, але любили вечорами збиратися в ній, бо, власне, не мали якогось іншого пристановиська. Тоді допізна горіли вікна в таверні і старий грамофон програвав допотопні пластинки, серед яких інколи зринало і дещо зовсім недавнє. Найбільше захоплювались Оксаною Петрусенко. Дехто приходив сюди тільки для того, щоб послухати її голос.

Ми залишили таверну останні. Проводжав нас той самий чоловік у кепці. Він стояв у подвір'ї, невисокий, кремезний, вилицюватий, з непокірним шматком бороди, яка скидалася на уламок чорного лабрадору з прожилками. В його постаті було щось від мого невольника. Надворі бралися перші сутінки, і він посміхнувся, коли кучер, сівши на козли, сказав свою улюблену фразу:

— Прости господи...

Коли ми проїздили через завод, був уже

вечір, у багатьох вікнах світилося, тільки заводський димар бовванів у мороці, а біля ставки Герінга, яка займала величезний двоповерховий будинок, стовбичили вартові в касках, з автоматами. Кілька вікон у тому будинку були темні, зараз він зовні здається не фортифікованим, насправді, окрім відкритої варти, він був обснований безліччю замаскованих вогневих точок, здатних озватися за першим-ліпшим сигналом.

— Стань,— наказав Стратіон кучерові, коли ми проїхали штаб. Він щось вийняв з кишені й подав мені. То був звичайний ключ од чиеїсь хати.— Залишишся тут, у старій пекарні над ставом... Це ключ од кімнати. Іди туди, влаштуйся, а хазяїн прийде пізніше.

— А хто ж тут хазяїн?

Стратіонові видалось недоречним моє запитання в присутності Хоми, що примовк на козлах, та ще при конях, з котрими завтра вранці комендант Корн розмовлятиме по-німецьки.

— Вибач, звичайно, що ми вирішили твою долю без тебе. Але що вдієш — війна...

І він поклав мені на плече руку, як міг би зробити це батько, залишаючи сина на вірну смерть. Потім прощально кивнув мені, наче з вечірнього неба, Простигосподи, і вони покотили далі, а я знову залишився один із загадковим ключем до загадкової квартири. Роз'їхались мої відважні скіфи, і ще довгенько було чути, як вистукували підковами їхні коні...

Пекарня скидалася на стару фортецю, облуплену, сіру, з проваллями в стінах, з висо-

ким горищем, на яке вели стрімкі залізні східці, і з єдиними дверима, через які можна було проникнути всередину. Одімкнувши їх, я опинився в невеличкому темному коридорі, а вже з нього потрапив до просторої підвальної кімнати з єдиним, і то загратованим, вікном. Проти вікна стояв столик, на ньому була карбідка, але я не наважувався її запалити до приходу хазяїна. Уважніше оглянув кімнату в потемках, знайшов у ній ліжко, вузьеньке, залізне, в кутку намацав велетенський скляний бутель, ненароком зачепився за табуретку і перекинувся разом з нею, хоча й знав, що в таких квартирах не можна зчиняти зайвого шуму. Потім всівся проти вікна і сидів тихо, як сидять ув'язнені, щойно опинившись у в'язниці. З вікна було видно контури заводу, темного, мовчазного; лише восени, коли почнеться сезон, спалахнуть усі ті корпуси, запахне в них вапном і кляром, потече теплий жом своїми дивовижними ходами на жомовисько, а велетенські залізні чани, що стоять зараз порожні й стиха гудуть од кожного кроку, наповняться і зразу стануть найприманливішим місцем для селян, які знаються на патоці і вміють перетворювати її в дещо божественне за будь-якої влади.

Мені завжди подобались оці наші цукрові заводи, подобались тим, що вони не гуркотіли, не брязкотіли, не кіптявили щодень, а вміли чекати осені й оживали лише тоді, як запалювали свої велетенські котли, і потім уже не могли зупинитись ані на хвилю. Їхні гудки, котрі було чути в навколишніх селах, скидалися на поклики пароплавів, що

виходили в далекий і неспокійний рейс. Я завжди заздрив тим, хто живе на таких заводах, але, звичайно, не під час війни й не поруч зі ставкою Гітлера, в цій незатишній велетенській кімнаті, над якою почулося мені якесь підозріле гупання, а далі — сміх.

Я принишк, почав дослухатися — сміялось зразу двоє чи троє. Потім усе затихло, а я сидів у вікні і ніяк не міг заспокоїти зрадливо-підступних молоточків у скронях. Не могло бути, щоб хтось жив над кімнатою, там, на горищі. Чомусь подумав, чи можуть сміятися щури, які водяться в старих млинах і в старих пекарнях. Звичайно, щури можуть сміятися, але такого тупотіння вони зчиняти не можуть. Мені краще було б піднятися й піти звідси, але що подумає хазяїн, який так люб'язно довірив мені ключі від хати.

Я залишився, причому надовго, й відразу взявся за діло, бо любив ті цукрові заводики змалку...

Встиг навозити буряків по вкатаних осінніх дорогах, розпалив котли, і десь опівночі завод почав стугоніти, дихати, метушитися, може, я довчасу пустив цей завод і був настільки поглинутий отим його незбагнено складним і в той же час простим ритмом, що незчувся, коли в кімнаті появилвся хазяїн. Йому було добре видно мене на тлі вікна, в яке падало світло з вулиці, а його я не бачив, швидше відчув, що в хаті появилвся ще хтось, крім мене.

— Це ви? — запитав він десь із середини кімнати.

— Я.

— Чому не світите?

— А можна?

Але, перш ніж запалити світло, я сказав, що чув гупотіння і сміх на горищі. Звичайно, то були люди, а не щури, тому я побоївся світити світло.

— Даремно. Цим ви тільки могли нашкодити нам обом.

— О, чуєте? — знову почувлися глухі кроки над головою.

Хазяїн засміявся.

— Саме міняється наряд на батареї.

— На якій батареї?

— На їхній зенітній батареї, отут, над нами, на горищі. Гармата і кілька спарених кулеметів, коли німці не брешуть. Як бачите, я живу під надійною охороною.

— І вас не виселили звідси?

— Ні, хотіли виселити, а потім побачили, що я чоловік надійний, і залишили.

Він запалив карбідку, і я наново оглянув кімнату. Небагато міг додати до того, що побачив раніше. Біля глухої стіни стояла довжелезна дубова лава, бутель був наповнений лише до половини, а на стіні проти ліжка висів великий літографічний портрет Гітлера у фарбах, але без рами. Він був майже розп'ятий кількома гвіздками.

Хазяїн уже звик до нього, а мені той портрет заважав, якщо не сказати більше. Очиці Гітлера були такого ж кольору, як і його френч, — червоно-коричневі, вони вирячкуваті, прискіпливо пильнували за мною прецінь тоді, коли я намагався їх уникнути.

— Навіщо він тут? Зніміть його, хай йому грець.

— Своїх ворогів треба знати в обличчя. Нехай побуде.

— А я бачив його живого.

— Давно?

— Коли йшов до міста. Він стояв у вікні вагона. Але це було так несподівано, що я навіть не встиг вистрілити. Потім він втік від нас у Подільському. Перед катастрофою.

— Везучий. Готувалось для нього. А дісталось вам. Македон міг так безславно загинути.

— Полковник фон Ульмен, — поправив я Шиманського.

— Я не бачив його в такому чині.

— А я мав честь бути його ад'ютантом. В тому поїзді ми натрапили ще на одну людину, яка під час катастрофи вигукнула ваше ім'я.

— Вдова Опенгейм, — посміхнувся Шиманський.

— Як? Ви її знаєте?

— Чув про неї від Македона...

Він підійшов до буфетика, вийняв звідтіля сала, головку часнику, хліба, потім відлив із бутля в мідну кварту горілки й поставив усе те для мене на столику.

— Вечеряйте. Там вам навіть не дали по-вечеряти...

Я ніколи не пив такої смачної горілки, з чистого цукру, ніколи не їв такого пахучого сала. Хазяїн сидів проти мене, суворий, проникливий, з відкритим обличчям, в його тьмяно-сірих очах була неприхована іронія.

— Так це ви і є підполковники Шиманський, — сказав він після нестерпної паузи. — Я уявляв вас зовсім іншим...

— Мені теж він уявлявся іншим.

— Яким же? — перепитав хазяїн.

— Яким? Невольником над містом... Із димів... Але кожного разу, коли я хотів запам'ятати його, зривався вітерець, і той невольник кудись дівався. Він був невловимий...

— Хитрий невольник. Розгулював собі над містом і не боявся німців. А тим часом підполковник Шиманський, мабуть, їх побоюється, бо вони, прокляті, не ликом шиті. Отож давайте домовимось, що ви ніколи не знали ніякого підполковника Шиманського. Нехай він залишається собі отим невольником із димів... Ну й вигадав! Ви не поет, бува?

— Ні.

— Слава богу. У них, бідолах, трохи хвороблива уява, тому всі вони непридатні для серйозного діла. У них на першому плані кохання, душевні муки... Скажіть, вам подобається Нонка? — раптом запитав Шиманський.

— Мені? Я ніколи над цим не думав...

Тут я покривив душею, бо насправді Нонка мені сподобалась ще в ті хвилини, коли з такою непохитною мужністю проводила мене через Чортів міст. Сьогодні вона теж була якась незвичайна. Аж не віриться, що це та сама Нонка. Але зараз, коли її врода, як я догадуюсь, має бути кинута до ніг, може, навіть самого Германа Герінга, я починаю дивитись на Нонку дещо іншими очима.

— Вам доводилось читати «Енеїду»?

— Звичайно. — Я був неабияк вражений цим запитанням, але промовчав, за яких об-

ставин читав «Енеїду» востаннє. Мимоволі зиркнув на пальці Шиманського. Чи то не їхні сліди бачив я на полях «Енеїди»?

— Ще Вергілій сказав: чого не можемо зробити ми всі, те іноді під силу одній жінці.

«Ні, ні, то були руки, як у Енея,— подумав я.— У Шиманського ж звичайні людські пальці, щоправда, теж не дуже відмиті, хоч він і не був кочегаром. Ким же він тут, на цьому заводі, в якому я щойно розпалив котли?..»

Прочитав строфу з «Енеїди» про жінок і знову повернувся до Нонки:

— В неї мусить з'явитися чоловік, бо така жінка, як Нонка, не може довго лишатись сама. Поки вона одна, для всіх очевидно, що її перетягли сюди з якоюсь метою. А коли в неї з'явиться чоловік, та ще матиме якесь діло на заводі, тоді все простіше. Прибилося нове сімейство, живе собі, нікому не заважає — природно й ніякої загадковості.

Чим далі, тим одіознішим стає моє становище. Невже Стратіон залишив мене саме для цього?..

— Йдеться про тимчасове одруження, яке ні вас, ні Нонку ні до чого не зобов'язує. І все ж їй не можна нав'язати в чоловіки будь-кого. Скажімо, мене. Така пара виглядала б неправдоподібно. А ви саме раз. До того ж це вибір самої Нонки..

Сам Еней не опинявся в смішнішому становищі. Але я розумів свого чорнобородого Вергілія. Я погодився, бо Гітлер дивився на нас глузливо, а над нашими головами знову затупотіли його солдати.

— Весілля справляти не будемо,— гірко посміхнувся мій сват.— Але з цієї хвилини можете вважати себе Нончиним чоловіком... Завтра переберетесь до неї, а сьогодні заночуєте тут. Де вам краще — в ліжку чи на лаві?

— Мені тепер однаково...

— Я знаю, що вам буде нелегко, в таку не гріх і закохатися, але війна є війна, як кажуть німці. — Він підвівся, заходив по кімнаті.— А втім, хтозна, чим може скінчитися цей жарт...

На горищі реготалися німці...

Я вперше лягав спати одруженим, на холодній лаві. Не вірилось, що десь поруч, рукою подати, спить Нонка, духмяна, пречиста, роздягнена до сорочки. Тепер вона ніколи не стане моєю дружиною і, може, нічим дружиною більше не стане... Там плакав по своїй любові невольник... А тут стиха ридатиму я...

Шиманський спав нечутно, як дитина,— так сплять справжні розвідники; а ті, на горищі, не мали права заснути, ходили, гупотіли, насвистували, сміялись над моєю першою шлюбною ніччю, аж поки їм не прийшла якась тиха зміна, мабуть, старі солдати, які послули на горищі разом зі мною.

Удосвіта я побачив їх у нашій кімнаті. Вони прийшли до свого сусіди по мито, мовчазні, суворі, сірі. Двоє тримали нахильці бутель, а один підставляв баклаги. Наповнивши їх, вони делікатно, ніби щось живе, поставили бутель на місце, старанно заткнули величезним корком, щоб не видихувалось. Подякували господареві, який усе ще лежав

у ліжку, щось перемовились про чоловіка на лаві, тобто, про мене, сказали традиційне «хайль!» своєму фюреру і пішли собі, залишивши на столику кілька пачок сигарет. Виявляється, тут іде цілком нормальне економічне життя — міжнародний обмін товарами. Німці, що приходили по горілку, принесли Шиманському сигарети.

— Дивний народ німці, тільки дурневі дістався, — сказав Шиманський, встаючи з ліжка в досить чистій, як для війни, білизні. — Приходять отак щоранку й віддають честь своєму ідолу. — І він уперше беззлобно глянув на Гітлера, що мав над солдатами таку неосяжну владу навіть у цій підвальній кімнаті, в якій розроблялася проти нього смертельна війна.

Потім сів на ліжку, звисивши ноги, — бо сий, розстебнутий, запалив, і в тій позі було щось чисто селянське. Я ще тоді не знав, що він і був селянином, родом з Балти, на Одещині. Працював ковалем у кузні, потім став ученим. Читав економіку в інституті імені Плеханова у Москві. А це знову повернувся до свого давнього ремесла. Чимось скидався на Гефеста — бога, який виковував древнім зброю, хоч був просто Шиманський, до прикрого реальний, особливо ж коли став зодягатись у буденну одягу, побиту іскрами на грудях. І чоботи взував по-селянському, хвацько, надійно, наче збирався у далеку дорогу. Але вся та простакуватість, цілковита безпретензійність, суворість не вадили Шиманському бути великодушним до тих, з ким починав він свій поєдинок: сьогодні він просив Стратіона тримати у Чорному лісі «пер-

сонального» літака для Гітлера на випадок, коли того вдасться захопити живим; для другої ж особи третього рейху він відкрив безневинну таверну. Коли б рейхсмаршал був проникливіший, то напевне помітив би, що таверну відкрито десь через тиждень після того, як під Вінницею появився тоді ще зашифрований об'єкт Werwolf. Таверна була своєрідною контрставкою, хоча й не мала підземного кабеля з Москвою й, на противагу «об'єкту», схованому в лісі й закутому в бетон, розмістилась на велелюдді, при битій дорозі, інтимна, затишна й відкрита для всіх з дванадцятої дня й до пізньої ночі. Шиманський боявся не так її провалу, як того, що вона фінансово збанкрутує, бо німці навіть у дорозі не схожі на інші народи, скажімо, на нашого брата, який любить побенкетувати на волі, кинувши лихом об землю.

Одягшись, Шиманський нелукаво підморгнув у бік бутля. Але я схитрував, сказав що зранку не п'ю, і потім шкодував про це весь день. Ідучи до Нонки, я мусив би випити бодай для хоробрості, бо ж мав домовитися з нею про наше одруження. «На суху» така делікатна розмова не клеїлась. А коли я сказав, що працюватиму молотобійцем у кузні, то Нонка зовсім розсміялася. Досі я навіть не подумав, що ця каторжна робота не дуже в'язалася з моїм одруженням. І тут я збагнув усю підступність Шиманського і в душі порадив з того, що німцям нелегко буде з таким проникливим противником. Ішов у кузню без усякого клопоту. Я, по суті, був вільний од свого подружжя, хоч потім весь день відчував на собі журнувато-мрійливий

погляд колишньої вгамовниці здичавілих за літо орловських рисаків. Обливаючись потом у кузні, я, здається, вперше пошкодував, що не народився раніше й не зустрівся з Нонкою до війни, у степу...

КОВАЛЬ І МОЛОТОБОЄЦЬ

Велетенська заводська кузня, в якій з семи горн працює лише два-три, і то з перебоями, бо ковалі стали рідкістю на той час, здіймає такий лемент, що знервовані війною жителі мусять зачиняти вікна в квартирах або ж затуляти вуха ватою, невичерпні запаси якої залягали за підкладками славнозвісних фуфайок — чи не найбільшого досягнення нашої непримхливої й далекосяжної моди. Замерзаючи під Москвою, кожен німець мріяв про таку фуфайку, цей чисто російський витвір.

Люди в ставці Герінга не зважали на кузню, й не тому, що там були люди сильні, витривалі, з волячими нервами, а швидше тому що німцям імпонувало слухати кузню й усвідомлювати, що на них працюють, тоді як вони можуть віддаватись війні.

Коли наші молотки вщухали, я сівач перепочити біля бодні з водою, а Шиманський виходив на перекур. Нам було чути з відчинених вікон ставки скреготіння телеграфу, якісь зашифровані команди по раціях і навіть голос самого Герінга, кабінет якого був на другому поверсі й виходив балконом у палісадник. На балконі стояло плетене крісло-гойдалка, в якому рейхсмаршал любив погойдатись у вільні хвилини й послухати з

висоти нашу кузню. Було схоже, що йому теж остогидла війна і він з більшою охотою віддався б оцим змертвілим заводам. Але ось і зараз його покликали з ідилічної гойдалки до прямого проводу, і він закричав баритоном:

— Кессельрінг! Кессельрінг!!

Фельдмаршал Кессельрінг був командуючий Другим чи Третім повітряним флотом, який підтримував Роммеля в північній Африці, і ще частенько ми чули ім'я цього фельдмаршала. Шиманський під кузню помітно нервував, затулювався кілька разів підряд і викидав спересердя недопалену сигарету, яка потім ще довго тліла серед залізного брухту. «Кессельрінг, Кессельрінг», — а далі нічого не можна розібрати. Інколи вони дивилися один на одного, Шиманський — з-під кузні, а Герінг — з балкона, на якому день і ніч стояв залізно-непорушний вартовий; вони добре розуміли один одного, але рейхсмаршал прощав ковалеві його допитливість, а коваль прощав рейхсмаршалу його слабкість так по-дурному виставляти свою особу, через яку могли безневинно постраждати жителі заводу. Адже досить комусь з наших людей засісти з карабіном де-небудь поблизу, як крісло з Герінгом тої ж миті перестане гойдатися навіки. Шиманський у душі боявся цієї трагічної випадковості, бо тоді все зразу завалиться, німці не пощадають нікого, навіть таверну з обворожливою Нонкою.

Я став молотобійцем у Шиманського.

На початку він остерігався мене, косився на мій молот, але скоро я збагнув це немуд-

ре ремесло й приловчився потрапляти точно в те місце, на яке вказував мені коваль у своєму опаленому фартусі. Чим меншим молоточком він орудував, тим важче доводилось мені, він тоді вистукував часто, а я, бідолашний, мусив утрапляти за ним, обливаючись потом. Були хвилини, коли я в душі мало не плакав. Доводилося збирати останні зусилля, щоб здіймати поміж його молоточком півпудовий молот, який через кілька ударів ставав пудом, а далі зростав у вазі з неймовірною швидкістю. «Не підлілля, а каторга, — думав я. — Якщо таке виснаження триватиме день у день, то я швидко віддам богові душу і для Нонки в «чоловіки» доведеться викликати з Чорного лісу іншого бравого хлопця». Характерно, що Нонка зовсім не поцікавилась своїм нинішнім чоловіком, проходячи на роботу повз кузню. Але я сам нагадав про себе, побачивши її крізь закопчене вікно кузні. Я виглянув і був просто вражений тим, як щасливо вона продефілювала перед штабом Герінга в свою таверну, легка, граціозна, до запаморочення гарна. На балконі, в гойдалці, саме спочивав Герінг у товаристві ще кількох офіцерів, які побожно стояли перед ним. Додам, що я виглянув з півпудовим молотом і, мабуть, скидався на справжнього лицаря.

— Хто там? — запитав коваль, коли я повернувся.

— Нонка... — І так осатаніло загував молотом, що іскри прискакали до самої стелі й шипіли, падаючи в бодню з водою.

Ми кували лапи і ломуки для розшивання залізниць — це було термінове замовлення

кількох партизанських загонів, які не мали вибухівки й користувалися цим простим, але вірним начинням. Ломики давалися нам швидше, а лапи були інструментом складним, точним і навіть по-своєму красивим, вони чимось скидалися на жіночу ногу, може, отими двома підступно розведеними пальчиками, які хапали костиль за головку, і вигнутою красивою п'яткою, з якої починалась уже майже ювелірна робота на ковадлі. Шиманський ставав тоді просто віртуозом, він ледве торкався червоного металу, а для мене це були ті заключні акорди, в яких уже цінувались не м'язи, не зусилля, а сама пристрасть душі, якась незбагнено чиста музика творення. Треба признатись, що чим меншого молота я брав, тим глибше відчував поезію кузні. А вінцем усього було гартування. Лапа сичала у бодні немов жива, немов ми вклали у неї по шматочку натхненно бунтівної душі, яка вибухала клубами пари.

Скоро я полюбив кузню і найбільше, мабуть, за ті тривожні хвилини, коли повз наші закопчені вікна проходила Нонка, молот ставав легенький у такі хвилини, бо я стукався ним у Нончине серце. Інколи вона не витримувала й зазірала в кузню, як і належить дружині.

Коли партизанське замовлення було виконане і кузня знову взялася за лемеші, чепіги і коси, Шиманський повернув собі старого молотобійця, кремезного, клишоногого Трохима Горобця, який грався з молотом, як з пір'ячком, але мав одну непоправну ваду: час від часу входив у запої і тоді зовсім забував про роботу. Через ті запої Шиман-

ський його і побоювався, хоча й любив Трохима й називав його Трошею.

— Трошо, ану вдар трошки!

Троша відходив од ковадла, бо мало того, що був височенний, але ще мав довжелезні руки,— і чудно було дивитися збоку, як цей незграбний велетень відчував ритміку ковальського бою — він оживав весь, вигинався, а молот ходив таким суцільним півколом, що Шиманський кожного разу всміхався від зачудовання своїм Трошею.

— Хорошо, Трошо, молодець-горобець!..

Коли Троша виходив з кузні на перекур, то Герінг негайно ушивався з балкона, Шиманський над цим тихо сміявся. А якось навіть висловив припущення, що це не Герінг, а двійник Герінга. Ці потвори полюбляють приводити собі двійників.

— Слухайте, давайте якось нападемо на них,— говорив Трошка, зовсім недозволено показуючи довжелезною рукою в бік ставки, оточеної вартовими.

— Вони що, заважають тобі?

— Ого, ще й як. Це ж якийсь штаб, чи що, по-вашому?

— Не знаю,— ухильно відповідав Шиманський і позирав на Трошу досить допитливо.

Я майже догадувався, про що думав у ці хвилини Шиманський: коли б у Троші не було сім'ї, то він міг би бути незамінною парою для Нонки. Поїхав би Троша у Вінницю чи й Полтаву і привіз би собі жіночку, Нонку. Але Троша мав двійко дітей і жінку, маленьку, в'їдливу і сварливу. Вона приводила його на роботу і приходила за ним, бо знала його повадки. І хоч на штаб Герінга Троша

міг би напасти, а Настусі свої боявся й корився їй, як богові. Отож мусив зрідка чимось висосувати із себе ту зайву дику силу і час від часу кидався у білі запої, з яких виходив добрим, покірним і навіть ніжним.

Те, чого побоювався Шиманський, могло статися й погубити нам усе діло.

Сьогодні в полудень пролунав постріл.

— Невже в Герінга? — схопився Шиманський.

Постріл міг бути з горища кузні, з віконця, яке напередодні хлопчаки розбили з рогаток.

Хто ж стріляв???

Шиманський метався по заводу як очманілий.

З його людей ніхто не стріляв. Принаймні я не стріляв. Ми обидва в цей час обідали у Нонки, в кузні залишався один Троша, який приносив полуденок з дому, в хустиночці. Він любив пополуднувати й прилягти на годинку. В прохолодні дні забирався на горище кузні і влаштовувався там на солом'яній маті, що була спеціально для цього принесена з кагатів ще навесні. Але коли дах розпікався, то Троша не користався горищем, а ходив спати на травичку в парк, тепер окупований Герінгом. Сьогодні неймовірно палило сонце, і Троша не міг полізти на горище.

Коли ми повернулися в кузню, там уже порядкував Троша. Вибравши шлак, він розпалював горно. Був суворий, зосереджений, стиха насвистував.

— Ти чув постріл? — запитав його Шиманський.

— Чув,— сказав Троша, як про щось звичайне.

— А ти де був у цей час?

— Я саме сів полуднувать. Коли чую — постріл...

— Хто ж стріляв?

— Поняття не маю,— здвигнув плечима Троша.

Ми з Шиманським полізли на горище, що своєю космічною пилюкою скидалося на поверхню Місяця, оглянули всі його закутки. Довго стояли біля віконця. Тільки такий високий чоловік, як Троша, міг дістати до віконця. Іншому довелося б класти підмосток. Ми вже зібралися сходити вниз, коли Шиманському спало на думку підняти стару солом'яну мату. Те, що ми побачили під нею, вразило нас.

Це був карабін, загорнутий в промаслену ганчірку, новенький, без жодної подряпини, ніби щойно поворонований. Шиманський повернув затвор, і з карабіна випала порожня гільза. В патроннику було ще чотири патрони. З дула пахло сіркою, стрілець не встиг, а може, просто забув з переляку почистити зброю. Кожної миті могли наскочити німці, і Шиманський не міг придумати, що з тим карабіном робити. Він загорнув його в ганчір'я і поніс униз, розлючений і бентежний. Троша, склавши на грудях руки, сидів на ковадлі, гордий, задумливий, яким бував у хвилини перепочинку. Він не сподівався, що наша експедиція на горище закінчиться для нього так скандально.

— Твій?— запитав Шиманський, знявши з карабіна ганчірку.

— Мій, — усміхнувся Троша самими очима.

— Ти стріляв?

— Прицілювся для проби, а воно само стрельнуло, хай йому грець. Добре, що його не було на балконі. Тільки крісло захиталося.

— А солдат?

— Теж не було. Саме обідав.

Шиманський не став кричати, лаятися, ганити Трошу, який сидів на ковадлі спокійно і незворушно. Він вибрав із карабіна патрони й поклав їх у кишеню, куди сховав перед цим порожню гільзу, відтак узяв карабін за ствол і підійшов до горна, з якого почало вибиватись сине полум'я. Ні я, ні Троша ще не догадувались, що він робитиме далі. Він роздмухав піддувало на повну силу, горно враз спалахнуло, загуділо, і Шиманський всунув карабін лакованим прикладом у самий жар.

— Лелечко, що ви робите? — вжахнувся Троша.

Дерево закуріло і спалахнуло, як солома, бо пересохло на горіщі.

— Ти нас усіх міг погубити, — озирнувся Шиманський на отетерілого Трошу, який ще й досі не все второпав.

Потім, коли весь карабін нагрівся до білого, Шиманський узяв його кліщами, поклав на ковадло і наказав мені:

— Бий, швидше!

Я схопив велетенського молота, і через кілька хвилин з карабіна вийшло щось незграбне, контурами схоже на меч. Троша не міг вивести такого глуму над своїм карабіном,

наче втратив свого вірного побратима, з яким любив поспати ополудні на горищі, а сьогодні не втримався і підійшов до віконця, з якого збирався вбити Герінга.

— Нехай постогне, — сказав Шиманський. — Цим пострілом він міг зіпсувати нам усю обідню. Вбити ми завжди встигнемо...

Шиманський кинув розплющеного карабіна в ковальський брукт, а коли Троша повернувся, сказав йому:

— Нехороше, Трошо... Уяви собі, що німці вчинили б трус у кузні і знайшли б твій карабін...

З цього дня Шиманський перестав критися перед Трошею, але кожного разу, коли той приходив на роботу, оглядав його пильно й доскіпливо, бо замість карабіна Троша міг перенести на горище цілу гармату, не зразу, звичайно, а частинами, бо карабін він теж приносив у кілька прийомів, а потім зібрав його на горищі потай від нас.

Після того пострілу (міг ще бути звичайний збіг обставин) Герінг перестав появлятися на балконі, хоч вартовий стояв там, як і раніше: дуже часто, може, з нудьги, розгойдував порожнє крісло рейхсмаршала. Відчинених вікон у ставці теж стало менше. Кузня втратила для німців свою попередню поезію, її передзвони стали і для них надокучливими. І тільки Шиманський з Трошею трудилися в ній у поті чола.

Якісь підозрілі селяни приїздили до них з далеких сіл підковувати коней. Я догадувався, що то були звичайні зв'язкові між загонами і підпільними групами. Шиман-

ський умів робити підкови і вухналі, умів зачищати кінські копита. Я кожного разу мав багато задоволення з того, як він орудував ножем, затиснувши кінську ногу в свої коліна, а потім, коли добирався аж до живого, то з великою точністю припасовував коням гарячі підкови, які просто вварювались в копита. Частіше за інших приїздив перековувати коней Хома Простигосподи — кучер коменданта Корна. Одного разу, заставши мене в кузні, він нітрохи не був цим здивований.

— Що передати Стратіону?

— Передай, що я тепер ходжу у начальстві.

— В якому начальстві?

— Старшим над чанами.

— Над паточними?! — здивувався Хома.

— Еге ж, а то ж над якими.

— Слухай,* ти ж не забудь, коли настане сезон.

— Будь певен. Наші хлопці без горілки не сидітимуть.

— От мені б якесь таке діло на заводі. Бо Корн зовсім збожеволів. Погрожує шибеницею.

— Проси Старика, нехай влаштує тебе на жомові ями.

— Слухай, а ти поговори за мене.

— Поговорю.

— Бо мій баварець справді може мене повісити, тюкне на мене в гестапо — і я пропав. Що мені з того, що хлопці за мене помстяться, коли я вже буду отам, прости господи... — І Хома досить виразним жестом показав, де він може опинитися, якщо Старик (так ми

називали Шиманського) не забере його на жомові ями. Я, правда, промовчав, що паточні чани дістались мені тільки завдяки Нонці, оскільки її чоловік мусить бути хоч якоюсь фігурою на заводі, а не другим Трошею-молотобійцем.

І хоча ті чани поки що стояли порожні, гули, мов велетенські бубни, але я почував себе людиною біля них, людиною, яка дещо важить, вірніше, буде важити, коли ті чани наповняться м'ясно-пахучою патокою, за якою стоятимуть велетенські черги підвід з діжками й бочками. Через люки я забирався всередину тих чанів, галасував там, сміявся, божеволів, щоб привернути до себе увагу заводської публіки, аби думали, що я працюю. За порадою Шиманського, я дістав зеленої фарби, щітку, складану драбину і взявся за зовнішній вигляд моїх чанів. Ця робота посувалася поволі, хоч на неї досить було б кількох днів. Коли залатані, поіржавілі чани набирали іншого вигляду, то навіть німці в машинах повертали голови в мій бік, про щось говорили між собою на мою адресу. Я вже не кажу про місцеву публіку. Може, дехто і лаяв мене в душі, мовляв, для кого цей телепень так старається, але я міг думати, що став досить популярною людиною на заводі. Інколи я так захоплювався малярською роботою, що забував про їжу і тоді переконувався, яка це велика зручність мати дружину.

Нонка зачиняла свою таверну і приносила мені їсти. Хліба, кілька варених яєць і солі в коробочці з-під сірників. Коли привозили свіже пиво, то не забувала взяти ще й пива.

Поки я полуднував у холодочку, Нонка надівала мого брезентового фартуха, брала щітку з відерцем і забиралась на верхні щаблі, щоб показати себе людям. Вона була кращою маляркою за мене, клала фарбу густо, і на другий день, коли фарба просихала, добре було видно її роботу, яка вигідно відрізнялася від моєї.

Незабаром про нас заговорили на заводі. Обивателі захоплювались нами, так звана «заводська аристократія» запрошувала нас на свої вечірки — магічно діяла та патока, яка потече в мої чани з настанням сезону, і, звичайно, Нончина вродо, що вже сама по собі щось та важила в тих компаніях, які збиралися вечорами то в пана директора, то в головного інженера, то ще в когось із заводського начальства. Ті гульби були ганебними з точки зору громадянської етики, бо громадяни, котрі на них збиралися, може, всі до єдиного могли б бути на священній війні. Декотрі ж почували себе так, наче уже все скінчилося, не було в них хоча б того внутрішнього опору, про який мовчать, але який відчувається в справжніх людях навіть тоді, коли вони не можуть про це говорити вголос, коли мусять ховати те, що їм болить. Ніхто не зважувався гудити Радянську владу на тих вечірках, але й не тужили за нею, і завжди уявлявся мені за тими столами, на яких не було хіба що пташиного молока, отой вічний, нездоланний тип пристосованця, дворушника духу, якому скрізь добре, якого влаштовують усі закони і всі режими. Інколи хотілося кинути в таких бомбу.

На ті звані обіди й вечері ніколи не клика-

ли коваля, і мені приємно було відчувати, що він стоїть над ними всіма, скромний і непомітний підполковник Шиманський, який живе собі у старій пекарні, поки тут ішли безтурботні гоноровиті гульки, поки тут слухали піаністку, над Шиманським гупотіли німці з зенітної батареї і в'їдливо посміхався Гітлер зі стіни.

Уперше я побачив піаністку на одній з таких вечірок в експедитора заводу пана Кузі, чоловіка невеличкого, меткого, чоловічка, який кидав тінь на всіх маленьких на зріст людей, бо був справжнім феноменом отого пристосовництва, на яке найбільше здатні, як мені здавалося, всі невеличкі, спритні, всюдисущі люди, менші якоїсь критичної кількості сантиметрів — у різних народів, мабуть, існує своя цифра. Уже сам їхній зріст ставить їх у нерівне становище з іншими й примушує дещо підозріливо-озлоблено дивитись на світ. Тому годі було чекати від пана Кузі якогось добра, хоч би він стелився барвінком перед вами. Це був тип мізерний і лукавий, як більшість отих маленьких духом. Пан Кузя! Він тягся до панства, до вищої заводської знаті, од якої боявся відстати бодай на вершок, хоч паном був випадковим, до війни командував на бурякових вагах, «дотягував» фіктивних п'ятисотенниць, обкрадаючи безліч людей. Завдяки цим здібностям товариш Кузя був дуже вагомою людиною в районі, був своєрідним «магом на вагах», бо за кожне «дотягування» брав із колгоспів фантастично дорого.

Сьогодні він найняв піаністку на свій вечір, бо пішла на неї мода в інших домах, а пан

Кузя не міг відставати, хоча й розумівся на музиці не більше, ніж цап на горіхах.

Піаністка з'явилася десь у половині вечора, невеличка, тендітна, скромно одягнена, з нотною папкою. Вона скинула плащ, якого пан Кузя тут же відніс у сіни, на вішалку, знайшла очима інструмент, якого пан Кузя придбав ради моди, і пройшла до нього так, наче їй уже не раз доводилось бувати в цьому салоні.

Я впізнав її з першого погляду — по зачісці, по очах і по тій бистрій, але тихій ході, яку запам'ятав назавжди. Та вона ніяк не відповіла на мій допитливий погляд, коли проходила повз мене до інструмента.

— Зіграйте для моїх гостей щось таке, чого ви ще ніколи не грали, — з виглядом знавця сказав експедитор.

— Я не імпровізую, — суворо відповіла піаністка і тільки тепер глянула на мене пронизливо-насмішкувато, так і не впізнавши мене, а може, не побажавши впізнати.

Вона грала щось із Ліста, тривожно-проникливе, незв'язне, чи не його знамениту фантазію «Роберт-диявол», бо сама піаністка, почавши спокійно, потім усе більше входила в той світ, який по-справжньому уявляла собі лише вона сама, дійшла до якогось феєричного піднесення в тій грі, немовби переродилася уся і збоку теж скидалася на дияволку.

Мефістофель зі свити Герінга, майор Хассль, який появився в дверях у супроводі свого ординарця, захолов на порозі, побачивши жінку за фортепіано, жінку, напівзбожеволілу, всю в русі і трепеті. Хассль прогулювався

й, зачувши музику крізь розчинене вікно, не міг повірити, що чує справжнього Ліста на цьому глухому заводу, за тисячу кілометрів од віденських і веймарських мюзикхолів (майор був родом із Веймара). Хассль розумівся на музиці й поглядом, повним зневаги, глянув на публіку за столом. Було враження, що він зараз розреготеться з нашого експедитора пана Кузі, в очах якого побачив цілковиту невиразність і порожнечу. Хассль, мабуть, згадав, що сучасниця Ліста графиня Шліппенбах божеволіла від цієї музики, а княгиня Кароліна Сайн-Вітгенштейн, яка жила в українському маєтку Вороновиці під Вінницею, через цю музику кинула чоловіка і стала на багато років коханкою Ліста.

На якомусь високому акорді Хассль привітався з моєю Нонкою стриманим кивком голови й дістав таку ж стриману відповідь. Потім Нонка шепнула експедитору:

— Запросіть це страховисько до столу...

— Аякже, аякже, — заметався пан Кузя, — ось тільки перестануть грати...

— І її теж, — показала Нонка на піаністку, ще не підозріваючи, що ради неї і була влаштована ця вечірка.

Експедитор на кожній паузі, гадаючи, що грі кінець, зривався з місця, доволі смішно, потім сідав, зовсім обеззброєний і знищений своєю безтактовністю. Нарешті, коли все скінчилося, піаністка безвольно скинула з клавішів руки, а Хассль заплодував величезними долонями, пан Кузя кинувся з-за столу і розшаркався перед Хасслем, показуючи йому на своє місце. Хассль милостиво

погодився, підійшовши до виконавиці Ліста, поцілував їй руку і, допомігши встати, підвів до вільного місця, на яке був запрошений сам. В одну мить поруч з нею зручно влаштувався і Хассль. Нонка, користуючись досвідом таверни, налила для обох чарки, і вони випили за поклонників Ліста, до яких Хассль відносив передусім себе.

Піаністка вільно розмовляла по-німецьки, і Хассль анітрохи не був цим подивований, бо вважав, що всі музиканти світу мусять говорити тільки по-німецьки й забути свої рідні мови, придатні лише для домашнього вжитку. За другою чи третьою чаркою Хассль говорив усе голосніше, а піаністка все тихше, і всі гості неначе вимерли, тільки чути було в передпокої повільні кроки ординарця, який раз по раз появлявся в дверях на одну мить, переконувався, що його хазяїн живий і не-ушкоджений, і знову зникав. Пан Кузя, користуючись правом хазяїна, безцеремонно забрав мою чарку на високій ніжці, захопив бутерброд з солониною й побіг частувати ординарця, але той відмовився і пан Кузя повернувся ні з чим, глибоко вражений.

Коли піаністка знову сіла за фортепіано, Хассль запросив Нонку до вальса і танцював неповторно-божественно, випрямився весь і був досить делікатний, щоб не порушити плавних рухів жодним словом. Під час того їхнього вальса я кілька разів піймав на собі недвозначний погляд пана Кузі, який промовляв: «Пропала... Хе-хе, пропала...»

Нонка явно заворожила Хассля.

— Ви ідіть, а я займусь піаністкою, — шепнув я Нонці,

І коли вона підвелася, щоб вийти, Хассль теж поспіхом став прощатися з піаністкою, потім знайшов кашкета, якого поклав на фортепіано, вклонився всім і теж вийшов за Нонкою. Я почував себе ображеним, хоча й знав раніше, що колись трапиться зі мною отака халепа. Після Хасслея підвівся директор заводу, його дружина, опецькувата жіночка з хутром на шиї, а далі заходилося вставати все оте вишукане товариство.

Залишились за столом лише піаністка і я. Поки експедитор проводжав гостей, ми мали кілька хвилин без єдиного свідка.

— Як ви сюди потрапили, пані Опенгейм?

— А може, ви помилились, молодий чоловіче?

— Ні, я вас впізнав з першого погляду.

— Між іншим, і я вас теж. Ви демобілізувались? — посміхнулась жінка, п'ючи вино маленькими ковтками, як п'ють коні із солоного моря.

— Так, демобілізували... Полковник знайшов собі іншого ординарця.

— Даремно, — сказала пані Опенгейм.

— Я погано знаю мову.

— Це відчувалось. Але зовнішність ваша саме раз, тоді як ваш шеф нагадує типового українця. Боюсь я за нього. Хоч він безмірно сміливий. Він і досі викликає в мене захоплення. Справжній Вільгельм Телль.

— Ви його знали раніше?

— Ні, чиста випадковість, — посміхнулась пані Опенгейм. — Я обслуговую цей поїзд, в який ви мали необережність сісти. — Вона зробила наголос на слові «обслуговую». — Полюю за їхніми полковниками і генералами.

А на вас я просто провалилась, спочатку прийнявши за справжніх німців.

— Ми теж прийняли вас за німкеню.

— О, це мені робить честь.

— У тому поїзді ми всі могли загинути.

— Від своїх гинути не страшно... Шиманський просто спізнився... Перед нами йшов поїзд Гітлера.

— Вслід за ешелоном з нашими полоненими,— уточнив я.

— Вони часто так роблять. Перед своїми спецпоїздами пускають або порожняк, або ешелон з нашими людьми. Ви давно вже тут? — запитала Опенгейм.

— Після одруження...

— Ви молодець, що не кинулись за ними,— натякнула пані Опенгейм на залицяння того страховиська до Нонки.

Виявляється, ця невеличка тендітна жінка знає більше за мене. Можливо, це одна з найдовіреніших людей Шиманського. Дуже ймовірно, що Шиманський керує цим заводиком через неї, вона призначає всі ці вечірки, гулянки, вечори музики, щоб привабити на них німців, знайти контакт з ними. Можливо, я став начальником над чанами теж завдяки цій жінці. Мені відкривалася ціла держава наших людей, які здатні на все, і навіть на «любов» до отакого страховиська, як Хассль. Я не міг признатися цій жінці, що зараз дивився на Нонку трохи інакше, аніж на початку нашого мнимого одруження. За ці дні, відколи я став її підставним чоловіком, я звик до неї і, здається, якщо тільки я себе не обманюю, Нонка до мене теж була не байдужа. У нас починалося те таємне, на-

півзаборонене кохання, на яке ми обоє, принаймні я, не мали права, бо воно мусило стати жертвою іншого обов'язку, жертвою підпілля. Я ніяк не міг примиритися з думкою, що Нонка мусить стати *res nullius*, нічиєю жінкою, тоді як могла б бути назавжди моєю, стати дружиною для мене і народжувати мені дітей. І хоч я залишився, коли Хассль кинувся за Нонкою, але зараз пробудилось у мені щось неймовірно болюче, не знайоме досі, отой вогняний щем, який схоласти і бузувіри називають буржуазним пережитком. Я ж знав, що це були ревності, звичайні людські ревності неповторно красиве і благородне почуття, яке може збудитися лише в душі, не порожній, а люблячій полум'яно, це було те почуття, яке зробило людей людьми, бо мало за собою і подвиги, і муки.

— Ходімо звідси,— сказав я своїй співбесідниці.

Допоміг їй одягтися, і ми вийшли, подякувавши господарям. Експедитор, який стільки снаги і старання вклав у цю вечірку, був помітно розчарований. Його дружина, Маня, вже досить літня жінка, дивилась на мене так, наче їй було все відомо,— із співчуттям і жалем. «Мій Кузя ніколи не дозволив би мені чогось подібного»,— читав я в її скорбно-глузливому погляді. І лише пані Опенгейм здавалась цілком байдужою до моїх страждань. Може, тому, що вона все ще залишалась для мене фрау Опенгейм. Я подумав, що коли б люди не мали імен, то скидалися б на табун коней чи на зграю птахів, вони дуже були б подібні одне на одного.

— Як мені називати вас, пані Опенгейм?
— Це вам конче потрібно?
— Так, якщо ви хочете залишатись німкенею.

— Мене називають тут Лідією Георгіївною.— Вона притьмом глянула на ставку Герінга й зробила досить поспішливе уточнення: — Тут, на заводі.

У ставці все ще горіли вогні — вони гасли десь перед самим світанком, але й тоді не вмовкала німецька електростанція над ставом — величезна автомашина, що працювала на стаціонарі. Там, за вікнами з приглушеним світлом, по стінах металися розбурхані кошлаті тіні, люди, мов примари, снували з кабінету в кабінет при абсолютній тиші й безмовності — кінчалась штабна робота фронтової доби, з'ясовувались втрати і перемоги, віддавалися останні шифровки на завтра, і лише важкі штори в кабінеті рейхсмаршала залишали враження повної загадковості, яка підкреслювалась чорним силуетом на балконі — незмінним вартовим, що оберігав тишу і спокій цього божевільного всередині дому, довкола якого вимірювали свої правічні доріжки ще безліч подібних силуетів. Мовчали лише таємні дозорці.

На розі вона зупинилась, глянула на мене знизу, як це вміють робити жінки.

— Скажіть, ви не Шиманський?

— Господь з вами. Я був ним лише кілька годин, там, у місті. За що мало не поплатився життям.

— Мені конче потрібний Шиманський. Я знаю точно, що він тут, на заводі, але натрапити на нього не можу. Допоможіть мені.

— Я теж шукаю Шиманського. І найсмішніше те, що ми можемо пити з ним по чарці на цих вечірках і не знати, що це він.

— Якщо ви знаєте Шиманського, то передайте йому, що я шукаю його. Власне, не я, а один чоловік, завдання якого я виконую.

— Е, коли б я знав Шиманського! Я б не сидів на цих вечірках. Кинув би свої чани і зайнявся справжнім ділом.

— Не прибіднюйтесь... Якщо можете, скажіть про мене Шиманському. Повірте, для нас дорога кожна хвилина. Зайва обережність може нам усім тільки нашкодити... Скажіть, що ми можемо вплинути на весь хід війни, якщо не запізнимось.

А я чомусь думав зовсім про інше. Появу цієї жінки я мимоволі пов'язував з появою дядька Македона на відкритті таверни. Чи знає вона про нього? І де він зараз? Чи, бува, не за ним полює вона? Лідія Георгіївна стояла така безневинна, заклопотана, довірлива, що я в душі вилаяв себе за свої підозріння.

— Звідки ви знаєте про Шиманського?

— Я можу сказати про це тільки йому самому.

— Він перед вами. Кажіть.

— Ні, ви надто молодий для підполковника.

— Щойно ви робили таке припущення.

— То був жарт...

І вона відштовхнула мене тим поблажливо-великодушним жестом, як це вміють робити старші за нас жінки. Потім пошелестіла своїм плащиком у ніч, в провулок, який вів до заводської лікарні. А я ще довго стояв під

муром, чекав, коли в її провулку спалахне одне з вікон. Я почув тільки, як скрипнули двері, але ніякого світла в жодному вікні так і не дочекався. Лідія Георгіївна видалась мені загадковою людиною, і перше, що я мусив би зробити,— пробратися до пекарні й сказати про неї Шиманському. Але всього за кілька кроків стояв будинок, на другому поверсі якого жили ми з Нонкою. До нас вели круті східці, завжди темні. Коли я наблизився до них, то побачив, що єдине вікно нашої хати було завішене ковдрою, чого Нонка ніколи не робила в моїй присутності. Лише крізь маленьку щілинку пробивався косячок світла, і, може, він, той випадковий косячок, і врятував мене від несподіваної зустрічі на східцях. На верхній площадці сидів німець, ординарець майора Хасля, і косячок падав йому на шию так, наче німець був прив'язаний до вікна щойно зсуканим манільським шпагатом, який мені не раз доводилось розплітати колись для снопов'язалки. Шпагат діставали в Одесі, в порту, а потім розсотували мало не цілим селом. Зараз я відчув неповоротний запах шпагату, зовсім не схожий на запах конопляних мотузок, які умів сукати наш сільський чоловік Парфен на своїй невігадливій мотузянці.

Серце виривалось мені з грудей, коли я дав волю своїй фантазії, в такі відповідальні хвилини досить бурхливій і тому безплідній. Коли б мені вхопитись за один кінець отого пахучого манільського шпагату, то я міг би легко задушити німця на східцях, а потім несподівано і майже безперешкодно проникнути в свою домівку. З Хаслем я вже як-

небудь справився б, заставши його в цілковитому розладі. Кожен господар знає товщину стін свого дому. Я був певен, що постріл у хаті чути було б не далі, як на східцях. Ще до світанку я закопав би обох німців у дворику й закидав би свіже поховисько сміттям.

Отак завжди, коли ти не бачиш виходу на початку ситуації, то дуже легко знаходиш його наприкінці. Я стояв під хвірткою, а німець на східцях міг тільки дивуватися, що в цій країні роблять хвіртки не на одному і не на двох, а на трьох стовпцях. Третій стовпець, себто я, на якому мала крутитися хвіртка з допомогою ланцюжка, стояв посередині. Я не міг опуститись ані на півкроку вбік, поки німець дивився на хвіртку. Після довгих мук мусив прийти до висновку, що ходити до чужих жінок з персональною вартою не так уже й погано. Я ніяк не міг сколупнути із східців на диво терплячого німця, який не виявляв інтересу до того, що робиться у хаті. Уявляв собі при офіцері нашого ординарця, який уже давно постарався б прикипіти очима до щілинки у вікні.

Але, зрештою, всі люди в чомусь однакові. Німцеві просто набридло сидіти, він підвівся, крякнув — це був старий вояка — і поліз до щілини. Певна річ, не з інтересу чисто людського, а лише з обов'язку ординарця. Переконавшись, що шеф живий і здоровий, німець ще покректав, мабуть, нагадуючи, що він тут, на чатах, і знову вмостився на тепле місце. Немовби прив'язав себе шпагатиком до вікна за шию, а в руках тримав автомата. Дивився на хвіртку і, мабуть, був зовсім оше-

лешений. Замість трьох стовпів знову стало два, іншого він і не міг чекати від цієї країни, в якій до жінок доводиться ходити з вартою.

Я спустився вниз, до Шиманського, не для того, звичайно, щоб доспати ніч на його дубовій лаві. Пробираючись до пекарні, я знову скористався з правил великої нації. Німці на пекарні пильнували за небом і зовсім не зважали на те, що діється на землі. Тут вони цілком покладались на своїх наземних патрулів. Лише коли я скрипнув дверима, на горищі нагадав про себе вартовий: запалив цигарку з допомогою запальнички. Шиманський частенько поскрипував дверима, і їхні дозорці звикли до цього.

— Це ти? — запитав Шиманський з ліжка. Він впізнав мене по тому, як я зачиняв двері. — Якого біса так пізно?! Що трапилось?

— Нічого особливого.

— Я подумав, що це знову хтось із них за шнапсом.

— А що, вони і вночі приходять?

— Капрал Шульц вдирається інколи й серед ночі. Ти ж бачиш, що я ніколи не зачиняю дверей.

Мені живо уявився капрал Шульц, червонощокий, вусатий, з животиком, на поясі його видута вперед пряжка, на якій написано «Gott mit uns», і я розсміявся, раптом знайшовши якусь неймовірну схожість між пузатим бутлем і капралом Шульцом. Сміх завжди з'являється несподівано, а тут я ще помітив суттєву, але досить приховану різницю між бутлем і капралом. Якщо бутель хоч ін-

коли буває повний, то капрал Шульц, мабуть, почував себе завжди порожнім.

— Чого смієшся?

— Згадав про капрала Шульца...

— Гарний хлопець капрал Шульц.

Після такої халепи, яка трапилась зі мною сьогодні, саме враз посміятися з Шульца. Тим часом, коли ми сміємося з інших, то щось висміюємо в самих себе. Я мав добру нагоду посміятися над своїм лицарством, і тому чим більше Шиманський зупиняв мене, тим нестримніше я сміявся. Тепер не я, а вони нагорі подумують, що щури теж уміють сміятись.

Заспокоївшись, я розповів Шиманському про піаністку.

Він встав з ліжка, посадовив мене на лаву, помацав долонею моє чоло, чи воно не занадто гаряче. До того спонукав його мій безглуздий, нестримний сміх перед цим. Я знову розповів Шиманському все, що знав про вдову Опенгейм, про нашу поїздку в одному купе, про її втечу в степу і про сьогоднішню зустріч на вечірці. Найбільше вразило Шиманського те, що вона шукає його.

— Ти щось казав їй про мене?

— Ні слова. Але вона шукає саме вас...

— Треба негайно попередити Нюнку.

— Це неможливо, — зітхнув я з горя.

— Чому неможливо?

— Там Хасслє, отой самий Мефістофель...

Шиманський кілька разів пройшовся босоніж по кімнаті, клопітний, у білому. Він мав досить такту, щоб не виказати свого захоплення з приводу Хасслє.

— Вона грала?

— Грала.
— Що?
— Ліста.
— Що саме?
— Здається, «Роберта-диявола».
— Звідки тобі відомо ця річ?
— Колись я слухав її в Києві. Ще до війни.

— Може, ти помилився? Може, в поїзді була зовсім інша людина?

— Ми впізнали одне одного...
— Як вона назвала себе?
— Лідією Георгіївною...

Шиманський сів на ліжку, по-хлоп'ячому підігнув ноги — підлога в цій кімнаті завжди була холодна. Загуло горище — то прийшов капрал Шульц зі своїм нарядом. Кожної хвилини він може з'явитися в хаті.

— Лягай швидше і спи, якщо можеш заснути; — наказав Шиманський. — Капрал не любить, коли від нього щось приховують. Люди, яким належить спати, мусять спати, а не займатися чортзна-чим. І не схоплюйся, якщо він з'явиться, якщо навіть світитиме тобі ліхтариком в очі. Капрал Шульц далекий від політики...

Скоро горище над нами затихло, а ще через кілька хвилин з'явився капрал Шульц з ліхтариком і з двома солдатами. Він оглянув кімнату, переконався, що в ній сплять, відтак, поклавши пачку сигарет на столику, наказав солдатам:

— Беріть!

У кожний прихід вони брали по одній флязі. Коли я почув, як забулькало з бутля, мене знову поймав сміх, і довелося заритися

в подушку, щоб не вибухнути знову. Це роздратовало б капрала Шульца. Всякий сміх на його адресу він сприйняв би як приниження його гідності. Тому, наповнивши флягу і загвинтивши її, він знову прощупав ліхтариком кімнату і прорік філософську фразу, що звучала як перше попередження:

— O, zwei Mann!

Тобто раніше він бачив тут одного чоловіка, а тепер бачить двох. Якщо кількість людей буде збільшуватись, то він змушений буде вдатись до більш рішучих дій, тобто замість одної фляги братиме дві, а якщо «манів» тут стане троє, то нехай дарують господарі, але йому доведеться брати відповідну кількість фляг. Капрал Шульц чудово розумівся на німецькій логіці і зраджував її лише у виняткових випадках. Ще була одна притаманна йому риса: він заходив нечутно, майже навшпиньках, щоб не розбудити господаря, а виходив з гуркотом, як людина, яка дещо придбала. Потім з горища нам ще довго чувся сміх капрала.

АРЕШТ ПІАНІСТКИ

Шиманський палив сигарету за сигаретою. Його вогник спалахував у мороці кімнати, як далекий маячок з глибини ночі. Поява піаністки на заводі ще кілька днів тому була б для нього випадковістю. Чимало митців, вигнаних із великих міст голодом, блукає тепер по світу. Лідія Георгіївна теж могла бути одною з таких, і Шиманський, довідавшись про неї, тут же вигадав оті

вечори з музикою, на які мусили колись вна-
дитись офіцери ставки, навіть коли б вони
були залізні. Більше того, він сподівався
найняти Лідію Георгіївну для таверни і вже
навіть зібрав гроші для придбання інстру-
мента. Але зараз поява піаністки обернулася
в загадку, якої він не міг розв'язати. Він
примусив мене описати її зовнішність, її же-
сти, вимову, її манеру триматись на людях
і навіть взуття і одержу — тоді, в поїзді, і
сьогодні, на вечірці. Не знаю, що він відкрив
у тому всьому, але десь на світанку, коли ві-
конце почало помітно світліти і в ньому зри-
нули перші контури провулка, в якому загу-
билась блідолиця, голубоока, невеличка на
зріст, але ідеально збудована Лідія Георгіїв-
на, він сказав, що треба заарештувати цю
загадкову пані Опенгейм, причому сьогод-
ні ж уранці, поки вона не встигла зробити це
з нами. Мав на увазі домашній арешт до на-
ступної ночі, а там він подумає, що робити з
цією птахою далі.

— Тільки без грубощів, делікатно, бо всі
музиканти дуже вразливі люди. Опівдні тебе
змінить Троша, а ввечері ми вивеземо її «в
места не столь отдаленные».

Я знав, що це будуть кам'яні кар'єри, в
яких все відбувається без жодного пострілу.
Там знайдено кількох поліцейських, старо-
сту, який видав фашистам знамениту парти-
занку Аню Милову, і ще кількох не впізна-
них ніким людей — то були сищики, найняті
німцями, вони нищпорили в районах, при-
леглих до ставки Гітлера, і мали необереж-
ність натрапити на Шиманського. Мені вчу-
вався останній передсмертний зойк тих лю-

дей, коли вони падали в синю лунку штольнію з висоти тридцяти—сорока метрів, і тут я мимоволі здригнувся на своїй лаві від думки, що все це може трапитись і з піаністкою, якщо тільки вона виявиться не тою, за кого себе видає. Про ці штольні мені розповідав Троша, який знав про свого коваля більше, ніж тому здавалось. Нібито самому Шиманському теж довелося побувати у тих штольнях, де замучено сотні наших полонених, які добували каміння для об'єкта «Вервольф». І все ж зараз він здавався мені жорстоким чорнобородим богом, хоча й був людиною в житті доброю і душевною. Інколи я з острахом дивився на нього й не заздрив людям, котрі одної прекрасної ночі могли опинитися над високим урвищем старої штольні. Штольня наводила жах на німців і на їхніх прислужників, а мені до сьогоднішньої ночі нагадувала чомусь про древню Спарту, в якій скидали з гори кволіх дітей. І тільки зараз вона втратила для мене оте романтичне забарвлення, а Шиманський більше не нагадував мені царя Спарти, бо почув я здалеку передсмертний зойк Лідії Георгіївни, жінки, якій я сьогодні стискав пружну, натхненно жіночу ручку.

А поки що іду в її провулок і шукаю її саму.

Я ніколи нікого не арештовував, а тим більше жінку. Бачив тільки, як арештовують. Це було навесні, в 1937 році, в школі, на уроці ботаніки. Саме розглядали родину хрестоцвітів. З якоюсь винятковою любов'ю, яку можна виявляти лише до людей, наш ботанік Володимир Іванович Долежалъ показував

виготовлені ним самим гербарії хрестоцвітів — від найпоширеніших до унікальних. Потім підійшов до дошки і став виписувати латинські назви осіб цього велетенського сімейства, яке нагадувало ціле людство.

Тільки ті з нас, хто ненавидів латинь, хто не вірив нізащо, що звичайна задрипана кропива, якої перепадало нам і в будень і в свята за чужі сади та чужі баштани, може ще зватись якимось претензійно і глибокодумно, не поспішали за вчителем. Я був серед отаких скептиків, хоча й любив Володимира Івановича не менше інших, але не за щось там особливе, а за його м'які русі кучері, добрі й безневинні, за оту вічно заклопотану патлату голову, про яку він якимось сказав директору:

— Ви в місто?

— В місто, в перукарню.

— Чи не могли б ви захопити і мою голову й підстригти під польку?

— Давайте, — директор, фронт неймовірний, розсміявся.

Я міг безконечно дивитися на гарні руки ботаніка, вічно в крейді, і на його кучері. До ти я не зустрічав красивішого чоловіка. Але, латинь викликала в мене огиду, як щось мертве й непотрібне, і я пропадав собі у вікні, поки інші переписували за вчителем загадкові слова з дошки. Я побачив двох військових у білій уніформі, в зелених парусинових чоботах. Вони завернули в подвір'я школи повагом, не поспішаючи. Я штовхнув свого сусіда, показав на вікно. Через мить весь клас уже спостерігав військових у білому, і лише вчитель старанно виводив на

дощі непокірну для нашої крейди латинь. Він підкреслив останнє слово й сказав:

— Запам'ятайте, це дуже отруйний вид, — сказав, не обертаючись до класу.

Ми підозрівали, що вчитель, окрім наших справжніх імен, ще кожного з нас знає латині. Це була приємна загадка, про яку ми так і не зважувались запитати, бо нікому не хотілось потрапити в отруйні.

«Білі негуси» — так ми їх потім назвали, хоч і досі не збагну чому, — зникли в коридорі, а через кілька хвилин до класу зайшов директор, багаторічний друг Володимира Івановича, цього разу суворий і непідкупний. Зачинивши за собою двері, він сказав:

— Громадянине Долежалъ, вийдіть з класу.

«Громадянин Долежалъ» збив з чола кучері, які завжди розсипались і нагадували свіжі столярські стружки, потім перебіг отак весь рід на дощі і, не знайшовши там ще двох представників, дописав їх латинню, наче зараз усе його життя замкнулось у тих двох словах, яким ми так і не знайшли перекладу.

Далі «громадянин Долежалъ» поклав крейду, з гіркотою в очах глянув на свого друга, відтак на нас усіх — може, хотів щось сказати, але не зважився, і — гордий, незалежний, як вічний вчитель, вийшов з класу.

А директор навіщось ступив до дошки і дуже уважно став читати написане. Він зупинився на підкресленому слові «громадянина Долежала», журно похитав головою і теж вийшов із класу, в якому запала тиша вимерлих планет.

Ще по кількох хвилинах «білі негуси» з'явилися у подвір'ї з нашим улюбленим учителем. Тепер він ішов знічено, а вітерець бавився з його кучерями. Долежалю було двадцять сім років, він був неодружений, квартирував у однієї сільської вдовички, яка через півроку народила сина й записала на нього...

Десь на околиці заспівав досвітній півень, про якого Шиманський розповів цілу історію.

Це був останній півень, що чудом уцілів од посягань капрала Шульца, який переносив на батарею всіх курочок і всіх півнів. За цю пристрась до курей наші люди називали капрала тхором, а ті, які не знали, що таке тхір, називали його лисом. І ось лишився десь на околиці оцей єдиний «конспіративний» півень, бо в певні години він озивався лише один раз на своїй околиці, і капрал Шульц, який завмирав тої ж миті на пекарні, даремно чекав, поки півень озветься вдруге, щоб засікти його раз назавжди. Доведений до відчаю, капрал Шульц плювався, лаявся, потім лунко марширував по горищі, але все це не могло підбадьорити півня, він змовницьки мовчав до наступної ночі, щоб удосвіта знову обізватися лише один раз і замовкнути, лишаючи капралові досить невтішні надії на майбутнє. Шульц вирішив виявити півня з допомогою німецької точності, він засікав на годиннику хвилини і навіть секунди, сподіваючись, що півень, як і він, капрал Шульц, є втіленням ідеалу точності. Але це був не німецький, а наш півень — кожного разу він відхилявся од попередньої замітки капрала (озивався на

кілька хвилин раніше, то на кілька хвилин пізніше) і майже завжди заставав капрала зненацька. Певна річ, німецький півень ніколи не дозволив би собі такої зухвалості...

Мені вдалось, що півень заспівав у тому провулку, де вночі зникла Лідія Георгіївна. Тут ми з капралом Шульцом опинились у приблизно однаковому становищі. Він не знав, де живе півень, якого міг просто реквізувати як підозрілу особу, а я знав дуже приблизно, де проживає Лідія Георгіївна, яку мусив заарештувати домашнім арештом теж як підозрілу особу. Тому я не здивувався, коли ми зустрілись з капралом у «конспіративному» провулку. Мені було легко прикинутись, що я нічого не розумію по-німецьки, а капрал Шульц не розумів по-нашому й заговорив зі мною європейською мішаниною, підкріплюючи слова свесвітньовідомими жестами. Відбувся приблизно такий діалог:

— Де тут живе півень?

— Який півень, прошу пана капрала?

— Звичайний руський півень.

— А ви його ще не з'їли?

— Ні, він щоночі співає. Дуже красиво, але лише один раз. Ось так.

Капрал набрав повні груди повітря, вдарив себе руками по гладких стегнах, як це роблять крильми справжні півні, і заспівав з дивовижною вірогідністю:

— Ку-ку-рі-ку-у-у!

З відчиненого вікна другого поверху, проти якого ми стояли з капралом, виглянула пані Опенгейм. А ще по хвилі, зовсім недалеко від нас, у сарайчику під муром заспівав

старий конспіратор, збитий з пантелику підступним капралом.

— А-а-а! — закричав капрал, врешті виявивши свою жертву.

Я ніколи не бачив у людських очах такого торжества, наче той німець звоював зразу цілу державу. Конспіратор, збагнувши, що зробив дурницю, примовк у сарайчику, але вже було надто пізно. Капрал одним стрибком перемахнув через надвалений мур, проник до сарая і почав там нерівну гонитву за півнем з явною перевагою на боці останнього, а я подався до пані Опенгейм, що зникла з вікна тієї ж миті, як побачила мене з німцем у провулку.

— Хто? — запитала вона, коли я постукав.

Відчинила після деякого замішання. Маленька й тривожна, в довгому шовковому халаті турецького малюнка, в теплих човганцях, з неприбраною зачіскою. З-під халата на грудях визирали білі зубчики гаптування, над одним із тих зубчиків блукала родимка, маленька, як сочевичка. Та сочевичка мала вдвоє меншу супутницю вище, на шиї. В одній руці Лідія Георгіївна тримала незапалену сигарету, але в неї, мабуть, скінчилися сірники.

— Ви з вогнем? — запитала так, наче я прийшов сюди тільки для цього.

Я дістав сірники, подав їй. Кілька сірників вона зіпсувала, а припаливши, кинула коробку в свою кишеню. Їй пасувало курити. Вона красиво тримала сигарету в роті, хитро примружуючи очі від диму.

— Що за німець стояв з вами проти нашого дому?

— Капрал Шульц. З батареї.

— Чому саме проти мого вікна?

— Не хвилюйтесь, пані Опенгейм. Капрал полює за півнем.

— Що?

— Я кажу, — не хвилюйтесь вам цей капрал поки що не загрожує. До того ж це ваш капрал...

Винувато всміхнувшись, вона ще кілька разів затяглася й кінчиками мізинця струсила в попільничку перший попіл. Там лежали, недозволено довгі по тих часах сигаретні недокурки, перемішані з іншими недокурками, куценькими, на яких залишились сліди губної фарби. Цієї ночі у неї був якийсь гість. Я хотів сказати, що ми зустрілися з капралом випадково, а от ви, пані Опенгейм, мали не випадкову зустріч, судячи по цій попільничці.

Пані Опенгейм сіла в крісло, показавши мені на вільний стілець...

Я підійшов до вікна, яке не вадило б зачинити на той випадок, якщо пані Опенгейм забунтує проти арешту або ж зважиться на опір. З вікна відкривалась мало не вся територія заводу, на одшибі бовваніли мої чани, порожні, нікому не потрібні. На східцях моєї квартири не було жодного німця, у вікні сонно звисала фіранка, і я мимоволі подумав, що Нонка, мабуть, ще одсипається, і в кімнаті пахне її косою, потеребленою, скуйовдженою, вона розплітала її на ніч, щоб коса могла дихати. На красивому Нончиному носіку з маревними веснянками появиться червона цятка — свідок неспокійної ночі, і пройде кілька днів, поки та цятка пригасне, щезне,

То нервово і чисто жіноче, зрадлива мітка для зрадливих жінок, до яких я відніс Нонку після сьогоднішньої ночі.

Сьогодні скажу Шиманському, нехай підшукає для неї іншого чоловіка, якщо не хоче, щоб я скинув Нонку в урвище, до гранітної штольні раніше, ніж він зробить це з пані Опенгейм.

До кузні підкотив кабриолет коменданта Корна — Хома приїхав «перековувати» коней, бо на цілу округу ніхто не вмів робити цього краще за Шиманського. Я знав, що коней випряжуть і заведуть у кузню по черзі, але підковувати їх Шиманський не стане, бодесь тиждень тому зробив це досить ґрунтовно, на ціле літо. Хома просто привіз до кузні нові вісті від Стратіона. Може, наказ про моє повернення до лісу. Після мене хтось інший стане начальником над порожніми чанами, і я тому, іншому, чоловікові ніскільки не заздрю, якщо він заодно з цією високою посадою автоматично стане Нончиним чоловіком замість мене.

Капрал Шульц повертався на батарею з переможеним півнем, який перестав чинити будь-який опір, бо капрал виявився не таким розбійником, як здавалось раніше заводським курям, він був на диво люб'язний, ніжно пестив півневі фантастично-червоне пір'я на гордій шиї і навіть пробував щось говорити мовою, якої півень ніяк не міг второпати. Біля ставки йшла вранішня зміна караулу, тихо, точно і звично. За мурами стояли спітнілі за ніч чорні лімузини, біля яких теж помінявся вартовий. Я чомусь подумав, що в одному з тих лімузинів сюди могли привезти

пані Опенгейм, або так звану Лідію Георгіївну.

Он те віконце над кузнею, з якого стріляв Троша. Після того ганебного пострілу варта Герінга побільшала і, мабуть, досконаліше пильнувала за тим, що робиться довкола ставки. За вікном, в якому я стояв, теж могли спостерігати, і я зачинив його, спокійно, невимушено, як зачиняють вікна в своєму домі. До верхньої заціпки не міг дістати, а нижня була зіпсована. Вікно трималось на доброму слові, але я вдав, що зачинив його назавжди і тепер міг приступити до діла, ради якого прийшов сюди.

— Пані Опенгейм, ви заарештовані...

— Це наказ Шиманського? — запитала вона.

— Припустимо...

— О, нарешті!.. Наче цього не можна було зробити раніше...

Усі заарештовані напочатку поводяться однаково. Вони не плачуть, не дивуються, не жахаються, не благають — вони починають одягатися. Арештована скинула з себе халат, залишившись у самій сорочці з білими зубчиками, потім взула туфлі, зодягла спідницю, вузеньку, сіру, далі зелену кофточку, а потім заходилася збирати все, що треба в дорогу. Робила це мовчки, зосереджено, зовсім забувши про мене.

— Ну, що ж, ходімо, — сказала вона, ступаючи до дверей.

— Ні, пробачте, пані Опенгейм, вам доведеться до ночі посидіти тут, під домашнім арештом.

Вона розсміялась безжурно й легковажно.

— Це неможливо,— сказала заарештована.

— Нам краще знати, що можливо, а що ні.

— О восьмій ранку у мене зустріч з рейхсмаршалом.

— Тут? — вжахнувся я, бо до восьмої залишалося вже не так багато.

— Ні, там, у ставці. Але за мною можуть прийти раніше.

— Хіба рейхсмаршал так рано встає? До того ж сьогодні неділя.

— Можливо, він хоче прослухати Гайдна в ліжку...

Вона дістала з чорної сумочки квадратну візитку, заповнену готичним друком, з голубою стрічкою:

— Ось перепустка... Отож, вам доведеться заарештувати мене десь пізніше, коли я повернуся з цього концерту. Зрештою, ви можете мене тут зачекати. Я дам вам слово, що нікуди не подінусь, поки не побачу Шиманського... Якщо це їхня хитрість і я не повернусь, то передайте Шиманському, що сьогодні в таверні на нього чекає Саша.

— Хто такий Саша?

— Комісар Парамонов. Вони служили в одній дивізії.

— Лідіє Георгіївно, я не можу вас відпустити до рейхсмаршала.

— Що???

Тепер від пані Опенгейм у ній не залишилось ані крихти. Це була сувора, зібрана, навчена конспіраторка, яка встигла пройти вогонь і воду. Тільки такі в класному розписовому вагоні можуть видавати себе за

вдову вигаданого генерала Опенгейма. Вона суворо глянула мені в обличчя:

— Я йду на смерть, а ви ще морочите мені голову. Ідіть у кузню і попередьте Шиманського, щоб був насторожі. Може, через кілька хвилин вам доведеться мене виручати...

Вона вийшла й, зачинивши за собою двері, зацокотіла каблучками по дерев'яних східцях. А я в першу мить почував себе заарештованим у цій кімнаті. Та найменше випадало мені думати зараз про себе. Просто не вірилось, що ця невеличка тендітна, але не така вже безпомічна, як здавалось мені на початку, жінка наважиться піти в ставку, не знаючи, яким буде фінал цього візиту.

Хто вона?

У всіх випадках вся наша конспірація не виправдала себе. Досі я був певен, що всяка конспірація — річ відносна, але такого нечуваного провалу ніхто з нас, передусім Шиманський, не міг сподіватися. Якщо цій жінці відомо про кузню, то мабуть, вона встигла дізнатись і про все інше: про віконце, з якого стріляв Троша, про таверну, — я навіть припустив, що сьогодні вночі вона побувала в пекарні і слухала всі наші розмови про неї. Вона просто могла тихенько ввійти і сховатись під лавою, на якій я спав. Зрештою, вона могла опинитись там раніше од мене, поки я вдавав із себе перед німцем стовпа, на якому тримається хвіртка. Я тільки зараз згадав, що мусив розкинути руки під певним кутом, щоб більш-менш точно створити для німців ілюзію розп'яття з цепками, на яких тримається хвіртка, і, мабуть, простояв так досить довго,

Лідія Георгіївна не обманула мене. Я бачив з вікна, як вона вийшла на вулицю і попростувала до воріт ставки. В її ході не було ні вагання, ні розпачу — ніщо не може зрівнятись із жіночою відвагою, якщо тільки ця жінка справді йде на смерть, а не на службу, хоч мені хотілось відкинути геть це останнє припущення. Лідія Георгіївна вручила перепустку вартовому, той пропустив її за мури, а при вході в будинок її ще раз перевірили. Зникла вона в під'їзді, так і не глянувши на своє вікно.

Я залишив її кімнату і побіг до Шиманського. Простигосподові коні вже стояли запряжені, і бричка була готова до втечі. Зараз ми сядемо в неї всі троє — Шиманський, я, Троша — і зникнемо в невідомому напрямку. Але, вислухавши мене, Шиманський вирішив зовсім інакше. Він наказав Хоми підкотити до самих воріт ставки і чекати там на піаністку. Сьогодні неділя, і комендантові Корну теж захотілося послухати Гайдна. У Хоми були підстави на такі повноваження, він мав папір — цей самий «Ausweis», що перебуває на службі в коменданта Корна, а крім того, він сидів на німецькому фаєтоні й поганяв німецьких коней, що не могло не вплинути на патріотичні почуття німців.

Шиманський вийшов з кузні і ще раз перевірів свою роботу. Він оглянув усі вісім кінських ніг, хоча й не підкував сьогодні жодної, обстукав їх молоточком і лишився задоволений — підкови трималися міцно, надійно.

— Тепер можеш поганяти хоч у саме пекло...

Простигосподи по-селянському почував потилицю, виліз на козли, торкнув коней віжжям, і фаетон м'яко покотився до воріт ставки. Там Хома зупинився, зліз із козлів і пішов до вартового. Показав йому, хто він і що, від кого й за ким приїхав. Усе зводилось до того, що комендант Корн теж хоче послухати Гайдна і послав свого кучера по піаністку. Вдома її нема, він дізнався від сусідів, що вона тут, отож приїхав сюди, прости господи. Вартовий доповів про кучера начальнику варти по телефону, після чого повернув прохачеві його папір, і Простигосподи гордо і статечно забрався на свої козли, бо почував себе там певніше, ніж на рідній землі.

Він мусив чекати.

В одній з кімнат ставки розчинилось вікно і через якусь мить озвалося справді чарівною музикою. Завмерли вартові на балконі, біля лімузинів, біля воріт, підвів голову до вікна чоловік на козлах, наче і він розумівся на Гайдні. Нашорошили вуха німецькі коні, які могли знати Гайдна іще з лошат. Хома інколи побоювався їх, але зараз вони не мали підстав нарікати на нього. Вони стоять біля німецької ставки і слухають музику свого композитора. А ми тим часом, зачувши Гайдна, млявого, непевного, вхопились за молоти. За оті найбільші, найлункіші й за оті хвацькі, маленькі, що із справжньої сталі, що перехоплюють стогін неоковирних залізних велетнів і видобувають із нього музику, вразливу, проникливу, божевільну, залежно від настрою ковала. Ми нагадуємо виконавиці Гайдна, що не втекли, що чуємо її і ки-немось на порятунок, якщо з нею щось

станеться. Нехай зіграє для них їхнього Гайдна під акомпанемент нашої кузні, бо це перша жінка, яка пробилась за оті неприступні мури.

Коли вона вийшла з воріт ставки, бліда, розбита, змучена Гайдном і своїми слухачами, Простигосподи хвацько зліз з козел, поклонився їй низько, по-селянському, й сказав:

— Мій комендант пан Корн — великий знавець музики — послав мене за вами й наказав не повертатись без вас. Зробіть таку ласку, мила пані.

— У нього який інструмент? Рояль чи фортепіано?

— Куваadlo, прошу пані. Хіба ви щойно не чули?

— Ну як же, чула. Це було так чудово. Поїхали.

Коли рушили, Простигосподи запитав:

— Ці гаспиди хоча почастиували вас?

— Це не в їхній манері — частувати.

— Ну, так я вас прямо в таверну.

— Шиманський вже там?

— Який Шиманський, прости господи! Вигадали собі якогось Шиманського, а я такого сном і духом не відаю. Бородатого звати Петро Ліщенко. І забудьте про Шиманського. Хіба мені вас вчити, мила пані?

...Молоденький білоголовий німчик, якому явно подобалась Нонка, залюбки допомагав їй качати з бочки пиво під дружній сміх своїх товаришів за столиками. Молоді люди бувають наївні і смішні в своїх залицяннях, цей німчик, якого везуть на схід, теж здавався дещо смішним і безпомічним, бо не вмів сказати

Нонці того, що виказав би справжній солдат у таких випадках. Він мовчки качав пиво, мабуть, вважаючи це чисто мужською роботою, а коли Нонка наповнила і рознесла по столиках усі вільні гальби, він зовсім отетерів, стояв за прилавком ні в сих ні в тих, поки Нонка не показала йому на столик з грамофоном. Вона вийняла з шухляди залізну коробочку з затупленими голками, половину бруска й задала йому найважчу роботу в таверні: заточувати голки.

Купини товаришів, ще уїдливіші попередніх, тільки додавали йому снаги. Без жодного слова молодик освідчувався Нонці в коханні, яке спалахувало в його душі. Просто не вірилось, що з цього юного доброго хлопця Гітлер теж зробить убивцю, схожого на мільйони інших. А може, згадає хлопець оцю таверну, коли опиниться в самому пеклі війни, і тоді привидиться йому старий грамофон, для якого він вигострив затуплену голку. Підніс її до світла, як щось дорогоцінне, оглянув, примружив одне око й подав Нонці, наче якийсь дарунок. І знову заспівала безсмертна Оксана Петрусенко. Німець узявся за другу голку, а Шиманський запитав Лідію Георгіївну:

— Ну, а якщо Сашко не приїде? Яких тоді свідків нам кликати?

— Не знаю,— відповіла Лідія Георгіївна, помітно знітившись.

— Ваш сьогоднішній візит у ставку дає всі підстави гадати...

— Що я працюю в німецькій розвідці? — продовжила вона його думку.

— Так,— підтвердив Шиманський.

Настала довга напружена мовчанка, мені уявилося сине провалля, в яке ще сьогодні вночі полетить Лідія Георгіївна, якщо не появиться комісар Парамонов і не підтвердить її особу. Хотілося якось непомітно шепнути їй, щоб вона була одверта з Шиманським. Тільки це може врятувати її од вогкої штольні.

— Я справді працюю у них... Але на нас...

— Давно? — анітрохи не здивувався Шиманський.

— Давненько...

— Парамонов знає про це?

— Знає.

Для неї це було ходіння босоніж по голках, які виточував німець біля старого грамофона.

— Що ж, ви були досить обережні, принаймні до сьогоднішнього дня, поки ці теплі самі не видали вас.

— Їм хотілося послухати Гайдна.

— Кому це їм? Їх багато?

— Герінгу.

— Ви з ним знайомі?

— Так, ще з Вінниці, коли вони зупинилися у психіатричці. Вони запросили мене як піаністку, а потім запропонували працювати на них. Я погодилась. Звичайно з відома наших.

Дивовижна людина сиділа перед Шиманським.

— Може, ви нам виманите Герінга із ставки? Як жінка.

— Навіщо виманювати. Він сам приходить до мене вночі.

- Хто???
- Маршал Герінг...
- Дурниці верзете ви, пані Опенгейм.
- Ви можете пересвідчитись у цьому сьогодні.
- Що? Прийде Герінг?
- Так. Тільки не маршал, а звичайний чоловік у цивільному.
- Один чи з охороною?
- До жінок ходить без охорони...
- Нонко! Пива! — вибухнув Шиманський у незвичайному піднесенні; він дивився на Лідію Георгіївну так, наче перед ним була жінка, яка справді може вплинути на весь хід війни, хоч її повідомлення було занадто зухвале і неймовірне.

Сьорбнувши пива, Шиманський розсміявся. Він, мабуть, подумав про рейхсмаршала щось недобре чи смішне, привернувши увагу німців за сусідніми столиками.

Упрів солдат, який точив голки на уламку бруска. Спустошена саркастичним сміхом, сиділа за столиком Лідія Георгіївна. Спустошена ще й тим, що їй не повірили. Нонка помітивши, що за нашим столиком відбувається неприємна розмова, привіталася з піаністкою стримано, самим поглядом, а на мене не звертала ніякісінької уваги, хоч по тому, як поставила переді мною кухоль, я відчув, що Нонка сердиться, а може, навіть ревнує мене до Лідії Георгіївни. Нонка мала підстави для цього: я сьогодні не ночував удома. В душі радів, що відплатив їй за Мефістофеля хоча б цим.

У подвір'я таверни завернула з дороги машина, чого доброго, це знову може бути сам

Герінг, він здивується, побачивши свою знайому в нашому товаристві.

— Може, вам краще залишити нас? — запитав Шиманський.

— Ні, ні, адже я заарештована «до появи Сашка».

Знадвору почулись позивні Рима...

Правилося в одному з ватиканських соборів, може, в соборі святого Петра. Грали органи, велично й урочисто, нагадуючи гостям таверни про вічність. Зайшли двоє. Один з них був майор Віцент, а другий у цивільному, середніх років. Очевидно, перекладач майора. Шиманський роблено здригнувся при їх появі, піаністка зблідла, а я ткнувся носом у гальбу, аби не розсміятись. Перекладача я бачив уперше.

Німці посхоплювались з місць, привітали їх належним чином (у жодній армії світу не зчиняють такого гвалту під час привітань). Солдат, що точив голки, кинув своє заняття й побіг до своїх, у таверні залягла гробова тиша, лише було чути, як Нонка качає пиво. Новоприбулі трималися з гідністю, зайняли окремих столик. Офіцер показав Нонці два пальці, тобто дві гальби пива. Цей жест немисливо грубий для майора, викликав посмішку у Лідії Георгіївни. Другий, цивільний, глипнув у бік Шиманського, той відповів йому поглядом, повним подиву і захоплення, потім шепнув Лідії Георгіївні:

— Ви вільні.

У цивільному з добрим красивим обличчям Шиманський упізнав свого дивізійного комісара — Олександра Леонтійовича Парамонова, з 139-ї стрілецької дивізії, в якій

вони разом починали війну. Зараз обом їм коштувало великих зусиль, щоб не кинутись у побратимові обійми.

Нонка мало не розчохнулася з пивом, так старалася догодити гостеві. Майор щось приємне сказав їй по-німецьки, не вдаючись до перекладача. Догадуюсь, що саме: «Ви сьогодні прекрасна, як ніколи». Коли б це говорив не «дядечко» Македон, то мені знову довелось б спати на дубовій лаві, під охороною капрала Шульца. А німець, що точив голки, так і не спромігся сказати Нонці щось велике на прощання. Лише виходив останнім і затримався на порозі: було видно, як йому не хотілося на той фронт з цієї затишної таверни. Але його вже гукав старший, і він підтюпцем побіг до грузовиків на дорозі.

Скоро в таверні залишилися її вірні завсідники з майором і його перекладачем. Впорожні поїхав додому Простигосподи. Ми з Лідією Георгіївною йшли під ручку, а за нами важко ступав молотобоець. Тільки в подвір'ї таверни ще довго вчувались римські органи. Там відбувалась якась велика змова проти Третьої імперії. Бо коли Парамонов запитав Лідію Георгіївну: «Ти певна, що він буде сьогодні?» — вона перехрестилась.

ВИКРАДЕННЯ ГЕРІНГА

Близько півночі, коли над заводом запанувала комендантська тиша, а за мурами ставки погасло більшість вікон, із чавунних воріт, через хвіртку, вийшов чоловік у цивільному: в світлому літньому кепі, темно-сірому кос-

тюмі, чорних лакованих туфлях зі скрипінкою, з пакунком під пахвою. Наші передбачення, що за ним мала б висипати величезна варта, не виправдались. Він вийшов сам при абсолютній тиші, якщо не вважати гуркіт чавунної хвртки порушенням норм конспірації.

Раніше ні я, ні Шиманський ніколи не бачили рейхсмаршала у цивільному, але за всіма зовнішніми ознаками, які ми встигли помітити із своїх засідок, це був він. Невисокий, огрядний, сповнений пихи, бо щось-то на землі важив. Щоправда, найбагатшого чоловіка тодішньої Європи дивно було бачити з гастрономічним пакуночком під пахвою, але це міг бути всього лише спосіб для маскування під місцевого жителя.

Йдучи на побачення, рейхсмаршал не лише розпрощався з маршальським жезлом, перестав бути другою людиною в Третьому рейху, але й міг подивитись на себе з темноти заводських вулиць і відчутти всю хисткість свого високого становища. Колись він звернеться з відозвою до свого народу — «Я залишився один», — але тоді він буде означати не більше, ніж зараз, а може, й менше того.

Шиманський не був великим прихильником викрадення Герінга, він вважав, що звичайні переговори з ним від імені нашого уряду можуть дати більше, бо рейхсмаршал являв собою якусь певну силу. А як тільки його буде захоплено й переправлено на Велику землю, він стає звичайним полоненим, як, скажімо, Гесс у Англії. Але інші наполягали на викраденні Герінга, поки трапляється така

можливість. Зрештою, Герінг є Герінг, він може сформувавати уряд з таких полонених, як сам. Навіть якщо його повісять на Красній площі, то вже ради такої сенсації варто діяти,— наполягав Македон, який для мене вже давно став ідеалом рішучості.

Герінг пройшов у лікті¹ від славнозвісної штахетної хвїртки, в якій я знову імітував «стовпа», несподівано зупинився під ворітьми за кілька кроків од мене, зробив своє невеличке діло, як зробив би це всякий смертний, тоді пересік вулицю і пішов у бік Шиманського, який причаївся за кам'яною огорожею заводської лікарні. Щасливо поминувши Шиманського, Герінг звернув у провулок, в якому жила Лідія Георгіївна, в той провулок, де напередодні капрал Шульц полонив останнього півня, повергнувши жителів заводу в крайнє розчарування. Герінг поминув славнозвісний хлівець, в якому жив півень, і попростував до під'їзду, де все мало статися. Там, за надвірними дверима, вічно розчиненими навстіж, вірніше, за одною з половинок, стояв Троша з прядив'яним мішком наготові. Шиманський мав заспівати для Троші півнем. Це означало б: «Не смій чіпляти, нехай спокійно піднімається нагору». Троша вже, мабуть, зачув кроки перед домом, посапування рейхсмаршала, який задихався від швидкої ходи, вже наготувався до нападу — він мав накинути на рейхсмаршала мішок з попелом, коли раптом десь у районі пекарні проспівав півень. Один раз, як і було умовлено.

¹ Тут міра довжини.

Можете собі уявити становище моє, Троші й Шиманського, не кажучи вже про самого Герінга, який раніше теж ніколи не чув півня в районі зенітної батареї, що майже було неможливим по сусідству, з капралом Шульцом, зажерливість якого була давно відома рейхсмаршалові. Герінг зупинився перед самими дверима, що ж до Шиманського, так той не міг навіть подумати, що заспівав півень, якого приніс на батарею капрал Шульц, а Троша взагалі сном і духом не відав про того півня, а сприйняв його за сигнал Шиманського — «Не смій чіпати!» Герінг вільно пройшов повз завмерлого Трошу в лункий коридор, на східці. Ми з Шиманським не мали ніякого способу попередити Трошу, що він може діяти, що рейхсмаршал іде один, без охорони. Поки Герінг піднімався східцями, величаво і гордо, як ходив колись юний Вертер до своєї Гретхен, Троші могла уявитись страшна ніч за дверима, де пахло старим мішком і попелом. Троша мав досить фантазії, щоб догадатися після умовного сигналу, що рейхсмаршал залишив свою варту чекати на нього біля будинку.

Як потім признався Троша, він вважав операцію «Герінг» остаточно проваленою, бо через кілька хвилин побачив на східцях двох німців, які прийшли з вулиці майже слідом за Герінгом, але довго простояли в дверях, проти на смерть переляканого Троші, який не мав іншої зброї, окрім мішка з-під борошна. Лише коли німці піднялися на східці, Троша впізнав в одному з них дядька Македона.

Далі події розвивалися з блискавичною

швидкістю. До під'їзду підкотила на тихому ході німецька машина з відомим номером F-0021, розвернулася навколо старої клумби, обкладеної цегляними зубцями, і стала чека-ти. Офіцери вивели до неї Герінга і Лідію Георгіївну. З полоненими обходились досить чемно — відчинили перед ними задні дверці машини і жестом, досить категоричним, за-пропонували зайняти вільні місця. Поруч з бранцями сів Парамонов, з кольтом на взводі, а майор Віцент зайняв місце біля шофера. Машина, помітно осівши, якнайтихше вибра-лась з провулка на трасу й поїхала не повз ставку, де її могли перевірити, а зовсім у про-тилежний бік. «Німці» явно поспішали й забули погасити світло в кімнаті Лідії Георгіївни.

Зі своєї засідки вийшов розчарований Троша з мішечком за спиною. Він зупинив-ся, свиснув. По хвилі до Троші підійшов Ши-манський, потім я. Троша кинув на землю свого мішка, в якому ще півгодини тому міг опинитися рейхсмаршал, рейхсміністр, один з найбільших магнатів Європи. Ще сьогодні його переправлять до Стратіона, а через кіль-ка днів весь світ дізнається про викрадення Герінга. Німці, звичайно, постараються це приховати, хоч Гітлер, може, в душі й раді-тиме з такого безславного кінця свого рейхс-маршала, який усе одвертіше рвався у фюре-ри, хоча й грав відвертого демократа.

Троша зняв засмальцьованого кашкета й запитав нас:

— Ану, погляньте, я не посивів?

— Ні, Трошо, нічого з тобою не сталося. Чорний як сажа.

— Постояли б ви за тими дверима. Надто коли наші зупинилися у дверях, ніс у ніс проти мене. Я ж їх, чортів, не впізнав. Стою зі своїм мішком, не дишу...

— На черзі Гітлер. А поки що, хлопці, ходімо спати. Завтра вранці відчиняємо кузню, як завжди, наче нічого й не сталося. У тебе вдома є якісь молоти? — запитав у Троші Шиманський.

— Є,— сказав Троша.— У мене все є. У мене навіть гаубиця у клуні схована. Тільки снарядів чортма.

— Гаубицю побережи, а молоти принось. Може, завтра доведеться розпалити ще одно горно.

— Принесу,— сказав Троша й, закинувши мішечка за спину, пішов у ніч, додому, веле-тенський, смішкувато-наївний, безкорисливо відданий. Прийде собі, витрусить попіл на своєму городі, щоб добро не пропадало, й піде спати у клуню, на сіно, під яким схована величезна зелена гаубиця, яку Троша — тільки дозволь йому — може по частинах перенести у кузню, на горище, замість знищеного карабіна.

Ми з Шиманським пішли до нього, в пекарню, хотілося погомоніти на radoщах. Тільки влаштувалися, налили по чарці, як прибіг капрал Шульц з баклагою. На його обличчі прочитувалась радість.

— Чули? — запитав він.

— Кого? — прикинувся Шиманський.

— Півня!

— Щоб він здох тобі, той півень, пане капрал.

— Ви незадоволені?

— Ні, він просто міг зіпсувати нам усе на світі.

— О, він нагадує мені про мою домівку в пригороді Кельна.

— Ну, хай нагадує. Півень довго не протягне серед вашого брата.

— Ні, ні, я буду возити його з собою до кінця війни. А коли ми переможемо, я заберу його додому. У нього чудовий голос.

— Щоб ти тільки й мав, капрале, що того півня,— вилаявся Шиманський, наливаючи йому в бездонну баклагу, обтягнуту сірим сукном.

— Що ви сказали? — запитав Шульц по-нашому.

— Я кажу, ти хороший хлопець, тільки бог смерті тобі не дає. Побачимо, що завтра заспіває твій півень.

— О, Шульц корош! Пріма Шульц! — Він поплескав себе по животі.

Шиманський перелив йому баклагу, а Шульц за таку щедрість виклав на стіл пачку наймодерніших сигарет «Альфонс», сказавши при тому, що сам Герінг курить «Альфонса».

Шульц збрехав, рейхсмаршал не курив, як і все оточення Гітлера. Це вважалось начебто виявом волі, а насправді було звичайною улесливістю, рабським втраплянням під фюрера.

— Тепер твій Герінг покурить махорочки замість «Альфонса»...

І якось зразу вгадався в Шиманському колишній коваль з Балти, який полюбляв дотепи й на саму війну дивився з неприхованим почуттям іронії, як на велику людську коме-

дію, яка для нього самого могла щомиті закінчитись трагічно.

Коли Шульц вийшов, Шиманський зиркнув на Гітлера з коротко стриженими вусиками й божевільно колючими очима, сказав: «Хайль!» — і випив свою шестигранну чарочку на високій ніжці. Скільки я потім не бачив чарок, а красивішої за ту не зустрічав.

— Цього взяти нам не так легко...

Шиманський засміявся в чорну бороду.

— Щось не віриться, що ми захопили справжнього Герінга! Майже неймовірно: рейхсмаршал на вечорницях... А втім, у цих мерзотників трапляються найдивовижніші відхилення...

Всю ніч на дубовій лаві мені снівся солдат на чатах, припнутий до Нончиного вікна за шию манільським шпагатом. Але вранці, коли ми йшли відчиняти кузню, я знову бачив у Нончиному вікні дрімотно-білі безневинні шторки. Сьогодні Мефістофель, мабуть, не приходив.

Поки розпалили горно, поки покурили, прийшов Троша, вкрай збентежений, з величезним молотом на спині і ще кількома, меншими, під пахвою. Скидав усі ті молоти на землю.

— Як спалося, Трошо? — запитав Шиманський.

— Як після купелі, — всміхнувся Троша.

— Ти вчора чудово вигадав з попелом.

— Господи, перевірена річ. У нас так свиней колись крали.

Взялись відтягувати лемеші для плугів — сьогодні нам хотілося видаватись зовсім безневинними. Бо десь о дев'ятій — щонайпізні-

ше — німці схопляться і можуть кинутись на розшуки свого «рейхсмаршала».

На головній вулиці почувся знайомий цокіт підків. «Ану виглянь», — показав поглядом Шиманський.

Котився шарабан Простигосподи розмірено і статечно. Порівнявшись із кузнею, кучер кинув мені з козел, стримано, майже непомітно. На його обличчі пробігла глузлива посмішка: «Хлопці, хай вам грець! Якщо таке буде й далі, то я втраплю на шибеницю. Хіба ж мислимо в такому шарабані везти рейхсмаршала?» — і вже зовсім для мене одного кінцем пужална показав поза себе, під козирок. Поминувши кузню, він несподівано зупинив коней проти воріт ставки. З брички вивалився вчорашній бранець, поклонився жінці під козирком, досить шанобливо, й пішов до чавунних воріт, в яких завмер вартувий, впізнавши свого високого патрона. А кучер, знаючи, кого він привіз, поїхав далі й повернув у провулок, в якому жила Лідія Георгіївна. В її вікні з ночі мерехтіло світло, яке в гарячці забули погасити. Воно погасло, коли шарабан уже повертався з провулка.

Простигосподи не зупинявся біля кузні. Він надто скомпрометував сьогодні свій шарабан, щоб зараз зупинятись проти кузні. Тільки кинув мені:

— Капітан Нейш. Двійник Герінга. — І гайнув на міст.

Коли я повернувся до кузні, то застав там одного Шиманського. Він ворожив біля горна кліщами.

— Ну, що?

— Герінга чорт не взяв. Ми захопили

двійника Герінга — капітана Нейша. Але навіщо було відпускати?

— А нам яка користь із нього, якщо він не Герінг?

— Яка? Ми мали б свого рейхсмаршала. Якщо додати до нього ще почет, то ставка Гітлера в одну прекрасну ніч могла б опинитись у наших руках...

— Македон вірно вирішив: краще мати свого рейхсмаршала тут, при ділі.

Я згадав про постріл з віконця.

— А де Троша? Куди він подівся?

— На горищі, — показав Шиманський.

Троша важко загупотів по горищу. Він, мабуть, побачив щось важливе із свого віконця і поспішав до нас. Злазив через три, а то й через чотири щаблі по пожежній драбині, провисаючи на довжелезних руках, як орангутанг.

Він пополотнів.

— Швиденько, швиденько сюди! — показав рукою на горище.

Шиманський залишив свої кліщі, кинувся до драбини, і ми всі троє полізли на горище, поверхня якого справді скидалась на поверхню вигаслої планети. Навіть повітря тут було інше, ніж на землі, — застоєне, духмяне, з присмаком іржі й космічної пилуки. Троша повів нас до свого віконця між чорними комінами кузні.

— Дивіться, — показав він.

Нам з Шиманським довелося піднятись навшпиньки, чого не треба було робити Троші. Ми побачили те, що вже не раз бачили раніше, до пострілу.

На балконі стояв вічний вартувий, не-

зрушно, залізно, а в кріслі-гойдалці, відкинувши голову, поколихувався «рейхсмаршал Герінг» у білому маршальському костюмі. Тепер він почував себе вільно, він не боявся, що по ньому можуть вистрелити з горища кузні. Тепер ми для нього були свої, може, рідніші, аніж сам рейхсмаршал, якого він грав у кріслі.

Однієї прекрасної ночі цей чоловік, що зараз ніжитья у кріслі, змушений буде провезти нас у ставку Гітлера. Ми станемо при ньому майорами, полковниками, навіть генералами, от тільки Троша не зможе побувати в нашому почті, бо нам не дістати для нього ані офіцерських чобіт, а тим більше уніформи — я ще не бачив німця, одежа якого годилася б на Трошу.

З моєї хвртки вийшла Нонка. Не підозріваючи, хто така Нонка для нас, Троша сплюнув у віконце й сказав, що він на моєму місці прив'язав би Нонці найбільшого молота до шиї і скинув би з мосту в заводський став. Я, в свою чергу, міг би це зробити з Мефістофелем, бо знав, яких мук завдає та потвора Нонці. Відійшов од віконця, щоб не сказати Троші щось дуже категоричне на захист моєї прекрасної «дружини» за одного того німчика, який гострив учора голки. А вони ще довго стояли, і я бачив на шматку неба два силуети, в кашкетах, обидва зовсім по-різному дивились на навколишній світ. Троша з висоти молотобійця, а Шиманський — з трону вічного коваля, для якого не стільки сила важить, як мистецтво, натхнення.

— Клянусь, перед нами справжній Герінг, — сказав Шиманський. — Треба, Трошо,

швидше переносити сюди свою гаубицю. Коли вже бити, так бити. Щоб і місця мокрого не залишилось...

— Я готовий,— відповів Троша, зрозумівши Шиманського буквально.— Завтра почну переносити потихеньку...

— Стеля не витримає,— тупнув ногою Шиманський, чим немало розчарував Трошу, бо той зовсім не подумав про стелю, яка рухнула б від першого пострілу.— Треба вибрати якусь іншу точку...

— Найкраще було б пальнути по них просто з моєї клуні, через став. Відчинити браму і розгамселити їх в пух і в прах...

Тут Шиманський мусив зупинити розгаряченого Трошу й попередити, що він цього не сміє робити сам, без нас і без отого майора, який сьогодні вночі так необережно зупинився проти Троші, коли той ішов на Герінга, та ще, чого доброго, міг сам утрапити в селянський мішечок з попелом.

Македон любив у своїй справі почуття гумору. Він вважав, що лише веселі люди стають безстрашні. Мовляв, понурі більше думають про смерть і тому бояться її теж більше. Македон не любив журби, не любив понурості, ненавидів будь-яке ниття — весела вдача була притаманна йому чи не з пелюшок, а тепер вона ствердилась остаточно, і, мабуть, більше до того спонукали трагедії війни.

Через півгодини він зустрічається зі справжнім майором німецької армії, одним із штабістів Германа Герінга, але вигляд у Македона такий, наче він збирався на побачен-

ня із своїм давнім знайомим. Нонка, яка правила зараз за інспектора його військового кшталту і прусської виправки, могла зробити єдине зауваження:

— Коли б моя влада, я б негайно присвоїла вам звання підполковника. Для майора ви дещо підтоптані. Майор Хассль вдвоє молодший за вас.

— Авжеж. Та я не можу підвищити свого чину, оскільки німець, з яким я маю зустрітись, бачив мене майором. І ще одне, про що ви не догадуєтесь. Я буду вдавати того міфічного майора, котрого вигадав генерал Гелен на свою голову.

Нонка усміхнулась. Якщо навіть вона закохана в Македона ще з міста, то мусить тамувати в собі це почуття, котре він може зруйнувати вщент одним своїм жартом. Він може сказати, що не належить до тих людей, котрі закохувались у своїх підлеглих.

З тих пір, як частину варті зняли з заводу й перевели в Черепашинський ліс, де розмістився запасний бункер Герінга, Македон частенько бував гостем таверни. Принаймні я заставав його двічі чи тричі і кожного разу почував від того певну незручність, бо Нонка червоніла від цих моїх наскоків, а Македон потім жартував, що не можна вірити вродливим жінкам, бо вони в більшості своїй зрадливі.

Майор Хассль велів Нонці нікого не впускати в таверну, на що інший майор зауважив, що саме з міркувань конспірації доступ у таверну має залишитись вільний. До того ж два лімузини, які стоять на подвір'ї, достатньо підтверджують той факт, що

сюди завітали звичайні подорожні офіцери. Один лімузин під номером К-103 належав майору Хасслю, другий належав Корну і був викрадений лише для цієї зустрічі. Сам Корн у цей час розважався у пана Кузі, і «німецькі» вірнопіддані програвали йому в карти суми, про які скромний німець міг тільки мріяти. Лідія Георгіївна, найнята паном Кузею, розважала гостей музикою.

Хассль погодився вести переговори при відчинених дверях і унікав допитливих поглядів міфічного майора. Хассль говорив по-російському нікудишньо, і майор порадив йому перейти на німецьку. Це помітно підбадьорило Хассля, надало йому більшої впевненості, бо тільки такий майор міг справді проникнути в розвідку Гелена (Хассль запам'ятав його з першої зустрічі, коли перевіряв його повноваження).

— Я хочу знати, з ким маю честь... — Хассль затнувся.

— З представником нашої ставки. Можете запам'ятати моє прізвище: підполковник Шиманський. — І Македон мимоволі кинув погляд на підполковника, який сидів майже поруч за столиком і пив пиво з молотобійцем.

— Schimanski?! — здивувався німець. Схоже було на те, що він уже десь чув це прізвище, яке зразу підняло майора в очах Хассля. В німецькій вимові воно звучало коротко, металічно і, здається, примусило самого Шиманського здригнутись.

— Я економіст, докторе Хассль. Це так, між іншим, — з огидою показав Македон на свої погони.

- Між іншим, я теж економіст.
- О, який збіг!
- Що ви кінчали?
- Інститут економіки імені Плеханова в Москві. Потім викладав там.
- Ви професор?
- Ні. Доцент. Коли б не війна, може, досі вже був би професором. Після війни повернувся на кафедру. А ви?

Хассль не відповів, що він збирається робити після війни. Якщо Герінгу вдасться прибрати до своїх рук цукрові заводи України, то він хотів би командувати цією велетенською корпорацією. Але він німець, чоловік практичний. І не для того вивчав економіку, щоб за обставин, які склалися на війні зараз, серйозно вірити в ілюзії Герінга. Якщо не все, то майже все втрачено, і він, Мефістофель, хоче тепер тільки заробити на останніх акціях Гітлера.

— Нехай вам не здається, що ви шукали мене. Я шукав вас після великої перерви. Але я хочу знати, що матиму за свої послуги? Я економіст... — наголосив Мефістофель.

— Усе, що вам було обіцяно нашою агентурою до війни.

— Ваша агентура не виконує своїх обіцянок. І взагалі ви нагадуєте мені боржника, який ховається від своїх кредиторів. За креслення крила месера я одержав від пана Вольфа на невеликий масток, тоді як нещасна «Інтелідженс сервіс» могла б заплатити мені мільйони.

— Наскільки мені відомо, колись це крило належало нам, і ми не можемо переплачувати за свої власні винаходи, викрадені вами,

Тут я можу зрозуміти пана Вольфа. Коли ви з ним бачились востаннє?

— Напередодні війни, в Потсдамі, в кафе «Tause schön». Очевидно, пан Вольф завалився невдовзі, бо другої зустрічі, яку він мені призначив, не відбулось. Але це ніяк не відбилось на моїй біографії, ваші розвідники вміють помирати з своїми таємницями. Я чекаю цього і від вас. Це, власне, моя перша умова.

— Пан Вольф не загинув. Це один з генералів нашої розвідки, він передає вам привіт, він тримає вас у своєму активі, і не ви розшукали його, а, як бачите, він розшукав вас.

— Він знає Нонну Павлівну особисто?

— Не тільки знає. Цю таверну засновано на його гроші. І не для когось, а для вас, дорогий майоре. Сподіваюсь, ви розумієте, що її сусідство з вашим штабом не випадкове. Як тільки ми з'ясували, що ви тут, то зразу почали думати про відновлення старих зв'язків. Як бачите, ми витратились ради вас.

— Але таверна має гарну виручку. Це не збиткове підприємство, наскільки я розуміюсь на цьому.

— Великі розрахунки будуть проведені пізніше, можливо, зразу ж після війни, а зараз ви будете одержувати виручку. Вважайте, що це ваша точка, ваша власність...

Підполковник за нашим столиком посміхнувся.

— Це тільки аванс. Після війни,— вів далі Македон,— ви одержите все, що вам належить. Звичайно, якщо ми переможемо.

Якщо ж переможете ви, то ваші претензії залишаться не відшкодовані. Таким чином, ви не втрачаєте нічого навіть тоді, коли ми втратимо все.

— Нічиєї перемоги не буде. Ми знищимо одні одних, але, як сказав один філософ, людина мусить думати про майбутнє і після смерті.

— Що ви хотіли б передати нам зараз?

— Ось це.— Хассль вийняв з бокової кишеньки френча кілька аркушів, складених вчетверо.— Я рятую всю вашу «Червону капелу» від смерті. За це одне мені потекли б мільйони до одного з швейцарських банків, але ви зараз бідні, а я виставлю вам свій рахунок після війни.

Герінг мав повадки імператора й любив за свідчувати для історії кожен свій крок. Зберігались навіть деякі телефонні розмови Герінга. Це ж була стенограма розмови Герінга зі своїм двійником. Розмова відбулась за обідом, в присутності найближчих людей Герінга.

— Нейш, ви тут?

— Так, пане рейхсмаршал.

— Розкажіть про свою ніч.

— З великим задоволенням, пане рейхсмаршал.

— Сідайте. У нас за обідом сидять.

— Дякую вам, пане рейхсмаршал. Я перед вами, як перед богом.

— Не смішіть мене, Нейш, не плутайте мене з богом.

— Я прикинувся рейхсмаршалом на одну ніч, як ви знаєте, між нами справді є дещо спільне в...

— Я вже вам казав, Нейш, що ви типовий представник *Mittelstande* ¹.

— Даруйте, я про це знаю сам. Але з дозволу нашої служби я прикинувся рейхсмаршалом...

— Це небезпечно, Нейш...— Герінг засміявся.

— Так, я знаю, але я діяв як справжній патріот...

— Ви запам'ятали дорогу?

— В лісі нам обом зав'язали очі. Мені і їй.

— Може, вони возили вас по колу?

— Ні, вони привезли нас у штаб Стратіона.

— Що це таке? Бункер, дот чи фортеця?

— Звичайна землянка. Там вони прийняли нас, як своїх. Розв'язали очі, познімали на-ручники, вибачились перед нами. Коли я признався, хто я насправді, вони всі були дуже розчаровані цим. До останньої хвилини вони вірили, що це ви. Потім цей самий Стратіон сказав, що мене треба негайно повернути до ставки. З ним погодились, бо краще мати свого рейхсмаршала тут, аніж там, у лісі.

— Як ви збирались діяти далі?

— Я гратиму свою роль до кінця, як їхній чоловік у ставці.

— А якщо це недалеко від істини?

— Пане рейхсмаршал, мій рід належить до старовинних родів Німеччини.

— Ви доповіли коменданту Штребе ² про піаністку?

¹ Люди середнього стану (нім.).

² Штребе — підполковник, комендант головної квартири фюрера.

— Доповів. Ще раніше.
— А він що?
— Наказав поки що користатися її послугами.

— Це розумно. Схопити її ми завжди встигнемо. До неї приставлено чоловіка, окрім вас?

— Так, приставлено. З їхніх. Пана Кузю. Ми платимо йому за це вдвоє більше, ніж піаністці.

— Ну що ж, пограйтеся з ними в рейхсмаршала. Це не так легко. Їхній план нападу на Werwolf з моєю участю свідчить, що ми маємо справу з якимись фантастичними людьми. Якщо вам вдасться підготувати цю операцію, то я обіцяю вам генерала, а фюрер уже тримає для вас лицарський хрест.

— Радий служити великій Німеччині!

— Хассль!

— Слухаю вас, пане рейхсмаршал.

— Ну, що означає «Білий метелик»?

— Звичайна комерційна точка без політичних відтінків.

— Ви в цьому певні?

— Майже певен. Остаточний висновок я зможу зробити пізніше.

— Коли закохаєтесь у білого метелика?

— Це неможливо, пане рейхсмаршал.

— Мені відомо, що мій економічний радник ходить на їхні вечірки. Це правда?

— Тільки з метою вивчення настроїв.

— Роблю вам попередження, Хассль. В ваших інтересах, оскільки ви не двійник рейхсмаршала Герінга».

— Спалить,— попрохав Хассль, коли Македон кінчив читати.

— Спалю. Але за це не переказують мільйони до швейцарських банків. Нас цікавлять підземні авіаційні заводи, дислокація ваших флотів, нові типи літаків, підземні аеродроми. Нас цікавить Герінг, сепаратні переговори з ним. При його допомозі ми могли б захопити Гітлера, цей самий об'єкт Werwolf. Адже Герінг без нас на це ніколи не зважиться, хоча й давно вважає Гітлера підставною особою.

— Переговори з Герінгом? Ви маєте аж такі повноваження?

— Маю,— не задумуючись, відповів Македон, хоч ніяких повноважень на це він не мав.

Він не міг більше затримуватись ані хвилини. Покликав Нонку і сказав їй, що віднині всю виручку вона буде віддавати йому, Хаслю.

— Це неможливо,— заперечила Нонка.— Ми й так на грані банкрутства...

Суворо глянув на неї Македон.

— Доктор Хасль вартий не цього. Домовитесь з ним про наступне побачення.

Нонка з огидою подивилась на доктора Хасля. От-от мало зірватися в неї: «Жлоб!» Але в цю мить Македон грюкнув дверима, побіг до машини й, завівши її, помчав на завод об'їзною дорогою, щоб повернути коменданту Корну його машину. Останніми залишали таверну Шиманський з молотобійцем.

Тієї ночі безслідно зникла з заводу піаністка, «райхсмаршал» був скинутий у гранітну штольню аж у Хажині, знаменитих кар'єрах, з яких брали граніт для пам'ятників великим людям. На другий день міфічний

майор, чутки про якого поширились серед німців, спокійнісінько працював у кузні, в ковальській рукавиці й посіченому іскрами фартусі. Троша даремно піднімався на горіще подивитись на Герінга. Він ніколи більше не появлявся на балконі, мабуть, тепер невилазно сидів у Черепашинському лісі, в бункері, тоді як Шиманський розширював свою «імперію невидимок».

ГАУБИЦЯ

В таверні панувало пожвавлення, як ніколи. На дорозі стояло кілька критих німецьких машин з вантажем для фронту. В подвір'ї таверни, в затінку ясенів, поховались од сонця легкові авто різних марок. Був серед них і наш невеличкий «австрієць». В ньому куняв шофер, мій давній знайомий. Я знав, що він не спить, все чує і все бачить. Його приймач цього разу теж був налаштований на Рим, але працював зовсім тихо, так тихо й печально, наче перша станція світу вже відживала своє.

У самій таверні лилось пиво, щойно привезене з Вінниці. Точилися суперечки кількома мовами, німці трималися купно, чуючи біду, і тільки двоє з них займали окремих столик біля вікна. Ми сиділи з Лідією Георгіївною, піаністкою, яка цього разу мала вигляд типової селянки — в чоботях, рясній сукні з торочкою, в чорній хустині з зеленими березками барвінку. Все це так пасувало їй, так природно й невимушено почувала вона себе в тій одежі, що просто не вірилось, що

не так давно вона була фрау Опенгейм, а ще кілька днів тому грала Гайдна для рейхс-маршала.

Лідія Георгіївна живе тепер у Сосонці під виглядом біженки. Вона відмовилась від музики, там нема жодного пристойного музичного інструмента, але є там ферма Гітлера, яку нібито подарував йому, як закоренілому вегетаріанцю, чорний фюрер — Гімmlер.

Шиманський любив кепкувати з того вегетаріанства, мала ж бути у Гітлера бодай одна риса, за якою його можна було б віднести до лику великих, бо, як потім свідчила іноземна розвідка, «ніяких особливих ознак він не мав» і з успіхом міг би залишитись цілковитою посередністю. Ходила чутка, що Гітлер вже побував на цій фермі, отже, ймовірно, що він навідається туди і вдруге. Там водився один цікавий об'єкт його симпатій, оскільки Єва Браун не схотіла їхати в цю країну.

Оглянути історичне місце викликався сам Македон. Ми їхали на ферму серед білого дня. Македон з натхненням відтворив «залізного коменданта» Корна, про якого тут не могли не чути, а я був при цьому перекладачем. Тевтонський шарабан, коні, кучер і обізнаність коменданта Корна справили враження на іншого німця, Гартмана, який відав цією приватною фермою Гітлера. Гартман люб'язно давав нам пояснення, назвав кличку кожної з корів, але з найбільшим захопленням говорив про бугая, якому Гітлер дав кличку Paris (молодший син знаменитого царя Трої Пріама). Це була ферма чистокровних офтрізів, без будь-яких домішок, а сам Паріс був, безперечно, найфантастичнішим

витвором цієї знаменитої породи парнокопитних. Можна було зрозуміти Гітлера, якщо він їздив милуватися Парісом. Це була велетенська і водночас лагідна, ніжна, красива тварина. Я просто не зважусь описувати Паріса, щоб не применшити його величі, скажу тільки, що це був останній з бізонів, не тих, які ще існують подекуди, а тих, які вимерли десять тисяч років тому. Гартман був настільки люб'язний, що власноручно вивів бика з білої дерев'яної кліті й показав нам усі його достоїнства. Гартман сказав, що фюрер сам любить виводити Паріса, коли така можливість на фермі трапляється.

— Фюрер по-справжньому відчуває природу,— сказав Македон і висловив подив, що Паріса доглядають не німці, а двоє місцевих жителів, в одному з яких він впізнав свого давнього знайомого, одного з «оточенців», старшого сержанта Васю Мамонта. Колишній полковий весельчак пристав у Сосонці в приїми і жив під вигаданим прізвиськом. Македон побоювався, щоб Вася Мамонт не впізнав у коменданті свого однополчанина й не кинувся в обійми. Але Вася Мамонт, якому Гартман передав Паріса, не виявив ніякого інтересу до Македона, бо не міг навіть подумати, що той проробив таку дивовижну кар'єру — від «оточенця» до коменданта Корна. Але коли Гартман повів коменданта показувати телятко, яке народилося вже тут, на Україні, і самотньо нудьгувало в окремій кліті, то Вася Мамонт запитав кучера:

— Звідки твій комендант родом?

— Як то звідки? З Баварії,— відповів Хома.

— А чому ж я його знаю?

— А ти його самого спитай,— порадив Хома.

Вася Мамонт ув'язнив Паріса, замкнув кліть і, запаливши самокрутку з ядучого тютюну, всівся на лавочці біля дверей. Я запитав його:

— А як вам платять?

— Гартман марками платить. А ви хто при комендантові?

— Перекладач.

— А, перекладач. А що, пан комендант не вміє по-нашому?

— Мабуть, уміє, але не хоче, цурається.

— Бачу, що цурається,— всміхнувся Вася Мамонт.

Ми з Хомою довідалися про кілька подробиць, про які ніколи не скаже Гартман. Щовечора із ферми відправляють молоко у ставку, хоч Гартман запевняє доярок і доглядачів, що молоко відправляють пораненим офіцерам у госпіталь. На доїння приходить німець-інспектор, який прибув разом з фермою і майже безвиїзно живе в Сосонці, в школі. Він ветеринар, лікар. Після кожного доїння він власноручно пломбує бідони і здає їх іншому німцю, старому фельдфебелю, який приїздить по молоко з цілим нарядом есесівців. Окрім інспектора, в школі живе загін німців, які охороняють ферму вночі. Гітлера тут ніколи не було, нехай Гартман не бреше, але якийсь великий чин приїздить сюди кожні свята.

Зачувши про свята, Хома помітно захвилювався, відкликав мене вбік і шелнув, що нам треба негайно тікати звідси, бо він

напередодні чув від справжнього Корна, що сьогодні в них свято якогось ангела-провісника. В цей день народився Бісмарк, і Гітлер, чого доброго, може сам припертись сюди, до свого Паріса.

Я натякнув Македону про наші побоювання. Як мені видалось, він тільки зрадив цьому — адже траплялась можливість зустрітись із самим хазяїном ферми. Але після отого вдаваного спокою поспішно подякував Гартману, і ми залишили ферму. Вася Мамонт стояв у дверях, і коли майор уже з брички кивнув йому, той прибрав імперську позу, одною рукою зірвав кашкета, а другу, вільну, викинув перед собою велично і невідомо. Ми з Хомою були вражені неймовірно: в цьому похмурому чоловікові відкрився справжній актор! Македон розреготався під козирком і вже ладен був розповісти нам про Васю Мамонта, коли Простигосподи раптом вигукнув:

— Ідуть!

Назустріч нісся вихор курави, знятий мотоциклами. Це був не парадний ескорт імператора, а ватага збожеволілих людей у касках, озброєних автоматами і кулеметами, прикутими до колясок. Хома ледве встиг шарахнутись на обочину, в білоусий ячмінь, який у кращі часи вже давно міг би бути зібраний. За мотоциклами так само навіжено неслася кавалькада машин, чорних, запиленних.

В якійсь із них їде Гітлер. Але ж в якій? Я чомусь вирішив, що він конче мусить їхати в парі з Іодлем. Той мав феноменальну пам'ять, про яку серед німців ходили легенди.

Ніякі запитання Гітлера ніколи не заставляли цього генерала зненацька. Це був природжений штабіст, пам'ятав номери всіх військових частин, в будь-яку хвилину міг читати по пам'яті карту війни. Хтось схожий на Гітлера виглянув з-за шторки в другій машині. Бричка в ячмені все ж справила на нього певне враження. Власне, не так сама бричка, як фурман на козлах, який привітав фюрера належним чином.

У кавалькаді машин був і лімузин нашого давнього знайомого рейхсмаршала Герінга. Ми легко впізнали його за броньованим склом. Герінгу був уже знайомий наш шарабан, він міг не раз спостерігати його з вікон свого кабінету, але майора під козирком він бачив уперше. Почет замикали кілька відкритих машин, на яких були спарені, готові щомиті до бою, кулемети і зенітна гармата з обслугою. Біля гармат стояв капрал Шульц, який за мужність і витримку, виявлені на горіщі пекарні, був узятий до особистої охорони Герінга. Я забився глибше під козирок, побачивши Шульца. Адже той міг легко впізнати свого знайомого. Та саме на цей момент машину трусонуло на вибоїні, капрал упав і люто вилаявся на тутешні дороги, які частенько виручали нашого брата на тій великій війні.

Ми вибралися з ячменю й поїхали далі, ще довго дихаючи рідною пилюкою, знятою німцями. Простигосподи, який врятував нас своєю кучерською інтуїцією, гордо сидів на козлах. Що ж до мене, то я вперше за всю війну вважав себе найближче до смерті, поки наш шарабан стояв у ячмені,

Мені відлягло, коли я побачив капрала Шульца, хоч одного знайомого чоловіка серед цієї зграї убивць і тиранів, які улюблених биків називають Парісами, а маленьких дітей кидують у колодязі живими і десь там, у самім центрі Європи, гонять мільйони людей у газові камери.

Усю дорогу ми з Хомою придумували кару для Гітлера, коли б нам вдалося його живим піймати на фермі. Але Македон мусив нас обох розчарувати. Звичайно, було б добре піймати Гітлера, але не треба забувати, що ставку охороняє дивізія СС, вісім зенітних дивізіонів, двісті винищувачів нічної авіації — і все це може кинутись на виручку Гітлера, коли б ми його захопили. Тому спершу варто спробувати інший, простіший спосіб. Гітлера знищить Вася Мамонт один, без жодного пострілу і без будь-чєї допомоги. І тут майор розсміявся зі своєї вигадки.

Ніхто в світі не міг би придумати для Гітлера смерті, страшнішої й ганебнішої за ту, яку вготували для нього ми. Тепер усе залежало від Васи Мамонта, наскільки він зможе перетілитись у Гітлера і в якій мірі розбудить у Парісі ненависть до свого високого патрона. Хома подавав найнесподіваніші поради, які ніскільки не порушували б найгуманнішого статусу поводження з тваринами, коли б навіть такий був. Але якщо Вася Мамонт скористається бодай половиною з них, то він напевне зробить Паріса смертельним ворогом Гітлера.

Але то був лише жарт, який міг найтрагічніше скінчитися для самого Васи Мамонта, хоч і не позбавлений одної великої переваги.

Парісу не можна було б інкримінувати ніяких інших звинувачень, окрім стихійної злоби, і тим самим вберегти тисячі місцевих жителів від розправи за смерть Гітлера.

Саме проїздили через село, в якому жив молотобоець. Вже звечоріло, і Троша, мабуть, мостився на сон, у клуні, на своїй гаубиці, схованій під сіном, і будуть снитися йому велетенські мідні снаряди, якими він міг би визволити світ. Я сказав Македону про гаубицю молотобійця. А що, коли її переправити в Сосонку, замаскувати гарненько, а потім прямою наводкою пальнути по Гітлеру, коли той завітає до свого Паріса.

І хоч Македон не сказав мені нічого певного, але ще цієї ночі гаубиця була готовісінька і діло стало б лише за четвіркою коней, та ми знали, де їх дістати. Можливо, наступної ночі вона вже стоятиме у Сосонці, в такій же, якщо не більшій, клуні. А може, де-небудь на цвинтарі, в кладовищенських зарослях. Троша сам вибере позицію, він відслужив кадрову в артилерійському полку на кінній тязі.

Залишившись на ніч у Троші, я собі думав: а де ж ночує сьогодні Македон? Невже подався до коменданта Корна на його родинному шарабані? Це цілком можливо, якщо тільки Корн — колишній німецький комуніст. Однак, по тодішніх моїх уявленнях, людина з фаетоном ні в якому разі не може бути комуністом. Але в тих своїх роздумах я все більше схилився до того, що Корн вже давно «завербований» майором. Ці так звані коменданти, закинуті в глушину, з усіх законів війни найкраще розуміли один: вижити,

Або грай на нашу дуду, або гроші вертай, непокірних — вбивали.

Вранці Шиманський посміявся з нашого завзяття:

— Киньте! Адже Вася Мамонт з карабіном більше, ніж ваша гаубиця. Якщо Гітлер дізнається про неї — тоді годі чекати його на фермі. Власне, і без гаубиці навряд чи він появиться. Вони думали, що тут буде рай для них. Коней верхових позабирали з собою. А тут пекло.

— Бачили б ви, як вони вчора їхали на ферму.

— Гітлера там не було. Один з його ад'ютантів і цей, Герман. Копіює фюрера, хоче завести ферму для себе. Нехай. Капрал Шульц не впізнав тебе?

— Здається, ні.

— Всю ніч співали «Волгу-Волгу»... По-своєму. Подумати тільки! Про Волгу, гади, співають!..

— То, може, і нам заспівати?

— З гаубиці?.. Нехай постоїть. Там же снарядів чортма. Давай-но краще викуємо гарну лапу, свіженьку, щоб не обламалася, як минулого разу. Ключі у нас, здається, нічого.

Чи є щось приємніше, аніж кувати отаку собі безневинну зброю з красивою, майже жіночою п'яткою. Поки Троша приплентався, вона вже шипіла в бодні. Сичала, гартувалася. Справжня нічна змія...

Трапився наливний ешелон, ішов з Плоєшті на фронт з пальним. Всю ніч стояла заграва, яку бачили у «Вервольфі». Після цієї катастрофи більше ніколи не появлявся

персональний поїзд Гітлера. Важко сказати, кому це завдало більшої шкоди: нам чи німецькому штабу? Там, мабуть, залюбки випихали Гітлера у мандри, щоб він поменше втручався в обов'язки головнокомандуючого, хоча й потім всі поразки генерали будуть приписувати тільки йому.

Напередодні коваль попрощався зі своїм молотобійцем. Коли Троша мився до половини у бодні, в якій вони гартували свої виробы, Шиманський наче між іншим сказав йому:

— Завтра, Трошо, йдемо на останній герць. Якщо не повернеться, то діставай свою гаубицю з-під сіна і подавайся в ліс, у партизани. Досить на ній спати.

Для Троші така заява коваля не була несподіванкою. З деяких пір Троша догадувався, що його коваль не збирається померти в цій кузні, він може зникнути кожної ночі, і в Троші частенько холонуло серце, коли він приходив уранці, а кузня була зачинена. Щоразу в таких випадках йому здавалося, що коваль уже ніколи сюди не прийде. Троша сам відмикав кузню (у кожного був ключ), і тут його огортав невимовний сум. Але потім приходив коваль, зодягав свого фартуха, розводив горно, і вони мовчки (це було по-справжньому зворушливо) починали свій день, глибоко розуміючи один одного: коваль цієї ночі ходив на якесь діло, а молотобоець спав на своїй гаубиці, мріючи про подвиги, на які здатна людина з гарматою. Коваль побоювався, що коли-небудь Троша може пальнути з тієї гармати по німцях просто із клуні,

бо сам якось проговорився, що не випустить Герінга з цього заводу живим. Він жде лише нагоди і тому не збирається подаватися з гаубицею в ліс.

— З ким я там воюватиму, в лісі? Інше діло тут...— посміхнувся Троша, зодягаючи після купелі синю сатинову сорочку з полатаними ліктями.

Молотобоець признався, що гаубиця вже зараз стоїть напоготові, досить тільки розчохлити її й розчинити запасні ворота клуні, які виходять прямо на ставку. Виявляється, досі Троша просто водив нас за носа, заявляючи, що має гаубицю, але не має до неї снарядів. Троша переховує кілька ящиків снарядів по сусідству, в церкві, під амвоном, але все не збереться перенести їх поближче до гаубиці з тієї єдиної причини, що батюшка поміняв у церкві замка і Троша не може проникнути вночі до своєї схованки. Але ще раніше, поки висів старий замок, кілька снарядів він переніс, як кабанців у мішечку, і їх цілком досить, щоб знищити ставку Герінга.

— Ну, гаразд, Трошо. А що потім?..

Але Троша вважав, що все скінчиться прекрасно. Коваль тричі поцілував його на прощання. У коваля була шорстка борода, підстрижена на європейський лад. Троша зовсім засмутився і, перш ніж вийти з кузні, втер зрадливу сльозу. Розпізнав він у ковалеві велику і гарну душу, і без неї йому буде якось необлаштовано і незахисно. Сказав ковалеві:

— Коли вам потрібна гаубиця, то скажіть.

— Невже ти міг би розстатися з нею?

— Господи! Ради діла...

— Ні, Трошо, обійдемося без гаубиці...

Другого дня, ополудні, до таверни підійшла машина за номером ВН-28416, який фігуруватиме потім у таємних циркулярах гестапо. Цей номер буде появлятися в багатьох містах Східної Європи. Німецька розвідка матиме справу з невловимим, напівміфічним майором, який міг появлятися не лише в один день, але навіть в одну і ту саму годину в Варшаві і Курську, в Перемишлі і Харкові, в Житомирі і Полтаві. Коли б німці були уважніші до своїх відкрить, то вони дуже скоро помітили б, що один і той же чоловік не спромігся б діяти так феноменально, що замість одного майора, якого вони відкрили, з'явилося кілька інших.

Але у німців було більше фюрерів, ніж солдатів, кожен фюрер мав свою розвідку, а кожна розвідка діяла навмання, конкурентно, щоб висунути себе й здолати інших.

З таверни вийшов майор у супроводі ординарця, сів у машину поруч з шофером і наказав їхати в штаб Герінга, якому остогидло сидіти в бункері, в лісі, і він знову перебрався на завод, до оперативного відділу.

Вартовий біля воріт віддав майорові честь, зажадав документи. Вони були підписані Канарісом, а вартовий напевне чув, хто такий адмірал Канаріс. Шанобливо повернувши документи їх власникові, вартовий доповів по телефону черговому офіцеру:

— Майор Віцент від генерала Гелена.

— Майор? — видно, перепитали по телефоні.

— Так, — відповів вартовий.

— До кого? — запитав офіцер.

— До кого? — перепитав вартовий.

Майор відповів майже категорично:

— До рейхсмаршала. Особисте доручення Гелена.

Вартовий передав слова майора.

Минуло кілька напружених хвилин для майора і для вартового. Нарешті в телефоні обізвався все той же голос. Потім вартовий поклав трубку, витягся «во фронт».

— Прошу! — сказав з лукавинкою, наче ніяк не вірив, що цього майора зараз буде приймати рейхсмаршал.

Герінгу нічого не промовляло прізвище Віцента (він міг забути його у вирі війни), але молодий генерал Гелен, який перебрав до своїх рук майже всю армійську розвідку, лишивши Канарісу самі архіви в Берліні, значить більше, аніж могло здаватися охороні Герінга, яка не зробила для майора винятку з правил: його було делікатно оглянуто і допущено до рейхсмаршала без зброї. Герінг вибачився за таку суворість режиму. Він прийняв майора в невеличкій кімнаті, де не було нічого, окрім столика і двох стільців. На столику лежала дерев'яна указка. Ніяких телефонів, рацій, військових карт. Голі білі стіни і відкинута з вікна важка синя штора.

Вони бачились вдруге в житті. Тоді, в таверні, і тепер тут. Македон уже знищив чоловіка, як дві краплі води схожого на цього. Не могло бути, щоб той врятувався, він чув його передсмертний скрик у штольні. І все ж, коли ми бодай мислено зустрічаємось із убитими, то нас охоплює дивне почуття. Герінг показав на стілець. Македон подякував, але

не сів доти, поки цього не зробив сам хазяїн. Хоча Герінг був вихідцем із родини дипломатів, а майор Віцент, наскільки міг знати майор свою біографію, вів свій рід з багатих тевтонів, але Герінг був рейхсмаршалом, рейхсміністром, ще в першу світову війну літав на «фокері» (літаки з трьома крилами — drei Dekker), був уже тоді одним із трьох асів, у цю війну водив цілий флот на Лондон, міг у будь-яку хвилину замінити Гітлера, вірніше, хотів це зробити, але не знав як, — куди там майору Віценту сідати перед таким чоловіком, незважаючи на своє високе походження.

Той стояв би, а Македон сів, як у себе вдома.

Потім вийняв пакет з бокової кишені і подав Герінгу. Вірніше, поклав перед ним на столику. Герінг теж присів, добув з пакета три імперських аркуші, задруковані дрібним машинописом, і почав читати. Спершу він усміхався, але місцями мусив хмуритись, червоніти і навіть бліднути. Потім знову сміявся, і це повторювалось кілька разів. Він сміявся з вигадок Шиманського (того некомпетентного чоловіка, який робив такі дивовижні повідомлення про люфтваффе) і три-возможно вчитувався в рядки, в яких були точні дані про штаби, про втрати, про нові конструкторські бюро і навіть про переміщення у флотах.

— Звідки все це у вас? — запитав Герінг, кинувши папери на столик.

Тепер Віцент не поспішав. Усі ці великі люди завжди тремтять за своє становище, а йому, Віценту, втрачати нічого.

— Не можу знати, пане рейхсмаршал. Гелен доручив мені вручити це особисто вам. Це копія з паперів, котрі ми одібрали в одного радянського розвідника. Вас, мабуть, попереджали про майора?

— Так. Моїм людям роздано його прикмети: зріст сто сімдесят п'ять, хоч я певен, півсвіту мужчин мають саме такий зріст; блондин з проділом, але звідки знати — з проділом він чи ні, адже солдати рідко знімають головні убори, — голений, наче всі інші неголені, віком сорок років, а таких на театрі війни половина.

Герінг розсміявся.

— Якщо ви розвідник, то скажіть, будь ласка, хто за цими прикметами може знайти того майора? До того ж він, мабуть, не такий суконний, щоб завжди ходити з відзнаками майора. Як ви гадаєте?

— Звичайно, прикмети досить розпливчасті. Але там був ще номер машини, в якій майор гасає по Східній Європі.

— Ви дивак, як більшість наших розвідників. Хто може запам'ятати довжелезний номер машини? Хіба що Іудль. Тому я не дивуюсь, що одного з моїх підполковників Рудольфа Генца прийняли за цього самого майора, піймали і побили так, що я мусив позачергово дати йому відпустку. Якщо ми загинемо, то тільки через нашу недолугу розвідку. А мені просто ніколи взятись за неї.

У сусідній, мабуть, робочій кімнаті задзвонив телефон, але Герінг не кинувся туди, сидів, — він був певен, що йому передзвонять, навіть якщо це сам фюрер. Тоді його флоти ще діяли на повну силу, і це надавало його

особі ваги й значимості, з якою всім доводилось рахуватися. Між іншим, Рейнхарду Гелену теж, якщо він не хоче мати ворога в особі рейхсмаршала.

— Як вас?

— Віцент.

— Ви з Пруссії?

— Так.

— Чую. Скажете генералу, що він добре зробив. Справжні розвідники мусять бути поміркованими. Я розберусь сам. Я певен, що продають нас не тут, а там, у Берліні. Тут ми всі на вулкані. У вас, у Вороновиці¹, тихо?

— Не зовсім.

— А тут після Наумова² кілька неприємних пригод. Зник капітан Нейш, який мав необережність видавати себе за рейхсмаршала. Ха-ха-ха!

— Нам усе відомо, пане рейхсмаршал. Гелен вживає заходів, щоб фюрер і ви могли почувати себе спокійно. Саме тому мій генерал хоче знати, наскільки вірогідні відомості...

Герінг побагровів, змріяв проникливо співбесідника.

— Що ваш генерал ще хоче знати? Я сказав усе.

— Пане рейхсмаршал, даруйте, але я тільки виконую його доручення.

— О майор! Ви справжній німець. Нам так бракує твердості.

¹ Відділ Гелена базувався у Вороновиці під Вінницею.

² Йдеться про дії партизанських підрозділів Наумова, яким довелося витримати нерівні бої в районі ставки Герінга.

Віцент підвівся.

— Служу Великій Німеччині!

— Сидіть, сидіть, — заспокоїв його Герінг. — Ми надто легко це собі уявляємо. Це високе слово втратило свій колишній смисл. Служать лише мої аси та ще Роммель у Африці. Під час атаки він піднімається на маленькому літаку і командує боями з повітря, з висоти двісті-триста метрів. А ви, кроти, позаривалися у землю і хочете покорити світ. Хо-хо-хо! Мені все це уявлялось не так.

У Герінга були куці волохаті пальці. Проте, як видалось, досить музикальні, коли він затарабанив ними. На одному — коштовний діамант.

— Скажіть Гелену, що я чекаю його тут...

— Великодушно дякую вам од його імені.

Майор вийшов, належно віддавши честь хазяїну.

У довгому коридорі стояли вартові з прижкнутими багнетами, в касках, мовчазні і суворі. Очманіло снували офіцери, зникаючи за безліччю дверей, оббитих білою звуконепроникною повстю.

Майор ішов між шеренгами дверей і вартових. Ті, що бігли йому назустріч, були надто поглинуті штабними справами і, здавалось, майже не помічали його. «Майор Віцент — щось напівпольське, напівнімецьке», — говорили про нього в караульному приміщенні, де завжди докопуються до людських глибин просто з нудьги. Зараз йому великодушно повернуть зброю, якщо, певна річ, він добереться туди, якщо де-небудь на східцях, між поверхами, його не схоплять і

не кинуть для початку на гауптвахту. Він, здається, поки що не дав для того найменшого приводу. Вартові бачать, як байдуже іде він цим страшним коридором, за стінами якого найбільші таємниці війни. Хвалити бога, Шиманський про них знає, зараз Македон остаточно впевнився в їх вірогідності, і, може, ще сьогодні йому деведеться мчати з ними до Стратіона, на рацію.

По східцях піднімався Мефістофель. Він був навдивовижу цибатий (одвічна ознака всіх Мефістофелів) і легко переступав через дві або й три сходинки. Раптом завмер на тому своєму широченному кроці, згорблений, з довжелезними руками, і тепер справді був тим, кого в нормальному стані лише віддалено нагадував.

— Schimanski? — ледь прошепотів Мефістофель.

— Так. Я дещо уточнював у рейхсмаршала.

— Він теж?..

— Звичайно... — зухвало посміхнувся Македон.

— О, mein Gott! — схопився за голову Мефістофель і побіг лунким коридором.

У караульній майору повернули зброю, вибачились за ритуал, подзвонили на пост. Але помилки трапляються там, де їх найменше чекаєш.

Перед тим як сісти в машину, Македон зиркнув на вікна другого поверху. Він хотів попрощатися з рейхсмаршалом, який за всіма законами логіки мусив би зараз підійти до вікна й восстанне поцікавитись загадковим майором. І він справді натрапив на

Герінга. Той подав рішучий знак повернутись. І, може, варто було повернутись. Але мотор уже завівся, дорога була вільна, а ненависть до повелителя не мала меж, і Македон склав рейхсмаршалові дулю.

Герінг не міг знати цього чисто українського знаку, але відчув у ньому щось погрозливе, схоже на гармату на двох колесах, відсахнувся од вікна. І майже в ту ж мить у ставці завилала сирена. Рейхсмаршал ще більше обурився, коли машина з майором зупинилася біля кузні і в неї підсіло ще двоє, в одному з яких він напевне впізнав коваля.

— Куди? — спитав шофер, поклонник римських мелодій.

— У Рим, — пожартував Македон.

Машина влетіла на міст, дерев'яний, гулкий, знайомий для кожного з нас до найменшої шпаринки. Цим мостом користується Герінг. Якщо його штаб втратить для нас чисто розвідницький інтерес, то цей хисткий міст буде останнім мостом пана Герінга. Але для цього нам треба зараз утекти, замести сліди і більше не повертатись до своїх безневинних справ. Я цілком щиро шкодував, що після дощів мої чани дещо потьмяніли, а Шиманський, можливо, згадав про молоти, принесені Трошею напередодні. Коваль їх так і не спробував. І тільки водію ніколи було про щось думати. Коли б шофери завжди мали таку можливість, то наша епоха могла б стати епохою Платонів і Сократів. Поки що вона залишалась епохою не зовсім гуманною...

З воріт ставки один по одному вилітали мотоциклісти, ескорт Герінга. Передні відкри-

ли по нас шквальний вогонь з кулеметів, коли ми почали наближатись до мосту. Кулі липко в'їдались в асфальт і куріли. Наші переслідувачі могли б легко нас розстріляти, але, наскільки я міг зрозуміти, їх цікавили наші скати. Німці мали команду будь-що захопити майора живим.

— Здається, довоювались... — усміхнувся Шиманський.

Через кілька хвилин погоні все може скінчитися...

А тут ще звідкілясь ударила гармата. Снаряди лягали все ближче і ближче до греблі.

— Прямою наводкою б'ють, — сказав Македон, який розумівся на цьому краще за інших. Позаду нас упав міст разом з передніми мотоциклами, почувся лемент, вмовкли кулемети.

— Гаубиця! — вигукнув Шиманський.

Коли ми вибрались зовсім на гору, то побачили знамениту клуню, підведену охрою, розчинені навстіж ворота, а в них — велетенську зелену гаубицю, яка після кожного пострілу то зникала, відкочувалась, то знову появлялася у воротах разом з людьми, маленькими проти неї, але завзятими, в кумачевих, синіх і білих сорочках.

Троша був не сам і, мабуть, досі спав на ній теж не сам, а з отими всіма канонірами.

На другий день німці везли через завод гаубицю на кінній тязі, а за гаубицею йшов прикутий до неї Троша, босий, у подертій сорочці, чубатий, велетенський. Герінг впізнав його із свого вікна. Це був молотобоець з кузні. Він ішов гордо, спокійно, підтримую-

чи одною рукою ланцюга на шиї. Так ішов на смерть, як переможець. Проти кузні підбіг кілька кроків, потім став на мить, попрощався з кузнею. Це був справжній молотобосць. Довго дзвеніли над заводом його кайдани.

Коваля їм так і не вдалося піймати.

Герінг захотів сам оглянути його житло, яке майже все літо було під охороною німецької батареї. Побачивши на стіні портрет Гітлера, він підняв руку, сказав: «Хайль!» — і розсміявся. Другий супостат Третього рейху мав підстави більше не вірити першому.

— Його справжнє ім'я? — запитав Герінг у почту.

Ніхто не знав.

— Він військовий?

— Звідки ж нам знати?

— Бачу. Ліжко заправлене по-військово-му... — І він показав так, наче коваль готівісінський лежав у ліжку: — Знайти! Інакше цей коваль може погубити імперію. А капрала Шульца повісити разом з півнем...

Але найжахливіше чекало рейхсмаршала попереду. Немовби сміючись над ним, угорі, на батареї, заспівав півень. Отак, з дива, серед дня. Десь-то надокучило жити йому в'язнем на батареї...

РИМСЬКІ МЕЛОДІЇ

Глюзію Рима створив для нас шофер Македона мелодіями, які він любив слухати, поки хазяїн барився в таверні. Щоразу, коли їхня

машина заїздила у подвір'я, мені справді здавалось, що вони приїдять сюди з Рима. А тут ще якось коваль сказав, коли майор довгенько не появлявся: «Щось загуляв наш Македон у Римі...» Шкода, що ми зараз не можемо евакуювати туди свою таверну. Ледве встигаємо вихопити Нонку, яка аніяк не чекала такого несподіваного повороту справи. Саму ж таверну вже втрачено назавжди, але вірний собі коваль замикає її й ключа ховає до кишені.

В умінні посміятись над своїм ворогом є щось у наших людях від самого диявола. Македон таке продиктував Шиманському для пана Герінга, що того не витримали б навіть двері. І лише шофер завадив їм обом, нагадавши, що Герінг може влаштувати за нами погоню з повітря. Скоро ми опинилися майже в центрі «Рима», який цього разу виявився всього за сімнадцять кілометрів од нас, на мальовничих берегах Південного Бугу. Це була наша рідна, тиха колись Вінниця. Тепер місто кишіло німцями. Адже з деяких пір сюди перебрався мало не весь пр�влячий рейх.

Герінг не міг навіть подумати, що ми кинемось в це пекло. А можливо, вважав, що ми загинули на греблі разом з його погонюю, бо тут не було ні перестороги, ні паніки — ми в'їхали у Вінницю вільно, повз КП, на якому стояв вимуштруваний до віртуозності регулювальник. Було навіть щось загадкове в тому, що нас так великодушно впускають у місто. Але нічого дивного, регулювальник уже просто знав машину майора! Сам же майор полегшено зітхнув, коли його машина

опинилася серед безліччі інших і була відтиснута якимось високим чином, який ховався за жовтими шторками. В першу мить нам видалося, що нас наздогнав сам рейхсмаршал, але Македон знав номери машин деяких високих чинів і шепнув Шиманському:

— Щось незнайоме...

Ми зупинилися в тихому провулку, перед особняком, подвір'я якого було обнесено старовинним муром, з наростами моху і цілими колоніями деревію, який саме цвів біло і ясно. Біля чавунних воріт стояв німець у касці, з автоматом і тесаком. Тут не кричали, не галасували, тут відбувалась якась тиха і таємна робота. Впізнавши майора, усе ж вирішив перевірити машину. І коли він відчинив задні дверці, я мало не скрикнув. В першу мить мені видалось, що це був один із тих істуканів, яких я бачив на Голубому мосту, там, в іншому місті. Я одвів погляд від нього, бо хотів залишитись невпізнаним. Нонку ж він упізнав напевне, уклонився їй і, перш ніж захопнути дверці, довго дивився на Шиманського. Потім відчинив перед нами ворота. І лише коли вони з гуркотом зачинилися за нами, тільки тоді Македон дозволив собі озирнутись на своїх «бранців». Він зупинився на мені і посміхнувся — чимось я видав себе, а чим — не знаю.

— Куди він нас привіз? — шепнув я Нонці, коли ми вийшли з машини.

— Як то «куди»? В свою резиденцію.

— Ви що, вже бували тут?

— Не раз... — відповіла Нонка.

— Невже я обізнався?

— А що?

Я крадькома глипнув у бік воріт.

— Та це ж ті, з Голубого мосту...

Нонка довірливо шепнула на вухо:

— Ні, то були справжні німці. А це колишні студенти Львівського університету...

Нас з Нонкою поселили в одній з кімнат на другому поверсі. Нам було заборонено виходити на балкон і появлятися у вікні, відгородженому од світу важкими гардинами. Ще раніше я помітив, що такі непроникні гардини звисали на всіх вікнах, надаючи будинкові дивної романтичної загадковості. Але щілини в гардинах не могли заборонятися, і крізь них ми безперешкодно могли спостерігати за подвір'ям, за вартовими біля воріт і за тією смужкою міста, яка відкривалася з нашого вікна. І чудно було слухати в тій загадковій тиші римські мелодії.

Можливо, саме тут, в цьому забутому особняку, і почались оті римські мелодії. Їх поклонник вперше появився тут як офіційна особа, пред'явив хазяїну особняка свої повноваження, після чого вчинив допит, або, як він його сам назвав, попереднє освідчення. Пан Вошаглик, заступник шефа залізничної служби, тримався на тому освідченні незалежно, йому досі здавалося, що він був достоту обережним і не дав приводу для звинувачень. Проте майор виявився настільки обізнаним в «інтимних» справах пана Вошаглика, що той мусив припинити сніданок і зайнятися власною особою уважніше.

— Після замаху на Гейдріха в Празі розстріляно кілька Вошагликів.

— Я цього не знаю,

— Вам просто треба елементарно слухати німецьке радіомовлення. Але це окреме питання, яким займається доктор Геббельс.

— Кому цікаво слухати його передачі, а кому і ні.

— Такому значному чиновнику, як ви, мабуть, варто слухати.

— Це питання дуже приватне.

— Звичайно, тому я і торкаюсь його побіжно. Нас більше цікавить інша обставина. В якій мірі всі ці розстріляні доводяться родичами вам або ви — їм?

— Припустимо, що всі вони мої родичі. Але ж я не кидав бомбу у Гейдріха. Я в цей час був тут.

— В цей час ви одібрали близько ста радянських полонених із тих дванадцяти тисяч, які будували об'єкт «Вервольф».

— Я відібрав потрібних мені майстрів теж для цього об'єкта. Я сам не міг збудувати запасну колію, призначення якої ви, сподіваюсь, розумієте.

— Куди ж ви поділи тих майстрів? Може, ви розстріляли їх і можете показати їхню могилу?

Та Вошаглик мовчав. То були переважно офіцери і комуністи, і пан Вошаглик їх відпустив. Серед них був і підполковник Шиманський, якого Вошаглик взяв з каменоломень як коваля. Той вже буквально помирав, не міг без сторонньої допомоги вибратись із штольні. Його Вошаглик відпустив одним з перших, а згодом і всіх інших. Між підполковником Шиманським і паном Вошагликом відбулась розмова на тій грані одвертості, на якій дозволено було говорити людям в їх

становищі. Але вже тоді імперський службовець дав зрозуміти, що він ненавидить німців, хоч знає про них багато такого, що не всім дозволено. Тоді ж він вперше натякнув Шиманському, для чого вони добували камінь. З Шиманським вони зійшлися на тому, що до війни обидва були економістами й прекрасно знали всі світові авторитети в цій галузі, починаючи, певна річ, з автора книги «Становище робітничого класу в Англії».

— Вам ще мало могил? — спокійно перепитав Вошаглік.

Майор посміхнувся й з німецькою послідовністю продовжував далі:

— На станції Вінниця ви відкрили так звану робітничу їдальню.

— Це мій службовий обов'язок. Щоб люди могли працювати, їм треба їсти хоча б один раз в день. Чи ви гадаєте, що для рейху люди можуть працювати за божим духом?

— О, хто стане заперечувати цю істину. Але нам відомо, що в вашій столовій обідають люди з більшовицького підпілля, й не лише обідають, але й влаштовують за обідами свої таємні сходки.

— Ви приписуєте мені занадто багато, пане майор. Для підпілля є гестапо, СД і ви. Їдальня ж загальнодоступна, й не мені стояти на дверях.

— Я кажу лише про сам факт появи такої їдальні. І ще одне: в Подільському черговим по станції працює якийсь пан Прохазка. Ви знаєте такого?

— Звичайно, як підлеглого.

— А якщо ми влаштуємо вам очну ставку з паном Прохазкою?

— Будь ласка. Таких, як пан Прохазка, по кілька на кожній станції. Можете влаштувати мені очну ставку з ними всіма.

— Ні, ні, нас цікавить лише цей суб'єкт, через якого ви передаєте партизанам відомості про особистий поїзд Гітлера. Нас цікавить спосіб, як ви це робите. Нас цікавить, хто стоїть між вами і цим капосним паном Прохазкою.

— Фашизм. Так, так, — блиснув очима Вошаглик в бік майора. Потім глянув на кишеньковий годинник, підвівся. В дворі на нього чекала службова машина. Там стояв також «австрієць» майора. Їхні шофери про щось перемовлялись між собою.

— У вас все? — запитав Вошаглик.

— Посидьте. Можливо, вам більше не доведеться служити великій імперії. Ніяк не гадав зустріти в вашій особі такого спокійного й одвертого чоловіка. Але, як бачите, пане Вошаглик, у вас не все гаразд з конспірацією.

— У нас з вами про це різні поняття.

— Ви хочете сказати, що бездарність німецької розвідки загальновідома. Чи не так?

— А вам теж не можна відмовити в одвертості.

— Вчимось у вас, пане Вошаглик. Отже, зважаючи на вашу одвертість, ми не збираємось розголошувати для гестапо те, що відомо поки що нам одним. Але за це ми хочемо сподіватись на вашу взаємну послугу.

— Щоб потім нас повісили разом...

— Цей будинок ми хочемо перетворити в одну з резиденцій нашого відділу. Під вашою вивіскою, розуміється.

— Але ж під вашою охороною?

— Саме так, ми виставимо свою варту, але повірте, що вам від того буде тільки спокійніше.

— Ну, мені буде страшенно спокійно. Щось схоже на домашній арешт. Ні, краще вже я виберусь звідси зовсім. До того ж я хотів це зробити і без вашого втручання. Особняк завеликий для одного чоловіка, в ньому щось сім чи вісім кімнат і велетенський підвал. Я просто тримаю особняк для шефа, він перебереться сюди, коли стане спокійніше. Ви дуже легко можете його забрати через коменданта полковника Бока.

— Ніяких Боків. Розвідка є розвідка, і вона не може влаштовувати свої справи з чийогось відома.

— Але й не з відома людини, яку ви підозріваєте.

— Розвідка завжди спиралась на запламованих. Тим більше, що від вас вимагається так мало: мовчати. Ви вмієте мовчати, пане Вошаглік?

— Досі вмів, але, виявляється, це не кращий спосіб конспірації. Вам показати будинок?

Вошаглік підійшов до жердки, на якій висів його кашкет, дістав в'язку ключів під кашкетом.

— Будь ласка. Ось цей, — він показав на велетенський ключ, яким в старовину замикали хіба що саме пекло, — від підвалу. Я сам там ніколи не бував, у мене відразу до підвалів. Ночами мені весь час вчувається звідти людський крик.

— Чоловічий?

— Ні, жіночий.

← Ми з цим швидко покінчимо...

Майор взяв ключі, вже не як гість, а як хазяїн, пішов оглядати цей забутий замиський особняк, знайомий йому ще задовго до війни, коли тут зупинявся комбриг Криворучко, один з полків якого стояв у Вінниці. Македон служив тоді дійсну службу і був улюбленцем Криворучка. Комбриг в кожен свій приїзд з Житомира (там був штаб бригади) влаштовував вечори, неодмінним гостем на яких був кращий рубака полку. В 1937 році Криворучко був арештований. Македон не знав, хто зупинявся тут після Криворучка, та мало було втіхи від того, що тепер цей закинутий особняк на глухій околиці міста приберігає якийсь німець для себе. Спершу треба було знищити легендарного комбрига, щоб потім віддати німцям його особняк над Південним Бугом і доброї півдержави. Якась невгамовна злість відчувалась у тому, як майор відмикав замки і відчиняв двері до порожніх кімнат.

Вошаглик залишився наодинці з собою, здригався від клацання замків. Потім вниз з гуркотом впала залізна штаба підвальних дверей.

В першу мить Вошаглику хотілось і собі кинутись униз, щоб побачити, кому належав ночами той крик у підвалі, але в дверях їдальні появився його шофер, старий горбоносий німець, і нагадав шефові, що вони запізняються.

— Якобе, — сказав йому Вошаглик. — Будьте готові до всього. І навіть до втечі.

— Мені теж не сподобався цей майор.

— Один з молодчиків генерала Гелена.

— Його шофер тримається так, наче він возить самого Гітлера. Слухає Рим і розмовляє крізь зуби.

— Якщо мене схоплять, розшукайте «дядю Сашу» і скажіть йому, що в особняку, де він бував, поселився один з їхніх розвідників. Я думаю, що він сам не буде займати весь особняк, тут житиме ціла група, яку не вадило б захопити. У цьому відділі, з якого він, про війну знають більше, ніж в будь-якому іншому.

— Гаразд. Але я приготую все для втечі. Через кілька днів ми можемо опинитися в горах Богемії.

— Ви лише забуваєте про наших дітей. В той же день, як нас не стане тут, їх знищать там. Ідіть, я скоро вийду, якщо тільки я вже не заарештований.

— Я можу звільнити вас з-під арешту, поки цей суб'єкт у підвалі. Це дуже просто. Він залишиться там принаймні до кінця війни.— Якоб рішуче повів по своєму горбатуму носі, що завжди було виявом крайніх рішень. Він зачинив за собою двері й кинувся вниз по східцях. Вошаглик підвівся й підняв голову, наче все мало трапитися не внизу, а на горищі. Глухо пролунав постріл. Вошаглик підбіг до вікна, щоб побачити, як зреагує на це шофер майора. Якщо той кинеться сюди, то Вошаглик прикінчить його сам. Він дістав з кобури вальтера і переклав у кишеню. Але шофер навіть не ворухнувся. Вошаглик ніколи не тримав би такого байдужого шофера. Але зараз повернеться Якоб, і вони вирішать, що робити з шофером.

Якоб справді повернувся, ледь Вошаглик

встиг подумати про нього, але то був не гордий і рішучий Якоб, яким його знав досі Вошаглик, то був чоловік, переможений зненацька, в якусь мить. Він зайшов під дулом власного револьвера. Майор появився в дверях, кинув Вошаглику:

— Це ваш чоловік?

— Що з вами, Якобе?

— В підвалі темно, і я подумав, що там хтось сторонній. А це, виявляється, наш майор.

— Боже мій, якого лиха ви могли накоїти!

— Навпаки, ми чудово порозумілись. Беріть свою зброю і більше ніколи не лізьте в темний підвал. Навіть якщо там партизани.

— Це перший постріл за війну, і той у повітря,— признався Якоб.

Коли він вийшов, майор сказав:

— Прекрасний підвал для допитів.

— Тут будуть заарештовані? — вжахнувся Вошаглик.

— Звичайно. А як же інакше.

— Хто?

— Переважно німці. Оскільки ми армійська розвідка. А також чехи, які служать нам не зовсім добросовісно. Відділ іноземних армій Сходу...

— Я не можу залишитися тут. Я не можу залишатися там, де катують і допитують.

— Додайте: і стріляють в німецького офіцера.

— Це була помилка старого чоловіка.

— Помилка? Невже помилка? Мені хотілося б, щоб це була ваша лінія, товаришу Вошаглик. Цей постріл зробив більше, ніж всі пояснення, які мають між нами відбутися.

- Їх було цілком досить.
- Я прибув сюди з дозволу Парамонова.
- Не знаю такого.
- Дядя Саша. З Немирова.
- О боже! — вигукнув Вошаглик чисто

по-моравському. — А я вже був недалеко від того, щоб пустити собі кулю в лоб. Та й ви самі могли б навіки залишитися у підвалі. Вино і тільки вино може зараз повернути нас до нормального стану. — І пан Вошаглик побіг до старовинного буфета, який міг зберігатися тут з часів комбрига Криворучка.

Якоб тим часом безневинно сидів у машині і теж слухав мелодії з Рима. Його ніс, сповнений лицарства, не відповідав справжньому стану речей. Але якщо майор виведе Вошаглика з піднятими руками, то Якоб не побоїться і вистрілить. Якоб досі ніколи не думав, що римські мелодії так сильно підносять в людині почуття вічності, а не чогось скороминучого в цьому світі. Ті, на горі, не появлялися підозріло довго. Потім появився один з них. Якоб повіз його на службу, а ті, що привезли сюди римські мелодії, залишилися.

Надвечір перед брамою зупинився грузовик з брезентовим тентом. Його теж належним чином перевірено вартою, і лише після того йому відчинили ворота. Коли він зупинився в подвір'ї, з кузова грузовика через задні дверцята вибралось кілька солдатів, в яких я зразу впізнав наших розвідників із Чорного лісу. Вони не йшли від машини, ще на когось чекали. І те, що трапилось далі, примусило Нонку відсахнутися од вікна.

Із кузова вибрався німець, загорнутий у дорожній плащ. Занадто знайомий, щоб його не впізнати. Це був викапаний Гітлер. Тут він почував себе полоненим і покійно пішов по стежині, на яку йому показали. Гітлера повели в будинок через чорний хід, закритий од вулиці зарослями білої акації.

— Невже він? — вжахнулася Нонка.— Таки схожий на гада.

Але я мусив її розчарувати:

— Це Вася Мамонт. Є такий розвідник. Затівається щось велике, коли його привезено сюди...

І тут я залюбки розповів Нонці про Васю Мамонта. Після втечі з полону Вася Мамонт опинився у вінницькій психіатричній лікарні і обрав собі за хворобу «манію Гітлера». А коли у Вінниці появилася справжній Гітлер, то Вася Мамонт знову мусив рятуватися втечею. Тепер він — партизанський розвідник.

І ось відчиняються двері, і вже не той полонений, слухняний, покійний, а справжній Гітлер вдирається в нашу кімнату в супроводі Македона. В першу мить немовби не помічає нас у жовтій напівтемряві, проходить до вікна, потім круто повертається, як усі знервовані, неврівноважені, і кидається до Нонки. Клякає перед нею на одне коліно:

— Свята Єво! Я знову з вами...

Нонка вжахнулася, забила у куток, а дядько Македон розсміявся в дверях. Коли Гітлер підвівся, вибачився перед Нонкою звичайним нашим «даруйте», Македон сказав Нонці, що їй доведеться на кілька хвилин стати коханкою Гітлера Євою Браун. Він під-

креслив: лише на кілька хвилин, щоб зійти з поїзда й потрапити в його обійми.

— В обійми справжнього Гітлера?

— Може, й справжнього. А поки що цього, який перед вами... Познайомтесь, будь ласка, зі своїм геніальним нареченим.

Вони познайомились, але як звичайні люди.

— Ходім, не будемо їм заважати...— сказав Македон з ноткою співчуття не то їм, не то мені.

Отак просто, без крику, без лементу, в романтичній напівтемряві, що нагадувала про старі замки, одібрали у мене мою любов...

Підполковник Шиманський чекав на нас внизу, очевидно, в «своїй» кімнаті. Він лежав горілиць на цератовому тапчані, взутий, одягнений, готовий щомиті схопитись на ноги. Та коли ми зайшли, він підвівся неквапливо і ще довгенько сидів у своїй звичайній позі, мовчазний, спросонкуватобайдужий. «Залізні нерви»,— мимоволі подумав я. Але досить було grimнути чавунній хвіртці, як він весь стрепенувся, став дослухатися.

— Міняється варта,— нагадав Македон.

Шиманський встав, вилокотав усмішку з бороди, заходив по кімнаті. Раптом зупинився перед Македоном, наче збирався сказати йому щось дуже важливе.

— Македоне, в цьому домі вечеряють?

— Вечеряють. Аякже...

«Гітлер» і «Єва Браун» сиділи на тій вечері поруч, та не вони були предметом мого захоплення. Я думав про тих двох фронтових побратимів, один з яких був підполковником Шиманським. А прізвище другого, може, я

ніколи не знатиму достеменно, та все більше схилятимусь до того, що воно просте і дуже знайоме. Може, навіть і Криворучко, родич комбрига чи син незаконний. Байдуже мені... Тільки незламний дух цих людей витав наді мною весь час мого підпілля...

Вночі повернувся зі служби пан Вошаглик і повідомив, що в місті появився шеф абверу Канаріс. Він зупинився в замку Можайського, в Вороновиці, але сьогодні його бачили тут. Я згадав про чорний лімузин, який ледь не врізався у нашого маленького «австрійця».

Ми вибрались із міста на світанку, коли опинилися на горі, я відхилив брезентові дверці й побачив унизу справді казкове місто. Я подумав, що, мабуть, усі міста здалеку чимось нагадують Рим.

На КП зупинили машину, перевірили документи. Я нишком спустив брезентову шторку, що правила за дверці, й опинився у вічному мороці. Фосфорилися очі товаришів. Хтось запалив, і вогник час від часу вихоплював з мороку знайомі обличчя, зброю, безглузді нашивки на мундирах з убитих і не вбитих німців. Спершу траплялись зустрічні машини, а далі попадалися селянські підводи. Раптом почулось мені щось дуже знайоме — процокотіли підковами коні, легко, граціозно, наче у вальсі. То Хома Простигосподи знову подався у свою безсмертну дорогу — на старовинному німецькому шарабані й остаточно зрусифікованих конях, які вже ніколи не повернуться на свою батьківщину...

КАНАРІС

Майже рік Гітлер не займав Канаріса, вважаючи його «закінченою» фігурою для рейху. І хоч він любив чванитись, що коли вже в кого повірять, то нема такої сили, яка б могла похитнути цю віру, але насправді був легкоковіром від народження і напрочуд легко зраджував своїх старих друзів і без щонайменшого вагання посилав їх на гільйотину, якщо це було хоч скілечки вигідно для нього самого. «Диктатор» Маккіавелі був у тому його настільним посібником, а зрадливо вбитий свого часу Рем, з допомогою якого він прийшов до влади,— яскравим, хоча й не єдиним підтвердженням того, що Гітлер не підвладний ніяким поняттям честі, совісті чи обов'язку. Канаріс це знав, можливо, краще за інших і появився в новій квартирі фюрера номінально ще як шеф абверу, а фактично вже як фігура, яка тримається при ділі лише тому, що може похоронити з собою безліч тайників, до яких не допускав нікого, навіть своїх найближчих підлеглих, щоб не вдихнути в них зайвої сили. Про гестапо, яке рвалося до тих тайників, може, більше за інші служби, він говорив, що бегемотів не можна допускати до джерела, бо вони затопчуть його своїми неоковирними ногами, маючи на увазі чоботи гестапівців, які шились з грубих сортів шкіри. Адмірал, перед яким ще недавно тремтіли уряди Європи, і президенти приглядались до своїх прем'єрів, як до можливих агентів Канаріса, ті ж в свою чергу шукали підстав думати так про своїх президентів; адмірал, який не мав

іншого флоту, хіба що крім власного парусника на мальовничому приальпійському озері, але міг подавати команди про потоплення цілих держав,— тепер цей адмірал нагадував маленького чиновника, який навіть почав заводити папку доказів своєї невинуватості, якщо Гітлер спробує одіслати його до трибуналу за фальсифікацію даних про «колоса на глиняних ногах», як він називав Росію, привласнивши собі фразу Канаріса.

Він чи не один з тих, хто планував і готував цю велику війну, але не був запрошений Гітлером до свого найближчого оточення у вирішальний момент, для якого Гітлер перебрався сюди. Таким чином, враховуючи близьку аналогію в римській історії, він усвідомлював, що був виключений з друзів (*amicus*) і супутників (*comites*) імператора, а це зразу ставило його в майже безнадійне становище. Його могла б врятувати лише раптова смерть Гітлера, якої він чекав як ніхто з деяких пір, або ж якась важка поразка на фронті, яка відкинула б геть від Гітлера його нинішніх спільників і примусила б знову згадати про Канаріса. Цієї поразки він чекав, відчувши її наближення інтуїцією розвідника, але й в однаковій мірі боявся її, бо вона могла обернутися проти нього раніше, ніж проти будь-кого іншого. Стратегам легко замовчувати розвідників під час перемог, але ще легше звалювати на них вину поразок! В цьому відношенні ця категорія людей майже беззахисна, бо коли їх судять, то лава для свідків завжди порожня. Та лава все зриміше уявлялась Канарісу, але зовні він ще зберігав почуття гідності й самоповаги, перебувши на цей

несподіваний виклик. Навіть коли йому запропонували залишити особисту зброю, він зробив це з такою гідністю, що офіцер з охорони мусив вибачитись перед ним за свавілля, яке досі не поширювалось на нього поміж небагатьох. Новий «список вільного доступу до фюрера», підписаний Борманом, викликав такий інтерес Канаріса, якого не викликали в нього найбільші таємниці світу.

Але офіцер з охорони не знав той список напам'ять і не міг повністю задовольнити безневинної, на перший погляд, допитливості адмірала.

— На «К» — Кейтель і Кальтенбруннер, — відповів офіцер, і Канаріс його ледве не поправив, бо колись Кейтель не лише за законами алфавіту стояв тільки після Канаріса.

Гітлер приймав його у своєму бункері № 11, розмова відбувалась лише при одному свідкові, який звично сидів у кутку, за маленьким письмовим столиком, перед ним лежала купка паперів, і з тієї білої пустелі аркушів пробивався двоголовий орел, обтяжений емблемою в кігтях. Орел той здавався спресованим кам'яними пластами тисячоліть. Мартін Борман теж скидався чимось на того окам'янілого орла, але прекрасно володів стенографією і любив під час роботи посмокувати коньяк, не встряючи в розмову жодним словом. Ця «закулісна постать» завжди викликала огиду в Канаріса і, здається, у всіх, хто її знав.

Улюблена собака хазяїна — Блонді, велетенська вівчарка, була теж залишена, зважаючи на її виняткову відданість, хоч і вона не

уникне зради, яка до неї спіткала багатьох, і, колись першою спробує запах мигдалю¹ разом зі своїм маленьким агнцем, якого сплодить на світ перед самою катастрофою. Адміральський мундир надійно оберігав Канаріса від проникливого погляду Блонді, але для Гітлера той мундир уже був просто лахміттям, не вартим уваги, і в цей момент адмірал тривожного суходолу збагнув усю перевагу партійної форми, яка була на цих двох мешканцях підземелля, чорні шерстяні штани, світло-коричневий кітель і жовтий галстук на шиї. В Бормана шия з великим кадиком, який рухався конвульсивно від найменших перебігів у горлі; у Гітлера — з розбухлими артеріями від надмірного вживання наркотиків у молодості й від апоплексичного крику в хвилини роздратування тепер.

— А ви посивіли, адмірале, — зауважив Гітлер і, вважаючи себе неперевершеним фізіономістом, взявся вивчати обличчя гостя: — І постаріли...

Борман зловісно кивнув зі свого кутка:

— Вічна молодість дарується небагатьом...

Йшлося про Гітлера, голови якого час іще не торкнувся, але в самій постаті вже давно з'явилися симптоми тієї незлагодженості, коли рухи не встигають за нервами.

— Я дав вам повну свободу, адмірале, і тепер хочу за це одержати дещо від вас.

— Що саме, мій фюрер? — так сухо запитав Канаріс, що Борман здригнувся, і його кадик завмер на тій незвичній точці, коли люди вмирають.

¹ Специфічний запах ціаністого калію.

Гітлер відчув, що цей чоловік, Канаріс, ще вважає себе досить сильним, бо навіть солдат Манштейн поки що не дозволяє собі говорити з ним таким тоном. І прекрасно. Гітлер досяг того, чого хотів досягти таким довгим відлученням Канаріса від своєї особи. Принаймні він міг зрозуміти роздратованість адмірала й дарує її, знаючи причину. Жоден з них, подумав Гітлер, не може довго протриматись без мене, без моєї прихильності й тієї уваги, на яку здатен в кожній державі лише один чоловік, нехай обраний навіть самим собою, але для всіх. Та це була чи не єдина сфера, де Гітлер умів виправляти припущені раніше помилки.

— Даруйте, адмірале, що в клекоті війни я на якусь мить забув про її барабанщиків. В порівнянні з тим, що ми робимо для історії, рік — це справді мить. Я хотів би почути від вас, як від людини, мистецтво якої я завжди цінував, про одну делікатну обставину...

— Прошу, мій фюрер, я з радістю відповім, якщо це в межах моєї компетенції,— пожвавився адмірал.— Бо з деяких пір її намагаються звести до нуля, а це всім нам не обіцяє нічого приємного.

— З цим буде покінчено, Мартіне,— сказав він Борману,— помітьте для нас це міркування адмірала. Завтра ми поговоримо про це докладніше, а зараз повернемося до питання, над яким я весь час ламаю голову, відколи опинився тут. Чому мовчить Сталін? Чому досі не розголошено, що я тут? Чому таке змовницьке мовчання? Що криється за цим: страх, якась політична акція чи звичайна воєнна хитрість, котрої ми не знаємо?

— Сталіну відомо, що ви тут...— Знову колишня велич духу вселилася в постать адмірала, хоч він не стояв, а сидів у шкіряному кріслі, схожому на те, в якому востаннє сидів майже рік тому в імперській канцелярії. Щоб Гітлер міг швидше звикнути до нового місця, за ним кочувало безліч старих речей, в тому числі і закулісний столик з Мартіном Борманом.

— Чому ж він майже ніяк не реагує на це? Звичайно, я не чекаю від нього дружніх послань чи привітань з нагоди річниці цієї війни, але його бомбардувальники могли б легко опинитися тут одної прекрасної ночі, і тоді наш Йозеф¹ мав би принаймні підстави заговорити про особисту мужність фюрера.

— А хіба в цьому хтось сумнівається? — запитав адмірал.

— О, я не стану викликати на себе власних бомбардувальників тільки для того, щоб перевірити міць цих споруд Классена. Але я майже на грані того, щоб викликати їх, аби війська і народ знали, в яких умовах доводиться працювати їхньому фюреру. Мій учитель,— Гітлер зиркнув на портрет Фрідріха Великого,— заповідав не ігнорувати особистий приклад полководців у бою. Під Наполеоном вбито кілька коней, Македонський сам сідав на бойову колісницю, а я мушу дупшитись у цій кам'яній ямі й вислуховувати ганебні вимоги своїх фельдмаршалів.

— Кажуть, що Гімлер і фон Ріббентроп привезли сюди своїх верхових коней, але ще

¹ Йозеф Геббельс.

й разу не виїздили на прогулянку і виглядають в очах підлеглих боягузами.

— Цікава подробиця. Чому я цього не знаю, Мартіне?

— Навіщо було брати коней?.. — посміхнувся Канаріс.

— О, як нам бракує вашого аналізу. Запишіть, Мартіне: конфіскувати коней і відправити на фронт. Чуєте, на фронт! — вигукнув Гітлер.

— Слухаюсь, мій фюрер.

— Тим часом, як мені відомо, ви вільно мандруєте по цій країні. Я б не радив робити вам цього. Про наш поїзд вже знають в Москві.

— Знають?! — не без захоплення перепитав Гітлер.

— Коли ви залишите ставку, цього може ніхто не знати, крім вас, та коли повертаєтесь до неї — то ставите себе під велику загрозу. Ваш зворотний маршрут може стати відомим раніше, ніж ви повернетесь сюди. Моє особисте прохання не зловживати цим, а може, й зовсім припинити ці мандрівки.

— Але я не можу сидіти тут безвиїзно.

— Сталін дозволяє собі таку розкіш.

— Зі страху перед своїм народом.

— Нам не личить користуватися вигадками нашої пропаганди. Сталін вільно їздить по Москві, а ночами навіть розгулює по ній пішки.

— Без охорони?

— З символічною охороною.

— Тоді давайте подумаємо...

— Це краще зробити в іншому місці... Дехто з моїх людей вже там. Але я не хочу

приховувати від вас, що це вже відомо радянській розвідці. Джерело інформації тут: або в самій ставці, або поблизу неї.

— У всякім разі не я,— посміхнувся Гітлер самими зморшками.

— Тут нещодавно побував один наш давній знайомий, генерал радянської розвідки.

— Тут? — вжахнувся Гітлер.

— Ні, в районі ставки. Можливо, навіть в самій Вінниці. Він зустрічався з людиною, яка в нашій картотеці іменується паном Вольфом. Є підозріння, що тепер це полковник СС. Ми вивчаємо зараз усіх полковників СС з коріння, але поки що це не дало наслідків. Боюсь, як би цей полковник не опинився вже в генералах. Ці дві букви мають магічний вплив на вашу щедрість, мій фюрер. Повірте, це не заздрість.

— Це вірні мені люди.

— Чини ніколи не впливали на вірність. Вони завжди були ознакою розбещеності або незрілості тих, хто їх легко одержує. Абвер при цьому може сміливо дивитися вам у вічі. Я був досить обережним, щоб не зловживати вашою великодушністю.

— Дякую, адмірале. Дякую. Я цього не забуду. Але потрібна нагода. Потрібна якась велика акція. Покладіть переді мною стратегічний план їхнього контрнаступу. І я віддам вам всі жезли, які тільки має імперія. Всі до єдиного... Ви ж раніше могли б це зробити, Канарісе! Я знав вас як людину, для якої не було неможливого. Де, де подівся цей геній?

— Я можу бути одвертим?

— Так.

— Накажіть Борману, нехай не записує.

Даруйте мені, Бормане, але це не підлягає протоколу. Історія цього не повинна знати.

— Звичайно, звичайно, Мартіне. Я прошу.

— Наш геній потоплено в крові народів. Гестапо занадто рано видало людству ваші плани, мій фюрер. Бо вербувати можна там, де нас чекають. А нас ніде не чекають і ніхто. Ми, непомітно для себе, вигодували нечуваного ворога всередині країни. Шкода, якої гестапо завдає вашій політиці, вашим ідеям, більша, аніж її міг би заподіяти ще один фронт проти нас. Нас ненавидять лютою ненавистю, якої ми не викликали раніше за всю історію. Але цього вже зупинити не можна, бо цей спрут загине лише тоді, коли задушить і свій власний народ. Я сказав усе, тепер можете мене відправити в розпорядження рейхсміністра Гімmlера. Він, здається, тут недалеко, і я не стану його утруднювати дорогою.

Адмірал підвівся перед цими останніми словами, начебто готовий до всього. Гітлер пильно дивився йому в вічі. Борман похитував у кутку головою чи то на знак згоди, чи з подиву. Залишаючись з Гітлером на самоті, вони частенько говорили про гестапо, але хіба дозволено ще комусь опосередкувати вищі принципи партії, яка спирається на цю політичну поліцію — гестапо.

— Це випад проти партії, — тихо озвався Борман.

— Мартін! — вигукнув Гітлер, і той знав, що це означає. Він спаленів, а потім поволі почав підводитись з-за столика, височенний, незграбний, як усі, кого проганяють, будь вони навіть три вершки від землі.

— Я і надалі мушу спиратися на гестапо,— сказав Гітлер, коли ніша за Борманом зачинилась.— Це моє дітище, але хто знав, що воно досягне таких розмірів. Єдиний порятунок — тихенько сплавляти його на фронт. Тільки армія може поглинути цю страшну силу.— Він озирнувся: — Я не певен, що нас і тепер не слухають. Але скажіть, що замишляє Сталін? Я страшенно боюся десанту.

— Сталіну нічого вдаватися до десанту. У нього тут повно своїх «десантників». Мені, наприклад, відомо, що в районі ставки діє ціла група більшовицьких комісарів. І серед них майор з німецьким прізвищем.

— Німець?

— На наше щастя — ні. Тоді б він був ще більш небезпечним. Але кілька днів тому, перед моїм прибуттям сюди, майор зробив «офіційний» візит рейхсмаршалу Герінгу в його ставці.

— О боже! Бідний Герман! Але чому я нічого не знаю? Ці бестії все від мене приховують. Врешті, колись може статися так, що я залишусь один в цьому бункері. Майора схоплено?

— Поки що ні. Але його схоплять.

— Благаю вас, адмірале. Я б'юся, можна сказати, один з цілим світом, а мій абвер не може піймати якогось майора. Ганьба!

— Справа не в ньому, мій фюрер. Є більша загроза.

— Я взагалі думаю, що мої генерали виперли мене сюди в потаємній надії, що я тут загину. Але я везучий, як Одиссей. Навіть Сталін примирився з моїм сусідством. Але чому?

Адмірал мовчав.

Коли б він відповів на це запитання, то надалі Гітлер міг би обійтися без нього.

— Я ніколи не поспішав з висновками, які стосуються особисто вас. Я прошу вас платити мені тим же, і ми вирвемо перемогу або ж загинемо на полі бою разом. Я розумію, що раніше були ви, а потім появився я. Я обіцяю вам загинути раніше за вас, якщо доведеться. Але краще хай цього бог не допустить. Бог і ви.

За це Гітлер клякнув перед ним на коліно. Такого приниження партія досі не знала. Борман спостерігав за ними крізь «глазок», який охорона називала «третім оком Бормана».

БІЛИЙ БРАУНІНГ

Повернувшись на «дачу Криворучка» через кілька днів, ми застали її такою ж непричетною до війни, як і раніше, коли б не чавунний німець біля чавунних воріт. У касці, з автоматом на шиї, він нічим особливим не відрізнявся від інших вартових рейху і навіть перевірів нас за всіма правилами воєнного часу. Окрім документів, які практично тут нічого не важили, німець запитав пароль, і лише почувши відповідь, відчинив перед нами важкі ворота з двома п'ятикутними зірками ажурного литва (ознака того, що колись ця дача належала військовим). І хоч була кричуща невідповідність між цим вартовим і зірками, але справжнім німцям боятися нічого. Іноді вони дозволяли собі таке зухваль-

ство. А тут, може, більше ніж будь-де мала відчуватися їхня впевненість у своєму майбутньому. Розмундирований до шлейок пан Вошаглик поливав квіти з білої поливайки — їх він сам висіяв цієї весни, а його шофер Якоб, ледащо неймовірне, спокійнісінько гойдався в гамаку, вголос читаючи «Бравого солдата Швейка» для підтримання в собі, як він казав, патріотичного духу. Пан Вошаглик був справжнім підпільником, умів триматися, чого не можна сказати про його підлеглого. Швейків шанувальник випорснув з гамака і почав кожному тиснути руку, чим викликав явне невдоволення свого хазяїна. Але хіба справжній патріот міг втриматись, упізнавши в бравих німцях хлопців з Чорного лісу. Особливо йому сподобався вусятий унтер, родом з Шепетівки, який у лісі видавав себе за далекого родича Миколи Островського, а тут досяг раптом таких вершин перевтілення, що Якоб прийняв його за вродженого пруссака й мимоволі заговорив з ним по-німецьки. Довелось пояснити Якобу, що унтер дослужився до цього чину тільки вчора, сам з небалакучих, зате ж коли переходить на рідну мову, то зупинити його майже неможливо, як і пана Якоба. Чудово розуміється на німецьких машинах і водить їх віртуозно. Вони дуже швидко подружили з Якобом і ще того ж дня валетом гойдалися в гамаку, розкурюючи дорогі сигари пана Вошаглика.

Шиманський саме збирався вислизнути в місто. За ці дні він скинув із себе все оте ковальське, збрив свою грізну бороду і, може, від того виглядав молодшим років на три-

дцять. Його обличчя стало добрим, привітним, і тільки очі посміхались з такою ж лукавиною, як і раніше. Мабуть, отаким приходив колись на свою кафедру в інституті. Схоже було, що він частенько залишав цю кімнату, з вікном у сад, на цвяшку висіла кизилова паличка, а поверх неї сірий фетровий капелюх — все те він брав напрокат у пана Вошаглика, який раніше теж любляв прогулятися по місту у штатському, але з деяких пір був позбавлений такої можливості, бо тепер, як ніколи, мусив сповідати німецький мундир.

Я вручив Шиманському радіограму від генерала Н. Там було лише кілька слів: будь-що утриматись від замаху до особливого розпорядження.

— Пізно, — посміхнувся Шиманський і відразу якимось звично постукався щиколотками у глуху стіну, як це роблять в'язні в тюрмах.

Звідтіля відповіли, і буквально через кілька хвилин у дверях появився німецький офіцер з кількома хрестами на грудях. Це був капітан люфтваффе, високий, стрункий, років тридцяти — тридцяти п'яти, і поки не заговорив, я не зразу признав у ньому мого славетного Македона. Оглянувши мене, він сказав, що і я сьогодні німець більше, ніж будь-коли. Це дуже до речі, я можу знадобитись йому для «оточення». Як-не-як, він зараз ходив у знаменитих німецьких асах, а військові таланти, як і всі інші, мусять мати поклонників. От і я буду одним з них. Вусатий унтер, якого він встиг розгледіти через вікно, теж годиться для цього, бо справляє

враження справжнього німця. Отож можна братись за діло.

— А що скаже головнокомандуючий? — запитав Шиманський, мимоволі зиркнувши на незайманий гвіздок у стіні, на якому колись висів портрет, а тепер залишився лише слід від велетенської рами. — Я певен, що це його особиста вказівка.

Македон, помітно розчарований таким поворотом справи, сів у крісло, поклав на стодлику кашкета. Вусики — колючі, стрижені — і бакенбарди, трохи коротші класичних, робили Македона практично невпізнаним навіть для тих, хто знав його раніше. Але не було на цьому чужому обличчі ні суму, ні замішання, а був лише отой вояцький порив, котрого вже ніщо не могло б пригасити. В цьому наш Македон залишався самим собою. По мовчанці, що запанувала в кімнаті, я догадався, що їм хочеться побути вдвох, без свідків. Можливо, й справді передчасна смерть Гітлера може нашкодити нашому командуванню...

З коридора східці вели на другий поверх, в ту кімнату, де я залишив Нонку з «Гітлером». Я піднявся туди, але біля дверей завагався постукати. Мені видалось, що в кімнаті почулись квапливі жіночі кроки. Ми на все життя запам'ятовуємо ходу коханої і можемо легко відрізнити її від ходи тисячі інших жінок навіть з заплющеними очима. Це були легкі, м'які Нончині кроки. Але чому вони втихли?..

Якщо все людство прагнуло позбавитись лише одного Гітлера, то на мою долю їх випало аж два. Але що вдієш, коли за закона-

ми вірогідності на світі існує лише два абсолютно схожих обличчя, одне з яких належить Васі Мамонту. Тільки за це Нонка мусила б зненавидіти його, що і втішало мене, залишаючи певні надії на майбутнє.

Я шарпнув двері, збагнувши як ніколи глибоку суть любові й ненависті. Але кімната, на моє розчарування, виявилась порожньою. Стояв лише запах тонких віденських духів, знайомих мені після розгрому одної німецької комендатури. Поряд з іншими трофеями ми захопили там флакон духів «Вальс Штрауса», чесно поділили між охочими спробувати їх на собі, і потім всю ніч у лісі марились нам якісь невідомі доти фурієподібні жінки...

Я сходив униз все ще під враженням од віденських духів і незчувся, як поминув перший поверх. Опам'ятався в підвалі, на останній сходинці.

І тут мимоволі схопився за зброю. Біля залізних підвальних дверей стояв на чатах мій лютий ворог і суперник.

— Що ти тут робиш, Мамонте?

— Стережу ці залізні двері, хай їм грець.

— А хто там?

— Злий дух німецького народу... Заложник.

— А де ж Єва?

Вася Мамонт посміхнувся (тирани теж вміють сміятися, коли їх посилають в наряд) і сказав стиха:

— Сюди щомиті можуть нагрянути німці. Її переправили на якусь квартиру, а куди — не знаю. Запитай Старика. Він знає...

Виявляється, тут ніхто не сидить без діла,

навіть «Гітлеру» найшлася робота. Я потис йому руку, він голосно вигукнув: «Хайль!» — так голосно, щоб почули за залізними дверима.

Коли я запитав Старика про Нонку, він сказав:

— Після смерті Гітлера все з'ясується.

Так я і не збагнув: він мав на увазі кінець війни чи одну з найближчих ночей...

Наш «австрієць» ледве встигав за пишнокрилим «фіатом» пана Вошаглика. На дачі залишився Шиманський з дозорцями. І заложник, відомий німецький ас, викликаний до Вінниці для найвищої аудієнції, котрої удостоювали всіх, кому вручали лицарський хрест з дубовим листям — вищий орден Німеччини. Як правило, Гітлер робив це власноручно й дуже охоче. Але запізнився якийсь великий фельдмаршал за своїм орденем, і ось уже кілька днів Гітлер відчайдушно викреслював зі своєї програми все той же пункт: нагородження. Тим часом Фердінанд Панцер опинився тут. Він міг потрапити в цей затишний особняк як гість «Гітлера» і «Єви Браун», цей варіант здавався мені найбільш коректним і підходящим. Могли його привести сюди і як бранця, хоч не було тут Трошімолотобійця, цього великого майстра брати німця живим з допомогою знаменитого селянського способу. Та ймовірніше за все, що ас мав необережність подружити в цьому чужому місті з нашим дядьком Македоном, чи то пак, паном майором. Бо коли я запитав Македона: «Як ви його доп'яли?» — він сказав, що йому, Фердінанду Панцеру, зараз не хочеться думати про минуле. Він весь

там, у майбутті, яке може обірватись для нього щохвилини. Принаймні нам не важко було зрозуміти людину, яка йшла на смерть...

Десь опівночі, коли на вулицях міста залишаються лише комендантські патрулі та незворушні самовпевнені вартові біля німецьких установ, перед зашифрованим готелем А-7 зупинилась машина Македона, цього разу з номерним знаком F-001371. Вона зразу загубилась серед інших лімузинів, які стояли тут, котрі — з учорашнього дня, а котрі появились сьогодні. Мешканці готелю весь час міняються, і якщо судити про це по класу машин, то Македон вибрав не найкращу ніч для свого переселення до готелю. Сьогодні тут зупинилось кілька високих чинів, присутність яких може вплинути на режим в готелі. Але це вже ніскільки не змінить ходу подій. Настрій у Македона був зіпсований ще до цього, причому дрібницею. Коли ми вирушали сюди, «австрієць» закапризував і довгенько не заводився (шофер уже давно просить поміняти карбюратор, але деталь, на війні дістати важче, аніж нову машину). Ця заминка з машиною могла бути поганою прикметою. Але він вийшов з машини так, як робив це його герой: вільно й безпечно підняв руки, розправив плечі і потім скинув із себе важку втому війни. Проте явно перебрав в одній деталі — занадто голосно хлопнув дверцятами, і вартовий біля лімузинів, височенний сутулуватий німець з головою, схожою вночі на голову старого коня, войовниче кинувся до порушника приготельної тиші, але мусив вгамувати гнів.

— А, капітан!.. — закліпав повіками Старий кінь, наче йому сипонули у вічі піску.

Що за чортівня? Перед ним стояв Фердинанд Панцер і в той же час щось лише схоже на нього. Саме отак піднімав руки Панцер, коли повертався сюди зі своїх нічних мандрівок. Але, по-перше, він, здається, був майже на голову нижчий, хоча й набагато ширший у плечах. А, по-друге, ніколи так голосно не стукав дверцями, бо не мав звички зачиняти їх за собою. Але кожна людина ще має свій неповторний голос, а Старий кінь ніколи не скаржився на свої велетенські вуха, з допомогою яких легко відрізняв мелодії Шумана від мелодій Шуберта чи навпаки, а людей взагалі запам'ятовував здебільшого по голосу. Отож, коли капітан запитав: «Що новенького, старина?» — Старий кінь відразу пом'якшав:

— Потихше, в готелі поселився фельдмаршал з сином...

— Бачу, — сказав капітан, зиркнувши на вікна третього поверху.

«Слава богу, це він, — подумав Старий кінь, хоча й відкинув не всі сумніви. — Але припустимо, — вів старий далі, — що це не Панцер, а лише щось схоже на нього, то чому конче брати під сумнів особу капітана?» Нехай це зробить хтось інший, він уже мав халепу зі своїми підозріннями (запідозрений виявився одним з ад'ютантів Гальдера, і Старому коню пригрозили відправкою на фронт). Тому зараз краще покластися на чергового по готелю.

Насвистуючи, вартовий цішов геть, до крайніх машин, під якими світили очима го-

тельні коти. Що за манера, обурювався він, влаштовувати побачення під генеральськими машинами... Бакенбарди і вусики, здається, були і в того, і хрести на грудях теж запам'ятались йому... Але він шикнув на котів цього разу сердитіше, ніж будь-коли, бо йому, крім усього іншого, ще судомило ноги — це або на дощ, або на якусь іншу прикрість.

Ми провели Македона до скляних дверей готелю й попрощалися з ним за всіма правилами прусського етикету — вусань з Шепетівки показав свою вимуштру з належною пристрасстю, якої не міг не помітити черговий за столиком. Він зрадив появі капітана — через кілька хвилин цей здасть чергування іншому офіцерові без жодних обмовок.

— Панцера питали?

— Так. Але я сказав, що ви завжди повертаєтесь останнім.

— Знову полковник Штумпф?

— Він прохав вас бути на місці...

Що за чортівня?.. Звичайно, це від перевтоми. Висидіти тут цілу добу майже неможливо... Ці кляті німці! настільки уніфіковані й так схожі один на одного, що його самого мешканці готелю часто називають ім'ям цього невдахи Мольтке, у якого жодне чергування не обходиться без якихось подій. Сьогодні вночі теж неодмінно що-небудь трапиться, хоча черговий ще не міг точно передбачити, звідки слід чекати неприємностей. Можливо, знову застрелиться в номері хтось з генералів, потрапивши в немилість фюрера. Але зараз найгірші передчуття черговий зв'язував з асом, який усе ще стояв перед ним, поки дозорець готелю шукав у шухляді ключа від

його кімнати. Звичайно ж, це Панцер, хоч той здавався йому дещо вищим і мав до смішного вузенькі груди, на яких ледве вміщались його хрести (зовсім протилежні уявлення, ніж у Старого коня). Все інше не викликало й найменших сумнівів, тому, вручаючи ключ від кімнати, черговий розплескав те, про що його прохали помовчати:

— Цікавились майором, який учора підвозив вас сюди.

— А, цим, як його? Августом Віцентом? Давно?

— Кілька хвилин тому, генерал був дуже люб'язним. Я теж. Я сказав йому, що майор поводить себе цілком пристойно.

— Дякую, Мольтке. Майор справді справив на мене найкраще враження.

— Я не Мольтке. Я Клаус.

— Ах, даруйте! Я вічно плутаю вас з Мольтке...

І побіг нагору, виробляючи з ключем те, що з усіх мешканців готелю вмів тільки Панцер: отак вертити ключем на шнурочку. Вартовий генеральського крила завжди впізнавав аса по цій деталі. Одне тільки здивувало вартового: те, що ас сьогодні повернувся тверезим зі своїх оргій.

А тут, надворі, ми побажали Старому коню доброї ночі, на що він вдячно мотнув чудотворною головою. Карбюратор спрацював безвідмовно, от тільки місце безстрашного Македона було в машині вільним, і не хотілось думати, що це вже назавжди...

Заволодівши житлом і всім невеличким господарством капітана Панцера, Македон

виявив тут одну деталь, яка відразу ж привернула до себе його увагу. Це було звичайне вікно. Досі Македон ніколи не думав, що вікна можуть мати якийсь вплив на людський героїзм. А вони мають, та ще неабиякий. Це вікно відчинялось, виходило в темний двір і тому зразу ж вбило в Македонові всю ту відвагу, з якою він пробирався сюди. Лесть прочинивши його й побачивши велетенський зоряний світ і вигасле місто внизу, він майже підсвідомо подумав про втечу, негайну, невідкладну, неминучу, щоправда, це був третій поверх, на якому поселився фельдмаршал з сином, але легше втікати з третього поверху, аніж з того підземелля, в якому він може опинитися ще сьогодні (у що вірив зараз менше, ніж будь-коли). Найбільше надій було на те, що його схоплять ще тут, тому вікно стало чи не єдиним засобом для порятунку. Він виглянув, щоб хоч приблизно зміряти відстань до обітованої землі, але мусив видати себе за капітана, якому гарно і любо чманіти в цьому вікні. Внизу походжали вартові, одразу запримітили його у вікні і взялись виявляти йому таку увагу, що про втечу годі було й думати. Ці ворожі вартові, що чатували готель від можливого нападу з під'їзду, примусили Македона до більш рішучих дій. Він зачинив вікно, закрився од вартових шторами і для початку вважав за потрібне ближче познайомитися з нареченою капітана Ермою Голланд, чий портрет знайшов на столику в мідній рамці. З обличчя це було справді дівчисько, не дуже вродливе і, як видалось Македонові, — іржавого кольору, тому зле неймовірно, — та злість проби-

валась у погляді великих очей, з-під шолома. Македон спробував перемогти той погляд і, щоб більше не повертатись до нареченої, повернув Ерму Голланд очима до стіни. Далі взявся перекладати майно капітана, серед якого знайшов парадний костюм, запасну білизну, кілька галстуків жовтого кольору, театральний бінокль, теплі шерстяні шкарпетки, запасні льотчицькі окуляри, мініатюрний браунінг з білою оправою (мабуть, подарунок Ерми Голланд), дорогі запонки, мигдалевий крем у флаконі (навіщо?) і речі суто чоловічої приналежності — ціла колекція бритв і величезні запаси ще дечого, що міг возити з собою лише завбачливий педант або чоловік надміру обережний. З усього виявленого Македона найбільше цікавив парадний мундир, в якому він опинився швидше, ніж встиг подзвонити полковник Штумпф, впізнаний по «голосу».

— Слухаю вас, пане полковник.

— Капітан Панцер?

— Так.

— Один момент. Будете говорити.

— З ким?

— Альо! Вас турбує один з ваших шанувальників.

— Догадуюсь. Майор Август Віцент? Я зворушений. Адже ми з вами так мало знайомі. Лише кілька хвилин, і то випадково.

— Чому ви не прийшли сьогодні? Ми чекали вас до останньої хвилини, тут було таке суцвіття жінок, як ніколи. Ви, мабуть, помітили, що в цьому місті багато гарних жінок, однаково небезпечних для нас з вами.

— Мені ніщо не загрожує, поки існує

полковник Штумпф. Він тримає мене під домашнім арештом, і я не знаю, як довго ще буде продовжуватись це моє почесне ув'язнення.

— Справді, вам ніщо не загрожує, окрім цього самого Августа Віцента. Повірте мені, що з тієї хвилини, як ви опинились в його машині, вас врятував лише щасливий випадок.

— О боже! Ніколи не думав, що за тисячу кілометрів від фронту нам може щось загрозувати. Я дуже вдячний вам за це попередження. Але хто говорить?

— Один з ваших шанувальників, однак не виключено, що Август Віцент ще подзвонить вам або ж завітає до вас у гості...

— Він обіцяв це зробити після свого повернення.

— Звідки?

— Майор сказав, що на нього чекають в замку Можайського.

— Оя як!

— Не маю поняття, де це, але прізвище власника замка мені вдалось дуже знайомим. Був літак Можайського!..

— Я бачу, ви добре знаєте історію авіації.

— Мій хліб...

— Який він із себе, цей майор? Ви могли б описати його зовнішність?

— Справжній саксонець. Високий, стрункий, скупий на жести. Хтось за моїм столом сказав, що він схожий на мене. Але це брехня. Нічого спільного. Якщо він з'явиться, ви в цьому самі переконаєтесь.

— Навряд чи він з'явиться. Його викрили ваші п'яні шанувальники занадто перед-

часно і безглуздо. Принаймні сьогодні він не появлявся. Може, тому, що не було вас. Здається, ми втратили велику рибу. А з вами ми ще побачимось. І, можливо, навіть сьогодні.

— Де?

— Там, на церемонії...

«Якщо тільки я доживу до неї...» — подумав Македон, якому довелося провести цю відповідальну розмову в чужому парадному мундирі, у кашкеті, але босоніж.

Ледь встиг взутися, як знову заторохтів телефон. Та це вже був лагідний, добрий, приємний голос полковника Штумпфа:

— Це ви, Фердинанде?

— Ні, це вже не я. Моя душа там, де вирішується доля Німеччини. Або все скінчиться сьогодні, або я сяду на свій мессер і втечу на фронт.

— Чую голос справжнього лицаря. Але заспокойтесь, усе скінчиться сьогодні.

— За мною приїдуть?

— Мої люди вже в дорозі. Чекайте їх з хвилини на хвилину.

— На врученні буде рейхсмаршал?

— Здається, ні.

— Шкода, — в значенні «хвалити бога, що його не буде».

— Можете вважати, що вам пощастило, як нікому.

— Чому, пане полковник?

— Ви одержите нагороду разом з видатним полководцем Німеччини. Я не можу назвати його ім'я по телефону. Познайомитесь тут. Як ви себе почуваете?

— Краще, ніж будь-коли, якщо це не буде тягтися вічно.

— Лише терпіння може зробити нас великими...

Терпіння справді має якийсь сенс, коли ти нарешті стоїш взутий, а ті, що приїдуть по твою душу,— вже в дорозі, та коли в новій ролі загалом подобаєшся собі, хоч це може бути твоя остання роль у драмі війни. Ось тільки парадні штани капітана виявились завузькими для Македона, а відомо, як важливо мати на собі вільну одягу в такі хвилини. А потім оці німецькі кишені в штанах, пришиті не збоку, як у всіх людей, а спереду — в них нічого не можна сховати, бо все на видноті. Македон завагався, куди краще подіти йому білий браунінг, нарешті поклав його до бокової кишені френча. В уяві проробив усі рухи, до яких доведеться вдатися у вирішальну хвилину. В кімнаті не було тільки самого об'єкта для блискавичного нападу. А втім, Ерма Голланд. Він вийняв браунінг з бокової кишені й зарядив його. Тепер залишиться тільки звести курок. Раніше він не помітив вигравіруване на білій оправі: «Zu meinem Lieben von Erma Holland»¹. Дивні дарунки роблять німецькі жінки своїм коханим... Заряджений браунінг немовби поважчав у кишені. Тепер документи, документи, документи. Хто він, звідки, чому не член фашистської партії? Може, й вони здають членські квитки на збереження? Август Віцент теж виявився без членського квитка. А зараз Македонові саме бракувало цього квитка. Манштейн, з яким вони стоятимуть поруч, здається, не член партії, але він

¹ Моєму дорогому від Ерми Голланд (з нім.).

триматиме жезл фельдмаршала. Де вони? Чому така тиша в генеральському крилі?

Македон приліг, з хрестами, в чоботях і навіть у кашкеті. Поклав ноги на бильце. Здається, так розв'язно, безпечно, самовдоволено він не лежав ніколи в житті. Це для них. Коли вони прийдуть, то мусять побачити, що в ньому немає й краплини настороженості. Він встане — з почуттям гідності, познайомить їх зі своєю нареченою (простяг руку, повернув її портрет очима до дверей), потім запитав: «Ви від полковника?»

Йдуть по його душу. Але навіщо так голосно гупати?..

— Прошу!..

Один, два, три, шість, сто, тисяча... Вже кинув цю страшну лічбу, а намагається розгледіти кожного з них: що в очах, на обличчях, в постанях?.. Улесливість, схиляння в шанобі, захоплення і заздрість. І лише в тому, що зайшов останнім, — настороженість. Ось ви які, поборники вірності, на яких тримаються трони й тирані. Сірі службовці порожніх п'єдесталів, вони оберігатимуть будь-кого, аби тільки він появився. Тепер вони мають там Гітлера і горді з цього. Ого, в них ще є гідність, вони всі вітаються з ним за руку, може тільки тому, що її триматиме тиран. В них є імена, прізвища, одне навіть з додатком «фон», все як у людей. Вони звернули увагу на портрет.

— Моя наречена, — каже він як про щось звичне.

— Ерма Голланд! Безстрашна льотчиця рейху.

Прокляття. Вони все знають.

Гомін у генеральському крилі. За фельдмаршалом приїхав сам Кейтель. Високий, тупий, мертвонароджений і сірий, наче з кременю, ось він торкнеться плеча фельдмаршала, рівного, як напилон, і спалахне іскра; за ними йде син Манштейна, який потім залишиться біля готелю з отим вартовим — Старим конем. В цій державі синів забирають з батьками лише до тюрем, а коли нагороджують, то сиnam заборонено бути присутніми при тому, бо батьків нагороджують як убивць, майже без свідків, потайки.

Для них це була дорога на новітній Олімп, який час від часу навщось вигадують собі всі народи, — сіяння прочитувалось на кам'яних обличчях фельдмаршалів. Для нього ж це була дорога без вороття, дорога по смерть, у похмуре царство Аїда. Хтось запитав, чи подобається йому ця тимчасова столиця. Так, червоні скелі цієї ріки нагадують рідну Шпрее, але саме місто просто ніщо перед його Ганновером. І зветься так дивно, що він і досі не втрапить вимовити цю назву по-німецьки. Ніцца, а перед нею ще щось.

— Вино! — вимовив хтось по-російськи.

Македон озирнувся. Це був той, який зайшов до кімнати останнім. У позументі петлиць — СС. Вони всі СС.

Македон знав цей ліс, мав навіть приблизну уяву про план ставки. Біля казино, на асфальтовій доріжці, свого підопічного зустрічає полковник Штумпф, жвавий, невеличкий, ввічливий. Він знайомиться, зиркає на годинник, а відтак вводить гордість німецького народу до казино ставки — тут вищий світ,

прокурений, задимлений, очманілий. Вино, столики, моноклі, генерали, сміх і вигуки — вітають Манштейна, у фельдмаршала тут багато знайомих, і даремно полковник Штумпф чекає тиші, щоб відрекомендувати вищому офіцерству:

— Винишувач Фердінанд Панцер!

Тут він ніщо, примха фюрера, вигадка «соціалістичної» держави, демагогія. Полковник Штумпф почуває себе ображеним більше, аніж його підопічний. І Македон говорить йому:

— В небі все ж більше справедливості, ніж тут...

— О, звичайно, ви переконаєтесь у цьому через півгодини.— Він знову зиркає на годинник-хронометр і уточнює:— Через двадцять сім хвилин. Між іншим, вашим полком командує мій давній приятель полковник Отц. Як він там?— запрошує капітана за вільний столик.

«Я нічого не знаю про цього проклятого Отца»,— з жахом подумав Македон, але відповів без найменшого сум'яття:

— Коли я вилітав сюди, він сказав мені: «Дорогий Фердінанде! Лицарі не шукають нагород, але без них вони нічого не варті».

— Він колись полюбляв Бахуса... Як те пер?

— Можливо. Але я бачу його тільки твезим.

— Якого ж біса він досі ходить в полковниках?

— Чекає, поки його старий друг не стане генералом.

— О так! Це може статися нескоро...

До казино зайшло кілька велетнів з охорони:

— Капітан Фердінанд Панцер.

Капітан рвучко підвівся. Полковник підтвердив достовірність його особи стриманим кивком голови, але сам залишився за столиком.

Асфальтова доріжка вела кудись у глибоку лісу. Закам'янілі вартові між соснами. Вічні й безмовні, вони скидалися на сірі скульптури якогось ще не відкритого світу. Кроки велетнів ще лункішими стали у підземеллі. Останній пропускник. В кам'яниці, за столиком, сидить ще один з літерами СС на комірі. Невже сам Раттенгубер, начальник охорони? Він піднімає справу, звіряє фото з живим портретом і млявим тихим голосом питає:

— Панцер?

— Так.

— Рік народження?

— 1912.

— Місце народження?

— Ганновер.

— З якого фронту прибув?

— Ленінградського...

— Командир частини?

— Полковник Отц.

— Це той відважний п'яниця?

— Чудовий командир Отц.

— Зніміть кашкет.

— Слухаюсь.

— На полицю, — показує на нішу. — Зброю теж на полицю. Отак. Ще яка зброя при вас?

— Більше ніякої.

Дзвінок. Входять сищики з магнітними

шукачами. Полковник їм нічого не наказує, вони знають свій обов'язок. Обшук триває одну хвилину. Сищики нічого не знаходять.

Офіцер вибачається за таку суворість. Потім наказує:

— Можете йти. Бажаю успіху...

Тут уже побожно стоїть Манштейн з жезлом. Капітана ставлять поруч. Відрекондують Гітлеру: «Капітан люфтваффе Фердінанд Панцер». Гітлер дивиться на Панцера майже осатаніло. В кутку за невеличким столиком сидить Борман. Перед ним купка білого паперу. Гітлер виходить з-за столу, на якому лежать нагороди, і починає промову. Весь час чути, як шурхотить перо Бормана. На обличчі Манштейна появляються перші краплини. Македон пробує намацати білий браунінг...

Присутність фельдмаршала помітно сковувала Гітлера у воєнних питаннях, але як тільки він вибрався з них і подався у глиб віків, щоб відшукати там потрібні йому паралелі, то зразу видався смішним і нікчемним. Жестикуючи, читав довжелезний монолог з «Одіссеї» (повернення з Трої), після чого себе назвав Одісеем німецького духу і клявся, що не дасть сиренам зманити себе з обраної дороги. Капітан схвально хитав головою, і це підбадьорювало промовця. Він вибігав на авансцену і майже торкався грудей Македона пальцем: «Ось на кого я покладуся в свою останню годину!» І відступав геть, маючи якесь вище вдовolenня з того, що знайшов спосіб принизити в особі фельдмаршала всіх, з ким він конфліктував останнім часом. Манштейн стерпів цю образу з гідністю, зиркнув

на свого сусіда так, наче хотів сказати поглядом: даремно цей хитрий Одисей хоче посварити мене з народом. Тим часом «Одисей» у високих халявах і досить потертих бриджах скидався на типового «австріяку» з тих, які потрапляли до руського полону в першу імперіалістичну, приставали в наших селах у прийоми до вдовичок і потім відмовлялись повертатися на батьківщину. Можливо, подумав Македон, це трапилось б і з Гітлером, коли б той у 1913 році не дезертирував з австрійської армії. І ось цього «австріяку» велика німецька нація підбрала у мюнхенських пивницях і зробила своїм фюрером.

А цей, полководець, маючи під рукою цілі армії, буквально тремтить перед хворобливим чоловіком з обличчям боягуза. Македону видно, як дрижить жезл у діамантах, піднятий на висоту грудей. Той жезл був поганим помічником Македону. «Якого біса тремтиш? Я не збираюсь тебе вбивати. Мене цікавить лише ота потвора, яку ви називаєте фюрером і приходите до неї в це кам'яне підземелля як до ідола. А я колись вважав вас великим народом, вивчав вашу історію, захоплювався вашими геніями. Ви ж поставили над собою убивць і від того самі стали вбивцями. Хіба ти не бачиш, що в твоїх діамантах відсвічують очі вбитих вами дітей?..»

Полководець дістає хусточку. Македон користується цим, робить те саме і собі, пильно вдивляючись у промовця.

Нема білого браунінґа...

Де, коли, як не стало його? Македон обшарює всі кишені, спершу в думці, а потім і обіруч, зап'ястями, та дарма.

Тепер йому здавалось, що хтось стоїть за його спиною. Він навіть чув чиєсь дихання. Страшенно хотілося озирнутись, і коли він, нарешті, зважився на це, то ще більш явно почув дихання двох людей, хоч і не бачив їх. «Невидимки»? — подумав Македон. Одна невидимка стояла за спиною у фельдмаршала, друга — за ним, її дихання він чув виразніше. «Поки що дві, для охорони,— роздумував Македон,— а якщо Гітлер заповнить світ невидимками?» Їх присутності за спиною Македон не позбавився доти, поки не вибрався з червоного підземелля. Він дедалі більше схилявся до того, що білий браунінг теж викрали невидимки ще під час обшуку. Саме тоді, здається, він вперше почув їх дихання.

Полковник, повернувши нагородженому зброю, запитав:

— Що ще?

— Білий браунінг. Мій талісман, з яким я ніколи не розлучаюсь. Подарунок нареченої. Я зовсім забув про нього...

— Досить! — майже вигукнув полковник і дістав браунінг з шухляди свого столика. — У мене виникли підозріння. Певна несхожість. Та то вікове. Але цей браунінг зразу відкинув усі сумніви.

І він повернув браунінг, який тепер був просто іграшкою, абсурдною й непотрібною. Якби пощастило звідси вибратись, то, може, ще сьогодні вночі Македон повернув би його своєму заложнику разом з орденом дубового листа, який на той час ще був вершиною мрій мільйонів німців, а Македону обпікав шию, ще до того подразнену чужим коміром.

Велетні-привиди, що виводять його з підземного царства Аїда, помітно подобришали до нього — не так сопуть, і здається, не так пригноблююче човгають своїми плоскостопими підшвами — їхній фюрер щойно сплотив на світ й узаконив ще одного лицаря з тих ста двох, що мають цей недосяжний орден, і тому привиди ладні зараз нести на руках свого підконвойного, — їм це іноді доводиться робити з генералами-невдахами, які не витримують свавілля фюрера і втрачають свідомість раніше, ніж той встигає оголосити їм про смертний вирок. Тоді велетні виносять жертву на носилках, а ті, що маскуються в соснах, виказують себе тим, що запитують у велетнів: «Хто?» І одержують відповідь в суто німецькому дусі: «Вже ніхто...» Їх вісімнадцять — незмінних, постійних, недоторканних, вони символізують силу й вірність, хоча всі до одного вважають себе виходцями з простого народу. Тому саме цей лицар імпонує їм більше, ніж будь-який інший, бо піднявся з низів до вершин слави. В одному місці, біля лавочки, збитої з неструганих жердинок, вони зупинились і попрохали свого підконвойного посидіти одну хвилину. Коли він задовольнив їхнє прохання, а через хвилину знову підвівся, один з них, старший, сказав йому:

— Лавочка Гітлера. Фюрер любить на ній відпочивати, і нехай ця хвилинка буде для вас незабутньою.

«Мерзотники! Колись володар цієї лавочки усіх вас поробить невидимками і розсіє по світу, коли тільки правда, що душі вбитих на чужині віками блукають у пошуках батьків-

щини», — думав про них Македон, поки вели його по тінях, що падали на доріжку од вартових і сосон, однаково незворушливих.

Жердини для лавочки, напевне, вирубано у цьому лісі, а може, й привезено сюди разом з портретом Фрідріха Великого, який висить у бункері Гітлера. Македон з подивом прочитав під ним слов'янське ім'я автора: Нодовієцькі¹. Забракувало йому своїх імператорів...

Може, й правда, що злочинці повертаються на місця своїх злочинів тим же шляхом, хоч іноді їм доводиться робити це не з власної волі. Опинившись у казино, яке все ще не заспокоїлось, хоч помітно спорожніло за цю годину, Македон збагнув, що найстрашніше ще попереду і він рано святкував свою перемогу над велетнями, з-під опіки яких щойно звільнився. Тут на нього чекав полковник Штумпф у товаристві ще зовсім молодого загальноармійського генерала, а Македон добре знав, які ще генерали маскуються під армійських. Генерал щойно прибув сюди не з доброго випадку. Аналізуючи події останніх днів, генерал не міг не відзначити, що поява Августа Віцента збігалася з прибуттям до Вінниці німецького аса. Страшна здогадка примусила генерала самому взятись за справу. І хоч він устиг попередити капітана про можливу небезпеку, все ж прибув сюди, щоб особисто пересвідчитись в достовірності капітана. Запізнився на кілька хвилин, але це спізнення могло бути катастрофічним. І хоч полковник

¹ Ходовецький.

Штумпф заспокоїв його, але він ще не відмовився остаточно від свого припущення; сидів у казино як на голках: йому здавалося, що зараз сюди вбіжить камердинер Гітлера, довготелесий вірний Лінге й оголосить трагічним і як завжди тихим голосом (вічна ознака камердинерів): «Убито фюрера...»

Отож генерал полегшено зітхнув, коли замість трагічного Лінге побачив у дверях казино бентежного, високого, стрункого офіцера люфтваффе, про якого Штумпф сказав, що знає його мало не з колиски. І хоча Штумпф мав більше підстав, ніж генерал, чекати іншого фіналу, але жодним м'язом не викрив себе, привітав нагородженого й відрекомендував його генералові.

— Слава богу! — мовив генерал, жестом запрошуючи капітана за столик, на якому стояли пляшки з французькими етикетками та порцелянова ваза з апельсиновим лушпинням, під яким було сховано кілька цілих апельсин. Добувши їх із-під лушпиння, додав тоном людини, яка знає тутешні порядки: — Ви своє вистояли, тепер не гріх і посидіти. Що п'єте?

— Ось те, червоне.

То була «кров Франції».

Піднімаючи келех, генерал запитав:

— А де ж ви поділи фельдмаршала?

— О, він був схожий на свій жезл! Весь саяв. А коли фюрер чіпляв йому орден, фельдмаршал розплакався. Це було так зворушливо, що Борман показав мені на двері. — І зопалу: — Скажіть пане полковник, фюрера охороняють невидимки?

Генерал розсміявся з такої наївності, а

полковник Штумпф легенько наступив під столом капітанові на ногу. «Я радив би вам бути обачнішим»,— було в його суворому погляді.

— Тут, звичайно, нема ніяких невидимок, хіба що крім мене і полковника Штумпфа,— посміхнувся генерал.— Але взагалі вони є в природі — так, так! Одна з них ув'язалась за вами, як тільки ви прибули в це місто, і досить небезпечна. Можливо, ще сьогодні вона опиниться в наших руках.

Жертва невидимок вжахнулась. А той, смакуючи «кров Франції», продовжував:

— Я маю на увазі майора, який полював за вами кілька ночей, а вчора навіть відвозив вас додому в своїй машині.

— Це правда, Панцере?— обурився полковник Штумпф.

— Боже мій! Хто б міг подумати? Таке чудове ім'я: Август Віцент. На мене повіяло доброю старою Німеччиною... А я люблю старовину.

— В природі нема ніякого Августа Віцента. Це вигадка розвідки, на жаль, не лише нашої. Вдале ім'я для розвідника таке ж потрібне, як вдале крило для винищувача. Так, Штумпфе?

— Я вже давно вивчав цю залежність,-- пожартував полковник. І нагадав капітанові: — Завтра прийом у Герінга.

— Що???

— Залізний ритуал,— посміхнувся полковник.

— О боже! Я зовсім розучусь літати.

— Якщо сьогодні цю невидимку не схоплять у нічному клубі, то вам доведеться

лишитись тут ще кілька днів. Я домовлюся з Герінгом. Не бійтесь, вам ніщо не загрожує, окрім вина і справді красивих жінок.— І генерал вперше зиркнув на шийку співбесідника: — Звичайно, без цього високого ордена.

— А вас, полковнику, прошу затримати на кілька днів інформацію про нагородження. Вона може зіпсувати нам всю операцію.

В дверях появився слуга Гітлера, високий, підсліпуватий Лінге в окулярах, і стиха оголосив:

— Рейнхард Гелен!

Генерал, досі владний і гордий, вибачився і побіг підтюпцем. В келеху грала недопита ним «кров Франції».

— Майбутній Канаріс,— сказав про нього полковник.— Кожну свою ніч фюрер завершує з ним...

— Я впізнав його по голосу,— сказав Македон.— Він дзвонив мені за кілька хвилин до вас.

Підійшла машина з ескортом кількох мотоциклістів. З неї вийшов офіцер супроводження. Полковник Штумпф став гарячково прощатися з капітаном, нагадавши, що завтра вдень вони зустрінуться на прийомі у Герінга.

Затримавши руку капітана, він сказав:

— Вам, здається, вже доводилось там бувати?

— Так.

— Вдруге не раджу...

«Хто він, цей полковник? Наш розвідник, отой закулісний генерал Вольф? Один з учасників «Червоної капели», яку нещодавно

розкрито в Німеччині? Чи просто колишній німецький комуніст, що проник сюди?..»

— Я підозріваю, що в готелі на вас чекають, — стиха сказав полковник, залишаючись спокійним зовні.

— Хто чекає?

— Ви знаєте, хто може чекати на вас. Люди цього генерала. І справжній Фердінанд Панцер може чекати на свій орден. Я ще не знаю про це точно, але догадуюсь.

— Це провокація, пане полковник. Я не потерплю цього.

— Сьогодні вночі розгромлено якусь дачу. Є така?

Мовчання, від якого починають вистукувати молоточки в скронях.

— Чому ж мене не схопили досі?..

— Там запізнились. А тут не хапають. Чим вище, тим витонченіше це робиться. Спокій і престиж фюрера. Він ніколи не знатиме про цей інцидент. А потім вам, здається, було заборонено... І взагалі це не так просто... Ви переконалися в цьому?

— Майже...

— Ідьте... Порятунку вам уже нема. Ви справді варті цього ордена. Скажіть хоч ваше ім'я...

— Тут — воно не одне. А про мене знають...

— Ви з тих, що пропали безвісти?

— Здається...

— З групи Шиманського?

— Так.

— Не покладайтесь на зброю. Вона може бути незаряджена...

— Слухаюсь, пане полковник.

— Ідьте...

Хто б він не був, але присутність своєї людини тут надала Македонові нових сил, і він гордо, як і належить лицареві, пішов до машини, обеззброєний ними, по суті вже спійманий, і має прислужитися їм ще якусь чверть години тільки для того, щоб орден і все, що він здобув з таким зусиллям,— повернути справжньому хазяїнові, а самому піти на тортури і смерть. Де Нонка, де Шиманський, де вони всі? Тільки вони могли б визволити його, більше ніхто; могли б напасти на цей ескорт, хоча б обстріляти. Але їх викрито. Як? Найімовірніше, німці натрапили на слід пана Вошаглика. Адже не хто інший, а він сидів з Августом Віцентом за одним столиком. Шкода пана Вошаглика. Гарний був чоловік. А «Швейк» теж більше не буде гоїдатися в гамаку. Може, досі вже гоїдається на шибениці... В цих машинах є годинники. А вони такі недоречні й невмолимі в такі хвилини. Чи знає цей офіцер перепровадження, силует якого так хижо виділяється на передньому склі, кого він везе? Чи довірили йому цю тайну? Перед смертю нас завжди оточують отакі мовчазні люди, як цей офіцер перепровадження. Слова з нього не витягнеш. А потім мотоциклісти, оті дияволи на залізних моцях.

Вже видно місто, темні скелі Південного Бугу, бики старого мосту чорніють у воді, колись на них покоївся гарний крилатий міст, Македон пам'ятав його задовго до війни, ще будучи солдатом, призначав на ньому побачення з коханою. Потім, коли з того мосту впав у ріку трамвай з людьми (у Вінниці довго пам'ятали цей випадок), міст втратив

свою колишню інтимність. При відступі наші зірвали його, і німці поставили тимчасовий дерев'яний міст. Македон майже вирішив. Коли вони будуть гнатися через міст, він кинеться на баранку, зіб'є шофера і спрямує машину в Буг. У Вінниці довго пам'ятатимуть цей випадок...

В'їхали в місто. Тиша, моторошна, трагічна. Якесь жінка вдалині перебігла вулицю. Невже Нонка? Вмить випала із світла в ніч. Потім чоловік причаївся біля стіни триповерхового будинку. Маленький, запалив цигарку, і в тому потайному спалаху теж наче щось знайоме. Що це? Попередження про небезпеку? Зараз йому цього мало. Навіть звичайне каміння на дорозі могло б допомогти більше, аніж оті люди. Ще один. Цього разу німець. Що він робить? Яка невихованість. Хоч би сховався. А міст наближається з величезною швидкістю. Вже видно всі його хитросплетіння, на яких він стоїть. І вартового. Вже почув гуркіт — він знає, звідки їдуть о такій порі, вийшов з будки. Він буде єдиним свідком цієї нечуваної катастрофи, бо ті, дияволи, поженуться далі і зупиняться тільки тоді, коли не стане світла конвойованих. Йому уявилися їхні обличчя, перекошені жахом. Але, звичайно ж, не з цього міг розсміятися знаменитий німецький ас.

— Пане лейтенант, ви справжній німець?

— Так.

— Тоді накажіть їм, нехай зупиняться. І потримайте хвилю мій орден.— Він зняв його і передав лейтенанту.

— Навіщо? — здивувався той.— Ми не маємо права зупинятись в дорозі,

— Там я не посмів. У такій близькості до фюрера...

— Подайте сигнал,— наказав лейтенант шоферу.

Дияволи з зачохленими очима зупинились в цілковитому непорозумінні. Що за зупинка? Коли капітан вийшов з машини і підтюпцем побіг до під'їзду, хтось з дияволів засміявся. Ну й лицар. Лейтенант повісив собі орден на шию і сказав шоферу:

— Харро! Ну як?

— Все здобує втрачас свою цінність.

І хоч лейтенанту приємно було посидіти в такому високому ордені, але через кілька хвилин він вже запитав самого себе:

— Що так довго?

Далі вийшов з машини і гукнув:

— Де ви там, Панцере? Ми не можемо так довго стояти.

— Тьфу! — сплюнув лейтенант і сам побіг до темного під'їзду, з орденем на шиї і з ліхтариком.

Але там на присутність Панцера не було ні найменшого натяку (в буквальному розумінні). Зате він натрапив на знахідку, яка потім здивувала їх усіх. На мостовинні подвір'я, що взялось споришем, лежав мініатюрний білий браунінг. У світлі ліхтарика, вихоплений з ночі, він справляв враження якоїсь чистоти і вишуканості. Лейтенант підняв його й, розгледівши уважніше, прочитав для дияволів у білих рукавичках напис на браунінгу.

Полковник Штумпф перебільшив. Браунінг виявився зарядженим, а ці, з конвою, і гадки не мали, кого везли насправді. Інакше б ніза-

що не зробили цієї зупинки. Коли полковнику доповіли по радіотелефону про зникнення аса, той в першу мить розсміявся, а далі попрохав не жартувати з ним в такий пізній час. Але голос офіцера з конвою був настільки трагічним, що полковник Штумпф змушений сприйняти це повідомлення більш серйозно.

— Він нікуди не подінеться. Їдьте до готелю А-7 і там чекайте. Він появиться. Я цього дивака знаю. Всі ці безстрашні люди з певним відхиленням від норми. Якщо він появиться, верніть йому орден і браунінг.

— А якщо ні? — запитав офіцер з конвою.

— Тоді готуйтеся до військового трибуналу. Вам заборонено робити будь-які зупинки в дорозі. Щонайменші,— засміявся полковник Штумпф.

Ескорт в'їхав на міст, на якому так героїчно збирався загинути Македон, людина з безвісті...

Коли ескорт опинився біля готелю, на нього вже чекали геленівці. Старий кінь догадувався, що відбудеться далі. Вони прожогом кинулись до машини, та чортма в ній міфічного майора. Довелось заарештувати офіцера з конвою, який мав необережність забути про чужий орден на шиї і своєчасно не зняв його. Покликали Старого коня і, показавши на злочинця, запитали:

— Це він?

— Прокляття! Невже їх так багато?..— вигукнув вартовий приготельної тиші. А далі: — Нехай заговорить я впізнаю його по голосу. У мене чудовий слух...

— Mein Fater!— вигукнув офіцер.

— Ні, це не він,— захитав головою Старий кінь.

Офіцер з конвою збагнув, що він випустив з рук якогось великого злочинця, і тепер йому нізащо не минути військового трибуналу. Там не милують.

Заарештованого повели до готелю. Там, в номері, чекав на свою нагороду справжній Фердинанд Панцер. Він сам зірвав з шиї очманілого лейтенанта вищий орден Німеччини. Потім вибачився за цю свою безтактність. Йому було також повернуто і білий браунінг.

— Ви подумайте, яка порядність! — вигукнув ас.

Потім поклялися вічно мовчати про цей інцидент, який всім їм не робив честі. Але хіба можна щось приховати від Старого коня, який вартує приготельну тишу.

Ще того ж дня в одному з вікон пролунав постріл. Коли виносили вбитого на машину, Старий кінь розплакався. Він упізнав його по вусиках і бакенбардах, на вбитому сяяв вищий лицарський орден. У протоколі значилось: «Смерть заподіяна браунінгом № 10299 з оправою з слонової кістки. Штучне виробництво приватної зброярської фірми. Зберегти як реліквію».

Старого коня було негайно відправлено на фронт, щоб позбавитись зайвого свідка цього неприємного інциденту. Він знав, що теж вже ніколи не повернеться додому. Це було передчуття старого солдата, який за одне життя вдруге опинився на цій караючій землі...

«ПОХОВАННЯ» ШИМАНСЬКОГО

Ми вибрались на знамените Літинське шосе на світанку. Це була не найкраща з доріг, котрої ми жадали (вона віддаляла нас від Чорного лісу), але ті, кого переслідують, не мають вибору.

У місті залишились підполковник Шиманський, пан Вошаглік з Якобом і ті, що так довго видавали себе за вартових рейху — колишні студенти германського відділу Львівського університету. Після нападу на дачу Шиманський ще не втрачав надії врятувати свого побратима, який саме в ті хвилини, коли почався бій, міг стояти у бункері № 11 під наглядом «невидимок». В останню мить запропастився кудись ключ від підвалу, його ледве знайшли, і німцям вдалося відбити «заложника». Відразу не стало ніяких надій на врятування Македона. Ми лише побачили з гори фігуру невольника над містом, зіткану з фіолетово-чорних димів, незбагненно величнну, сувору і невловиму для ворогів. Може, загинув підполковник Шиманський у бою, а може, німці схопили його побратима — безстрашного Македона — і він розриває кайдани на руках. Він буде виникати щопередрання принаймні для тих, хто чекає визволення і міста, і всієї землі. Потім про них надійшла чутка з іншого міста.

На деякий час Львів (німці називали його — Лемберг) став свідком вавілонського стовпотворіння, яке раз на віку доводиться переживати чи не кожному великому місту. Сюди збігалися вигнані з наших земель гітлерівські емісари, сюди втікали із східно-

го фронту штаби розбитих німецьких армій, сюди тяглися так звані «біженці» — поліцейські, старости і серед того накипу — звичайнісінькі повії, які на кожній війні програють, хоч потім щасливо виходять заміж за переможців, — і батьківщина великодушно прощає їхні старі прогрішення. Підполковник Шиманський опинився у Львові на кілька днів раніше од свого «підопічного». (Він поселився на вулиці святої Анни, в приватному домі пана Казимира. Тут же, в будинку Казимира, поселилась і Нонка.)

Мефістофель гадав, що однині він зможе «помирати спокійно». Але, опинившись у Львові, Конрад фон Хассль тут же був тероризований через Нонку досить категоричною запискою: «Пане Хассль! Ви мали необережність переплутати адреси підземних авіаційних заводів, і я прошу уточнення. Може, пані Н. неточно записала Ваші дані, тому я вимагаю особистої зустрічі. Місце і час Вам передасть пані Н. усно. Ваш покровитель і друг підполковник Ш.».

Зустріч мала відбутися в суботу в соборі святого Юра, на вечірній відправі.

Підполковник прийшов разом з Нонкою. Парафіян набилося як ніколи. Одні — благати бога, інші — послухати знаменитого митрополита, який особисто правив цього вечора. Грав орган, введений всупереч православним канонам собору. Прийшло безліч німців, але Мефістофель так і не появлявся.

Натомість почувся гуркіт машин на соборній площі, потім кілька гучних німецьких команд, що, однак, не завадило митрополиту казати проповідь далі. Через кілька хвилин

до собору ввійшла гестапівська команда на чолі з полковником. Він наказав:

— Усім підняти руки вгору!

Митрополит усе ще виголошував проповідь, меланхолійно, плутано, але з достатньою гідністю. Зупинився лише тоді, коли полковник, пробившись крізь ряди молільників, постав перед ним із кольтом. Митрополит підняв руки, після чого над людьми виріс цілий ліс рук. Наряд гестапівців стояв напоготові позаду юрби, ладен щомиті виконати будь-який наказ свого полковника. Той не поспішав, вглядався в підняті руки, чи немає бува в них зброї, вглядався в обличчя, вслухався в бентежний людський стогін. Окремою колонією стояли німці, що прийшли на вечірню службу з почувань віри. Зараз вони теж насторожились, і хто мав при собі зброю, витяг її з кобур, кілька солдатів зняли з рамен свої автомати. Полковник з підозрою блимнув у їхній бік і подав знак німцям вийти. Гестапівець на дверях ретельно перевіряв їхні документи, користуючись ліхтариком. По кількох хвилинах у соборі залишились лише гестапівці, молільники, митрополит з піднятими руками, полковник і отетерілий органіст, який на хорах протирав хустинкою свої запітнілі од страху окуляри.

— Якщо тут усі віруючі, тоді опустіть руки,— звернувся полковник до митрополита.

— До храму ходять різні люди, пане полковник. На те й 'храм, аби вселяти в людей віру,— відповів митрополит, зовні зберігаючи спокій, його руки в білих рукавах упали, як крила, і знову вирізьбилась на тлі вівтаря демонічно-чорна постать.

Полегшено зітхнуло під скепінням собору. Органіст, оволодівши собою, надів окуляри, почав спокійно розглядати полковника, який вкладав у кобуру свій кольт.

— Пане пастор, серед ваших молільників є підполковник Шиманський, советський офіцер. Ми добре знаємо його прикмети, тому зайве ховатися. Поки він не вийде сюди,— показав полковник на амвон, де стояв митрополит,— я жодної живої душі не випущу.

Митрополит подався вперед, глянув на прихожан з-під насуплених брів і не тим божим, зворушливим, а металевим голосом запитав:

— Якщо той негідник справді є тут, нехай вийде. Я закликаю його іменем бога й іменем святого собору добровільно вийти на кару...

Полковник посміхнувся хитрою, лукавою посмішкою: нема такого бога, який примусив би Шиманського вийти добровільно, якщо він справді тут. Люди в натовпі презиралися благально, а заодне підозріливо. Потім запала мертва тиша.

Підполковник Шиманський був тут і зробив те саме, що зробили всі: він оглянув своїх сусідів, відтак перевів погляд на Нонку, стис її руку, Нонка відповіла тим же потиском. Так вона сказала більше, аніж могла б сказати цілою молитвою. Значить, їх обох зраджено. Напередодні Хассль сказав Нонці, що не винесе далі такого терору і заподіє собі смерть. Нонка чисто по-жіночому посміялася, але Шиманський це повідомлення сприйняв не без тривоги.

Митрополит чекав, дихав глибоко і скрушно. Підполковник Шиманський не збирався виходити.

Митрополит караюче підняв руку:

— Я проклинаю всіх мужчин, котрі приховують у своїй плоті злочинця. Іменем святого Юра і всіх святих...

В юрбі простогнало кілька фанатиків. І ось десь од самих дверей крізь натовп почав пробиватися мужчина середніх літ, несучи в руці капелюх. Це був підполковник Шиманський. Нонка залишилась сама. Було видно, як вона піднімається навшпиньки, бо для неї це теж була цілковита несподіванка.

Митрополит вжахнувся, побачивши в юрбі злочинця. Німецький полковник мимоволі поклав руку на відстебнуту кобуру. Клацнули затвори біля дверей. Доріжка для Шиманського ставала все ширшою. Чоловік тим часом ішов з високо піднятою головою.

Він впав перед митрополитом навколішки і голосом, повним патетики, мовив:

— Пане митрополит! Пане полковник! Я ест пан Казимир із вулиці святої Анни. Я завжди був серед вашої вірної пастви. Але оскільки той негідник не появляється, скарайте мене замість нього. Благаю вас...

І він простер руки до господи бога.

З очманілої тиші вибухнула Нонка риданням. Зашуміла, завирувала юрба.

— Пан Казимир! А-я-я-й!

— Яка порядність!

— Яка висока віра!

— Встань, раб божий,— сказав митрополит,— твоє ім'я буде занесено до історії собору. Я накажу митцям, нехай намалюють тебе.

Полковник похитав головою, хоча і був лютеранин.

— Ідіть, — наказав він Шиманському, — заспокойте свою дружину.

Пан Казимир просльозився й трагічно пішов на своє місце. Полковник рішучим кроком теж пішов до дверей. Там він знову став суворий, пильний і неблаганний, наказавши всім виходити. Потяглася довга і страшна черга. Полковник сам одбирав підозрілих, і їх брали під варту. Серед останніх виходив пан Казимир з дружиною. Полковник впізнав його і не без захоплення змріяв очима молоденьку дружину пана Казимира.

— Пане, ми запрошуємо вас до себе в гості. Вулиця святої Анни, будинок сім. Не відмовте в люб'язності.

— О, це приємно, я напевне побуваю у вас дуже скоро.

Вийняв блокнот і записав олівцем адресу. Ще б пак, він уперше зустрічає на цій землі таку вродливу жінку з таким наївним богомольним чоловіком.

Собор спорожнів, і тільки митрополит самотньо сидів у кріслі, бо мав слабкі ноги і достоту розхитані нерви. Він мусив заспокоїтись, хоча й не був підполковником Шиманським. Митрополитові траплялося працювати в інших розвідках, і, займаючись самоаналізом, він усе більше утверджувався в тому, що пан Казимир не є ніякий пан Казимир, а звичайнісінький підполковник Шиманський. Митрополит засміявся в порожньому соборі.

Наступного дня пана Казимира було терміново поховано на Личаківському кладовищі. Не зніс пан Казимир нервового потрясіння в соборі. Цвинтарний сторож запам'ятав його могилу і міг описати портрет жінки, яка

ще кілька днів підряд приносила на могилу квіти. Та коли німці розкопали могилу, то замість підполковника знайшли в домовині старовинну скульптуру Марса, бога війни, знятого з ніші того будинку, в якому тимчасово мешкав Шиманський.

Цілком вірогідно, що могла трапитись ситуація, коли підполковнику припекло поховати самого себе. Бога везли на парокінному катафалку, а його дружину, Нонку, вели під руки Шиманський і дядько Македон. Для більшої достовірності йшли також віруючі з чорними коругвами — трапився похорон, чи не єдиний у своїм роді, на якому було більше смішного, аніж трагічного. Таку чудасію могли вигадати тільки вони — Шиманський і Македон, бо обидва уміли ходити на смерть з посмішкою. Може, те глузування над смертю і зріднило їх. Одного із тих вояків, здається, вже визнано, що ж до Македона, то він так лишився в тіні, оскільки до деякого визнання приходить лише посмертно.

Існує кілька версій про смерть підполковника Шиманського, і, напевне, ця, львівська, про його поховання теж є однією з них.

Побутує ще версія про те, що підполковника закатовано в тираспільській тюрмі, але він так і не відкрив німцям свого прізвища, тому жодних слідів у Тирасполі про нього поки що не виявлено.

Востаннє підполковника Шиманського бачили в селі Козачому, недалеко від Балти, пораненого, хворого, він збирався переходити через лінію фронту до своїх. Найімовірніше, що він загинув, переходячи фронт, як і отой перший посланець з його донесенням. Зберег-

лися його останні листи до дружини і до нашого командування.

Нонка і Македон так і залишились невідомими (хто може їх визнати без Шиманського?). Лідія Георгіївна не без допомоги полковника Штумпфа пробралась до «Вервольфу» і працювала там деякий час перекладачкою, але була викрита і теж загинула.

Про інших героїв відомо з історії.

«Імператор» кинув свої війська саме тоді, як прогрімилі перші залпи Сталінградської битви. Він залишив «Вервольф» вночі і більше ніколи не засновував ставок на чужих землях. Кажуть, він ще раз повернувся сюди восени 1943 року, лише на кілька днів, та це не підтверджено документами.

Але з нашим «Гітлером» ще було нам мороки, і ми десь у душі співчували німцям. Маскувати його стало майже неможливо. У Чорному лісі він став звичайним смертним і невдовзі загинув як герой. Загинув, можливо, один з великих акторів світу, розуміється, комедійних. Бо справжній Гітлер був актором глибоко трагедійним, хоча й людство ще довго вагатиметься порівнювати його з Нероном. Але пройде тисяча чи дві тисячі років, і воно винесе йому свій остаточний вирок в якомусь одному караючому слові. Те слово може бути німецьким, але буде зрозуміле і для нас, слов'ян, що врятували світ від ще одного «божества», яке могло б загинути ще в бункері № 11 під Вінницею, коли б того гаряче захотів наш грізний і обережний *pater patriae*.

Київ, 1966 рік.

З-53 Земляк В. С.

Підполковник Шиманський. Героїчна повість. Для серед. шкіл. в. (Мал. А. І. Нечипоренка). — К.: Веселка, 1980. — 335 с., іл. В опр.

В повісті розповідається про самовіддану героїчну боротьбу радянських людей проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, про партизанський рух на Вінниччині.

З $\frac{70803-107}{M206(04)-80}$ БЗ-31-8.-79. 4803010200.

У2

ВАСИЛИИ СИДОРОВИЧ ЗЕМЛЯК

ПОДПОЛКОВНИК ШИМАНСКИЙ

Героическая повесть

/На украинском языке/

Для старшего школьного возраста

Рисунки

Аркадия Ивановича Нечипоренко

Издательство «Веселка»,
Киев-4, Бассейная, 1/2

Редактори

Б. П. Комар, В. В. Пономаренко

Художній редактор

В. Ю. Тернавський

Технічний редактор

Ф. Н. Резник

Коректори

А. О. Пастухова, З. В. Лещенко

Інформ. бланк № 1739

Здано на виробництво 24. 04. 79. Підписано до друку 17. 03. 80. Формат 70×90¹/₃₂. Папір друк. №2. Гарнітура шкільна. Друк високий. Фіз. друк. арк. 10,5. Обл.-вид. арк. 12,32. Умовн. друк. арк. 12,29. Тираж 30000. Зам. 1134. Ціна 50 к. Видавництво «Веселка», Київ-4», Басейна 1/2. Львівська книжкова фабрика «Атлас» республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР. Львів-5, Зелена, 20.

50 к.

